

82 54ч.

Баснакѝин Вахѝидан Махѝма

ИСБАЪХЪА
ШОВДА

Н МАХЬМА

82.54ч.
Б 27

ИСБАЪХЪА ШОВДА

(Къамелаш, хиллариш, забарен дийцариш, кицанаиш)

3480 ✓

ЧИТАЛЬНЫЙ ЗАЛ
ЦЕНТРАЛЬНОЙ ГОРОДСКОЙ
БИБЛИОТЕКИ г. ГРОЗНОГО

ОТДЕЛ ОБСЛУЖИВАНИЯ
ЦГБ г. ГРОЗНОГО
364051 г. Грозный, пр. Победы 22

АБОКЕМЕНТ
ЦГБ г. ГРОЗНОГО
364051 г. Грозный, пр. Победы 22

Элиста

Калмыцкое книжное издательство
2000

ББК 82.3Че
Б 274

Рецензент кандидат философских наук А. С.- А. Лепиев

Баснакаев М. В.
Б 274 Чудесный источник: Притчи, юморист. рассказы, пословицы.
— Элиста: Калм. кн. изд-во, 2000. — 138 с.: ил. — Чечен.
ISBN 5-7539-0442-4

Сборник состоит из четырех разделов. В него включены прозаические произведения малых жанров словесного творчества. В основном это литература юмористического, дидактического, афористического характера.

Б $\frac{4702700500 — 012}{М 126(03) — 2000}$ Без объявл.

ББК 82.3 Че

ISBN 5-7539-0442-4

© М. В. Баснакаев, 2000
© Предисловие. Н. А. Ирисханов, 2000.
© Оформление. А. Х. Сапаров, 2000.

Баснакын Вахидан воI - Махьма вина 4-чу апрелехь 1934-чу ша-
рахь, Шелахь. 1944-чу шеран 23 - чу февралехь итт шо долчу кIанта шен
ден-ненан, гергарчийн - дерриге а нохчийн кьоман кхоллам тIсийцира.
Киралелочу вагонашна чу а кхийсина, бертаза Сибарех дигира вайн
халкъ.

Вайнаха лайна Iедалан бала, мацалла, хьогалла, цамгарш - дерриге
а и эрчалла гIипа а, лайна а ву Махьма. ЦIера арадаьхча Казахстанехь
Талды-Курганан областерачу Чубар цIейолчу юьрта нисбелла Баснакын
ВахидIар. Цу меттехь масех нохчийн доьзал а боссийна, ша аьлча -
Гермачигара, Берджелара, Соьлжера,шина МартантIера. Цу заманчоьхь
Iедалан деза оалалла а, мацалла а, кьестарш а ловш, хене бевлла нохчий.
Церан дегнаш чIагIдеш, уш ира-карахиттош, генарчу Даймехке сатуьй-
сущ, шайн дайша лелийначунна, церан амалера цабовлуш вайнаха
дIакхехьна дайх бисина шира некъ.

Цу новкъаьхь уггаре а коьрта, синахаам ирбеш берг бара вайн мотт.
Атта дацара хийрачу кхечу къаьмнех-оьрсех, казахех, немцойх, корейцех
къестонш шайн мотт биц ца беш, Iер-вахаран кеп хIитто.

Цу халачу заманчоьхь нохчаша шайн мотт ларбира, хичутесна туьха
санна дIа ца ийра кхидолчу къаьмнех. Нохчийн синкхетамехь уггаре
коьрта гуллакх дара бусалбан динца доьзна - ламаз дар, марха кхабар,
сагIадаккхар, зикардар, кхидолу а Iибадаташ кхочушдар. АллахI Делан а,
Делан Элчан Мохьаммад пайхамаран а, кьуранан, жайнин, устазийн
тIедахкарш кхочушденш хало, мацалла, цамгарш эшаш юха а хьала
айбаделира Казахстанан а, Юккьерачу Азин а, паналле дIакхьоьссина
долу халкъ.

Баснакын Вахидан доьзалехь цу халчу заманчоьхь уггаре хьалха
хIоттийна дара ДаллатIе болхбиллар, цуьнан хьукмана резахилар. Баш-
ламан тIера дешаш Iийдалуш бухадуьйлуш долу шал-шийла шовда санна
цена а, куьцехь а, йоккха исбаьхьалла а йолуш бекара цу хIусамехь
нохчийн мотт. Мазах юьзна мозлагIа санна, вайнехан гIиллакхех, Iадатех

юьзна яра цу хлусамерачу ден-ненан, йиша-вешин, берийн дог-ойла. Дукха хьаша-да лаьтташ, нохчийн гиллакхий, оздангаллечий цу халачу замандера чолхе галморзахаллашца ларалуш схавсара доьзалан да ВахИнд.

Цу кхерчехь уггаре а жима волчу Махьмас леррина ладогтура баккхийчеран кьамелашка, цара кьамел хаздан юкьа далочу кишнашкa, масаллийн дийцаршкa, хабаршкa дагалепамашкa. Оцу гиллакхо боккха тIелаткьам бира кIантана дайн оздачу новкьа ваха, нохчийн гиллакх, оздангалла шен синкхетаме ерзо.

1954-чу шарахь Чубарехь юккьера школа а яьккхина институте деша вахара. 1961-чу шарахь Ростов гIалахь финансийн а, экономикан а институт чекхьяьккхина экономистан говзалла караерзийра Махьмас. Цул хьалха а, тIаьхьа а тайп-тайпанарчу белхашкахь хилла - ахархочунна тIера Шелан райисполкоман председателан бисте кхаччалц. Ша муьлххачу балхакх волуш а, муьлххачу дарже кхачча а, ша халкьана юккьера стаг вуйла а хууш, нехан аьтто беш схавсана Махьма. И вевзинчара даима олуш дара цунахкхетаме, дика кечам болу говзанча а, нохчийн гиллакхаца а, оздангаллшца а вогуш стаг ву Баснакьин ВахИндан Махьма.

Ша жима волуш дуьйна Махьмина хьинера уггаре а дедоьхначу хенахь дика забарен дош аьлча, я самукьяне хлума дийцича беламо сапаргIат доккхийла, дикачу, нийсачу новкьа чорда дог-ойла ерзайой. НохчийцIера бахале, цул тIаьхьа а Махьмина буьйцуш хезнера самукьяне нах, царех цхьаболчаьрца цхьаьна кхетарш а хилла. Уьш бара Шелара самукьяне нах - Ами Вахьад, Абумуслиман СаьИнд, Iалавдин Олхазар, Юнусан Абубакар, Сайдхьаьжа кхиберш а. ХIокху книги тIехь масех агIо дIалоцу, масала, Хьатун, Ами Вахьадан, Юнусан Абубакаран забарша. Дуккха а хьекьялен дийцарш Махьмина хезна шен дегара. Делахь а , доккха догIу хи кегийчу шовданашиный, болакхашший дузучу кепара, дукхах долу дийцарш, кьамелаш, забарш цо шерашкахь вайн халкьера схьаэпна. Ша хил-хиллачу меттехь наха дуьйцуш хезна хьекьялен, гиллакхен, забарен дийцарш дIа а язден, цо дуккха а шерашкахь шун кхеле биллина болу хIара болх кхочуш бина. Кхарех дукхах долу дийцарш вайн дахарехь хилла а, нисделла а ду, цхьацца хлума бен кхин хийцамаш боцуш.

Дешархой! Шун кхеле дуьлдукх автора ша иттаннаш шерашкахь хьегна кьа. Нагахь санна хIара книга караэцча шун синкхетамехь аькхалуш, ойла йойтуш, уратгалла велякьажар доккхуш меттиг нислахь, хIокху белхан Iалашо кхочуш хилла аьлла хета.

ИРИСХАНОВ ИИМРАН,

хIокху книган редактор, журналист

ДАИМАН
ХЪЕКЪАЛЛИЙ,
КХЕТАММИЙ ТОЪЛУ

ПАЧЧАХЪАН ЙОІ

Паччахъан хаза, исбаъхъа кхи́нна йоІ хилла дас маре душ. Езаш берш дукха бевлла, амма паччахъа кхаа беречуы́нга цъацца б́е деши а делла, уыш базара бахийтина. Тоы́лла совгIат деанчунна нускал хир ду шуна, аылла. Кхо кьонах цъацца б́е деши а э́нна базара вахана.

Базаран юккье бевлла инзаре исбаъхъа х́лума́ш лоъхуш, цъаъ т́екхаъчна духкуш долчу стаканна.

- Х́лун доъху кху стака́нах? - хаъттина.

- Б́е деши доъху, - аылла.

- Ой, х́лара ма деза духку ахь? - цецваылла оыцушверг.

- Э-э х́ларам ша тайпа стака дай, кху чу а доы́ттина хи мелча мел ч́логIа цамгар кхеттехь а, оцу сохьта то а велла, д́аваха везаш ву.

- О-о, х́ларам схьаэца мегар ду, - аылла б́е деши д́а а делла, стака э́нна цо.

ШозлагIниг базара юккьехула лелаш, куызгана т́е кхаъчна.

- Х́лун доъху ахь куызганах? - хаъттина кьонаха.

- Б́е деши доъху, - аылла духкуш волчо.

- Ма деза ду х́лара хъан куызга?

Духкуш волчо аылла:

- Х́лара башха куызга ду. Ахъа дага лаы́нна долу массо а х́лума, хьо чухъаьжхъана, схьагойту кхо.

- Ой, х́ларам да а ма ду башха тайпана куызга, - олий, б́е деши а лой, куызга схьаоыцу шозлагIчо.

КхозлагIниг т́екхочу духкуш долчу вертанна.

- Х́лун доъху ахь вертанах?

- Б́е деши доъху, - аылла духкуш волчо.

- Ма деза ду хъан верта, х́лара х́лун верта ду оццул деза?

- Х́лара верта шатайпа башха верта ду. Х́лара ахъа т́екхоы́ллынчу минотехь хъан дог-ойла лаы́тгачу метте д́акхачош ду, - э́лира бах духкуш волчо.

- Ой, х́ларам башха верта да а ма ду, - аылла б́е деши д́а а делла, верта схьа э́нна.

Кхо кIант базарара араваылла, вовшакхетта. Шашь э́нна йолчу х́луманех лаы́нна, царах доллу даккхий не́маташ вовшашка дийцина.

ТIаккха цъаммо аылла:

- Оцу вайн куызгана чохь паччахъан йоІ х́лун деш ю хьовсий вай? - аылла.

Д́а куызган чу хъаьжчи, паччахъан йоІ яла йоллуш цомгаш хилла, гина кхарна.

- ТIаккха вай дера деза сихха цунна т́екхача, - аылла верта т́е а тесна, цу минотехь паччахь ц́ийне д́акхаъчна уыш.

- Же, х́инца стаканчу доттий хи малийта цуы́нга, - аылла, хи д́аделла.

Хи дла а мелла, елаелла, екхаелла, тохара санна дуьненах самукьадо-
луш дла хюьттина паччахьан йоI.

Хилларг, лелларг дийцаре диллина. ТIаккха паччахь чот йобхна
хьевзина, йоI хьанна кхачор ю ца хууш. Куьзга долчо гайтина йоI, верта
долчо цу минотехь тIекхачийна, стака долчо цу стаканчохь хи а малийна
тойина.

Тка йоI хьанна кхача еза?

Баккхий нах, Iелам нах, дешна говза нах гулбина охьаховшийна,
паччахьан йоI хьанна кхачо еза, аьлла?

Дукха хабарш дийцина, кыйса а кыййсина, амма йоI куьзга долчун-
на кхачийна. Верта долчунна кирана мах балар сацийна, стака долчунна
лоьран мах белла.

ХЬАЬЖЦА ВАХАНА ВОГЛУ МОХЬМАД

Хьаьжцла вахана воглуш хилла Мохьмад. Хюьттина делкьа хан а
хилла, охьадоглуш татолт Iенисвелла, ламаз оьцуш Мохьмад а хилла, оцу
хино охьа бахьаш Iаж а хилла. Iаж схьалаьцна Мохьмада, шозза-кхузза
кхьаллина хилла.

Мохьмадана дагабеана ша хьаьжа доьхкуш бина сацам а, йина
чIагIо а: нехан хьакь ца даа, хьарамло ца ян, кьола ца дан, иштта массо
а вон долу хIумнаш дIадаха.

ТIаккха шен ламаз а эцна, ламаз а ца деш, Мохьмад оцу хица хьала
волавелла: хIара Iаж цхьана нехан Iожа тIера охьабобжна хила беза, ткьа
хIара хи цу Iожа кIелхула доглуш хила деза. Оцу Iожан беша кхаччалц со
хьалагIур ву, и Iаж болу да кьинтIера ваккхалц ша ламаз а дийр дац, аьлла.

Хица хьалавоглуш, Мохьмад Iежийн беша тIекхачьна. Цо хьатти-
на хIокху бешан да мила ву аьлла?

- Бешан да-м волуш ву, ткьа хьуна хIун эшара?

- ХIокху Iежийн бешан да везаркха суна, иза волчу вигахь со, - аьлла
Мохьмада. Мохьмад Iежийн беша дена дуьхьал вигна. Саламмарпалла
хьаттина, хIусамдас аьлла:

- Схьадийцал ахьа хьайн гIудлакх.

- Со хьаьжцIера воглуш вара. Ламаз хан хIюьттина, охьадоглуш
цхьана татол йистехь сецна ламаз оьцуш воллуш, оцу татоло охьабахьа
Iаж схьалаьцна, иза кхьаллинера аса. Ткьа и Iаж цхьана наха бен а бийна,
кхиабина, цхьана нехан рицкьа хила дезаш дукха аьлла, иза дагалаьцна,
оцу татолца хьалавеана со, и Iаж болу да лоьхуш, и сайна кьинтIера
ваккха. Аса биьначу Iожана хьо кьинтIера ца ваьлча, дIаваха йинп йолуш
вац со. Хьаьжцла вахана, хьаьж доьхкуш аса йина чIагIо ю нехан хьарам
хIума ца яан а, хьарам хIума ца лелон а, кьола ца дан а. Ткьа хIинца оцу
аса биьна болчу Iожана хьо кьинтIера ца ваьлча, сан кхидIа ваха бакьо яц.

ТIаккха бешан дас, ойла а йина, аьлла:

- Деллахь, дика ду, со кынтIера вер ву хуна, ахьа сан дехар кхочуш дахь.

- Схьадийца суна хьайн дехар, аса иза кхочушдийр ду, иза хIуьа деллахь а, - аьлла Мохьмада.

- Шен цхьа йоI ю зIаьIпе, куьйгаш, когаш лелаш яц иза. Ойла а йина, Мохьмада аьлла:

- Кхочуш дийрду аса хьан дехар, хьо суна аса биьначу Iожана кынтIера вайлчхьана:

ЙоьIан дас аьлла, и шен йоI лергашна кьора а ю, бIаьргашна са ца гуш а ю.

Ойла а йина, Мохьмада аьлла: лергашна кьора елахь а, бIаьргашна бIаьрзе елахь а мегар ю суна, хьо шена ша биинчу Iожана кынтIера вайлчхьана.

ТIаккха хIусамдас элира бах: схьаялае вайн йоI, - аьлла.

Схьасана дахIоьттина хилла малх-бутт тIехь соцур боцуш, туй тесна бен бIаьрахьажа мегар доцу, ша ималх санна хаза, дешин санна цIена йоI.

Дас элира бах:

- Шен гIуллакх доцце ца баккха когаш боцуш ю хуна, шен гIуллакх доцце ца кхийда куьйгаш доцуш ю хуна, ла догIа ца дезаче ла ца догIа лергашна кьора ю хуна, шен гIуллакх доцце ца хьежа бIаьргаш боцуш ю хуна. Деллаца йина чIаг Iо яра сан, Мохьмад, цхьа хьо санна цIена, хьанал, оьзда стаге бен хIара йоI маре ца яхийта.

Иза йоI а ели хуна аса, Мохьмад, шен бахамах ах бахам а белн-кха хуна аса, - аьлла йоI Мохьмадана ерзийна, баха хевшира боху уьш.

ХАЛАД ВОЛЧУ ВАХАНА МОХЬАМАД ПАЙХАМАР

(Делера салам маршалла хуьлда цунна!)

Ассалам Iалайкум! Делла са, ахса, дийнна са, аьлла Халад волчу чувелира боху Мохьмад Пайхамар (Делера салам хуьлда цунну!).

- ВаIалайкум салом, Мохьмад, оцу хьайн дешнийн маьIна дан луур дарий хуна, - элира боху Халада.

- Луур дара, - элира боху Мохьмад Пайхамара. (Делере салам маршалла хуьлда цунна!). - Делла са ду хуна, шегяхь хьекьал а доцуш, наха делла хьекьал схьа а ца оьцуш верг.

- Ах са ду хуна, - элира боху Халада, - шегяхь гIеххьачулла хьекьал а долуш, наха деллачу хьекьалах шек вуьйгуш верг.

- Дийнна са ду хуна, шегяхь дуьззана Дала делла хьекьал а долуш, нахах дагаваьлла бен хIума ца деш верг. Мохьмад, - элира боху Халада.

- Схьада, Халад, хьайн куьг, ахьа бен цу дешнийн нисса маьIна дина стаг ца карийна суна, аьлла куьг а лавцна, маракхийтира боху Мохьмад Пайхамар (Делера салам маршалла хуьлда цунна!).

ХЪАЪЖА ХЪАЪЖЦІА ВАХАНА ВОГУШ

Хъаъжа хилла ХъаъжцІа вобдуш, цхъа жима стаг гина цунна 15-16 шо долуш, цІарула цІен лепаш бос а болуш. Хъажа а хъаъжна, Хъаъжас аьлла:

- Делдахь, ма хІинца велча хъайн ирс дара-кха хъан.

Цуна тІеха вайлла, дІавобдуш, цхъана воккхачу стагана тІекхаьчна, дегтец йогІуш маж а йолуш, охъахиьна бен ламаз ца далуш волчу.

Хъажа а хъаъжна, Хъаъжас элира бах:

- Дала хан хъийойла хъан, - аьлла.

ДІавобдуш Хъаъжа а, кхуьнан накъост а кхаьчна хилла цхъана хІусаме, йисина Іанц йолу наний, цуьнан кІанттий волчу.

Цигахь буйса а яьккхина, ХъаъжцІа вахана, хъаж а дихкина, цІа вогІуш, хІара шнѣ юха а нисвелла тохарлерачу хІусаме. Йоккха стаг ша хилла, дІахаьттича, кІант велла хилла. И буйса йоккха стаг йолчоь а яьккхина, шолгІачу дийнахь дІаваха новкъаваьлча, Хъаъжа цу юьртан къеда волчу вахана. Цо цуьнга хаьттина оцу йоккха чу стеган кІант дІавоблиина каш девзар дуй хъуна, аьлла.

- Девзар ду, - аьлла юьртан къедас.

- Деллахь ши-кхо стаг а валон цу кешнашка дІавагІахъара хьо, - аьлла, Хъаъжа кешнашка вахана.

Нах балонш юьртан къеда веана кешнашка. Хъаъжас аьлла:

Оцу йоккха стеган кІентан каш схъадастийша.

Каш схъадаьстина, цу чоьхь кІентан метта Іуьлдлуш хъакхин сурт карийна. Иза кешнех арадаьккхина. Кхелшн тІе дІакхьссина. Юьртакъедас хаьттина Хъаъжега:

- И каш хІун хууш, хІунда дастийтира ахъа.

- Тхойишнѣ ХъаъжцІа вобдуш, цу хІусамехь буйса яьккхира охашимма. И кІант шен ненан депнаш кегдеш, цунна цатемаш беш вара. Иза декъал хила йинц йолуш вацара. Цундела дастийтира аса н каш.

Нанна цатам бица болу доьзал декъал хила йинц йолуш бац-кха, - элира бах Хъаъжас.

Дала лардойла вай панна цатам беш волчу доьзалхочух!

ТІаккха Хъаъжин накъоста хаьттира боху тохар цхъана жима стагана тІекхаьчна, 15-16 шо бен а доцуш волчу, Деладухъа, ма хІинца велча хъайн ирс дара хъан ма-элира ахъа, иза хІунда элира ахъа шгта?

Хъаъжас элира:

- Дуьненчоьхь кьинош лето кхнавелла вацара иза, дешшехь ялсаманс гІур волуш вара иза, цундела элира аса.

Ткъа дегтец маж а йолуш волчу воккхачу стаге ма элира ахъа:

- Дала хан хъийойла хъан, аьлла. Хъаъжас элира боху:

- Дуьненчоьхь дуккха хан яьккхина, кьинош дуккха летийна вара иза,

хИница кхин болх а боцуш уьш дIадоху хан тIекхаьчча вара иза. Цундела элира аса: - Дала хан яхйойла хьан, - аьлла.

ПУРСТОП

ТIаьххьарчу курсехь доьшуш а волуш воккхачу стеган кIант хилла райисполкомехь болх беш. КIант хIумнах сиха а, дика кхеташ а хилла, дашна говза а хилла. Уггаре а коьрта дерг, кIант наха хIун леладо хуш, нахаца ваза хуш хилла.

25 шо бен кхаьчна воцуш жима хилла, ткъа цуьнга схьакховдийна долу дарж лаккхара дарж хилла. Иза вахийтина хилла райисполкоман председатель. Воккха стаг, да волчу кхаьчнаш схьакхаьчна, хьан кIант райисполкоман председатель ма вахийтина бохуш.

Сарахь кIант цIа а веана, керташкара а, лулара а баккхий нах, кегийнаш а чугулбелла. Баьрчехь Iаш да - воккха стаг а хилла. Чоьхьа а ваьлла, кIант неIаран кIажа дIахIоьттина. Хьо-со аьлла бевлачу хенахь, кIанте схьа а ца хьожуш, дас хьаттина:

- Дуй хьуна, кIант, хьо "пурстоп" вахийтина ца бах, - аьлла.

- Дера хааци "пурстоп" хуьлу, хIун хуьлу, райисполкоман председатель хаьржина со.

- Ой, дуй хьуна, оцу хьенехан кIентан метта вахийтина вац хьо цара?

- Вахийтина цуьнан метта.

- Ткъа и ду кха и "пурстоьпал" - элира бах воккхачу стага. ТIаккха дас, жимма маьттаза дош юкъа а кхуссуш, элира бах:

- Дела дуьхьа ма "пурстоп" ца хаьржинера цара. "Пурстоп" хуьлу берех. Цу дарже хьалха полковникаш харжара, 45-50 шо кхаьчна болуш, хьийзош, бурош санна, мекхаш а долуш, хьекьалах, кхетамах буьзана болу. Ткъа и тайпа болу "пурстоьпаш" шарахь шиь воккхуш дукха байна суна, шаренга волуш верг кIезиг хилла. Ткъа хьо а, шошаре далале, цхьа мийра а тоьхна аравоккхур ву. Ахьа чудеана цIен деши а, кIайн дети а хьашт дац суна, дуй хьуна. Ахьа хIун дейца кIант, дуй хьуна, хьо кхана цара цхьа мийра тоьхна араваьккхича цел бел кара а эцна, хьайн нийса накьостапна юккье балха ваха меттиг а юьтуш валалахь дIа!

ЛЕРГАНА ЧIОГIО ВУ ШУНА СО

ТIом болабалале, лакхарчу балхахь хилла Ахьмад. ТIаккха оцу тIамтIехь дукха тIом беш а хилла, цкъа-шозза кхетамчуьра ваьлла а хилла.

Ахьмадана уллехьа гIоьртина, лерехьа таьIна хабар дийцира бах цуьнан хьалха хилла волчу накьоста. Ахьмад бIаьргаш бетташ Iаш хилла: хIара хьаьнга луйьш ву техьа бохуш. ТIаккха ултерчо кхета а кхетта, элира бах:

- ХIей, собарделахь, ахьа хIун дуьйцу Ахьмаде, иза лергашна кьора ма ву, тIам тIехь лергашна хазар галдаьлла ву хьуна иза.

- Хазарна галваълпий, лергашна кьорий-м тлом болабалале дуьйна а дера вара хIара, тохар а вацара хIара нахе ладугIушпий, наха дуьйцург хезапшпий.

ДЕЛАН ДЕЗА САЛАВАТ

Ялсамане кханалерачу кьемата дийнахь йоккхуш яц, иза адамаша шайш дуьненчохь долуш йоккхуш ю.

Дуьненчохь ламаз, марха, Далла гIуллакх даза велла хилла цхьаь. ТIаккха барт а хаьттина цуьнан Iамалш юста а юьстина, иза жоьжагIате дIавуьгуш хилла. ЖоьжагIате дIакхачале царна юкьахь дукха лекха лам дIахIоьттина, хIорш дехьа а бовладур боцуш.

ТIаккха жоьжагIате хIара дIакхето доьлхачу маликаша аьлла:

- Дуьхьалара дIабала, хIара жоьжагIате дIаэцна доьлхуш ма ду тхо.

- Бер бац ша аьлла ломо.

- Ткьа хьо хIунда хIоьттина, хьо мичара баьлла? - аьлла хаьттина ломе.

- Со хIокху аша жоьжагIате вуьгуш волчо дуьненчохь волчу хенахь дилпина салават ду, ша дIабер бац, аьлла ломо.

ТIаккха, Далла тIе а дахана, хаьттина бах маликаша:

- Иштта жоьжагIата цхьа стаг дIаэцна доьлхуш дара шайш, ткьа шайний, жоьжагIатаний юккье лаьтта и цхьа боккха лам дIахIоьттина, и дIа ца болу шайна. Хьо хьан банийтина, хьо дIа хIунда ца болу аьлча, цо шайга боху: - Оцу жоьжагIате вуьгуш волчу стага ша дуьненчохь волчу хенахь дилпина салават ду ша, вохуьйтур вац ша иза жоьжагIате боху цо.

ТIаккха Дала омра дIра боху:

- Вита и стаг, ялсамане дIавахийга иза, - аьлла.

ДИТТАХ ХЬАЬРЧИНА САЪРМАК

Дитташ юккьехула схьавогIуш, Ахьмадана диттах хьаьрчина боллуш саьрмак гина. Саьрмака, бист а хилла, аьлла стаге:

- Деллахь, ма холчахь бу со, паргIат баккхяхь со хIокху балех.

Саьрмаках кьа а хетта, Ахьмада саьрмак дIа а баьстина, паргIат баьккхина, ткьа саьрмнк бахана Ахьмадах хьаьрчина. Ахьмад кьуьйлуш, Iуьйлуш ницкь беш хилла. ТIаккха Ахьмада аьлла саьрмаке:

- Ахьа хьо холчахь бара, хьалхабаккхяхь со хIокху балех аьлча, аса хьо дIабаьстира, паргIат баьккхира. Хинца хьо соьха дIа а хьаьрчина, суна ницкь ма бо ахьа, дIахецахь со. Сан хIун бехк болуш хьийзаво ахьа со?

- Хьо ас дIахьцур вац, соьга дехарш а ма де ахьа, - аьлла саьрмако.

Улলেখула ваьлла дIавоьдуш пхи стаг хилла, цаьрга дехар дина Ахьмада:

- ПаргIат ваккхийша со хIокху саьрмаках. Аса хIара диттах хьаьр-

чина, холчахъ болуш хЮкхо дехарш а дйна, кЈелхъара баьккхинера хЈара. Ткъя хЈара бан а беана, соьха дЈа а хъарчйна, дЈа ца хьццуш хыйзош ву-
кх со. ПаргЈат ваккхийша со.

- ХЈан-хЈа, хъайн балййна бехке хьо ву, хьо оха паргЈат воккхур вац,
- аьлла, дЈавахана пхи стаг.

Царех цешваьлла Ахьмада волуш, кхин цхъа 30 стаг веана схвахъаь-
чна Ахьмад волчу: - ХЈан-хЈа хЈинца хЈакхарам паргЈат воккхур вара ша
бохуш, сатуьйсуш хилла Ахьмада. Уьш тЈекхъчча, Ахьмада аьлла:

- Дела дуьхъа, нах, кЈелхъараваккхийша ша хЮкху балех. Диттах
хъарчина болуш болчу хЮкху саьрмако хъалха баккхъаь ша хЮкху
балех аьлча, хЈара схъа а баьстина, цу балех хъалха баьккхинера аса. ХЈара
соьха схъа а хъарчина, суна ницкъ беш букха хЈинца. Хъалха ваккхийша
со кху балех!

- ХЈан-хЈа, иза ахъа хъайна бина бала бу, оха хьо цу балех хъалха
воккхур вац, - аьлла уьш а дЈабахана.

Дукха хан ялалес, ша хЮьттина вогЈуш хилла цхъа стаг. ТЈаккха
цуьнга дехар дйна Ахьмада:

- Деллахъ, стаг хЮкху балех хъалха ваккхъаь со. ХЈара саьрмак оцу
дигтах хъарчина холчохъ болуш, хЈара схъа а баьстина, кЈелхъара баьккхи-
нера аса, ткъя хЈара суна тЈе а хъарчина, дЈа ца болуш, ницкъ беш бу-
кха суна.

ТЈаккха оцу стага хъьттина, мичхъа дигтах хъарчина бара саьр-
мак, аьлла.

- Дера бара оцу дЈо дигтах хъарчина.

- Гайтахъ суна, саьрмак, муха хъарчина бара хьо оцу дигтах?-
хъьттина некахочо саьрмаке.

Схъабастабелла, Ахьмад паргЈат воккхуш, бахана ша тохара ма-
хиллара дигтах дЈахъарчина саьрмак.

- Хьо иштта дика бу, хъуна хъайна дйна дика ца хиира. ТЈаккха
Ахьмада хъьттина:

- ХЈара ма тамашйна хЈума ду. Веана пхи стаг а дЈавахара, ша
ваккха аьлча, паргЈат ца воккхуш. Юха веана 30 стаг а дЈавахара, ша
паргЈат ца воккхуш. ХЈинца хьо веана ахъа паргЈат ваьккхи со. ХЈара хЈун
ду те дан мукъане?

ТЈаккха хЈара кЈелхъара ваьккхинчу воккхачу стага элира бах:

- Ахьмад, и хьохъа хъарчина болу саьрмак ахъа хъайна ца лаьцна
волу устаз вара хъуна. И хьо кЈелхъара а ца воккхуш дЈавахана пхи стаг,
ахъа ца деш долу пхи ламаз дара хъуна. Хьо саьрмакца витина дЈавахана
волу 30 стаг, ахъа шарахъ ца кхобуш долу 30 марха дара хъуна, Ткъя хьо
кЈелхъара ваьккхина волу со, ахъа делла сагЈа дара хъуна.

Ахьмад, устаз лацалахъ, кханалерачу къемата дийнахъ хъуна хъал-
хавала тхъамда хир ву хъан. Пхи ламаз делахъ, кханалерчу къемата
дийнахъ бусалбий керстий къастош декъала хилачаьрца хир ву хьо. 30

марха кхабалахь, кханалерачу кьемата дийнахь декъала хиллачаьрца хир ву хьо.

ЕТТ БОХКА ВАХАНАРГ...

Етт бохка базар вахана хилла Ахьмад. Оьцуш берш банша дукха а ца хилла. Цхьа кьонаха тевеана, газанан юьхь лаьцна, иза ялош. Ахьмадан аьтте бляьрг бетташ хилла иза. Эххар тге а веана, Ахьмаде аьлла цо:

- Деллахь, члогла етт безаш вара со, амма хлара газа йохкалахь кхунах делларг бен ахча-м дац соьгахь. Ткъа кху газанах хуьйцуь бацара ахьа хьайн етт?

Ахьмад ойланаш еш хилла, доьзал хир бу-кх кхьуьнан кхаба безаш, хала волуш хир вукха хлара, бохуш. Кхунах хлуьа а хилахь, хийца ма беза аса кхуьнца етт, аьлла сацам бина шен дагахь Ахьмада. Кхо хлун до-те бохуш, кхуьнга хьобжуш лаьтташ газа ерг а хилла.

- Схьало, кьонаха, хьайн газа, длабига хьайна сан етт. Дели дуьхьа, со кьинтгера а ваьлла оцу хьан газанах хлара етт великха аса хьуна. Дала беркат дойда хьуна кхунах!

Газа йолчо газа Ахьмаде схьа а елла, аьттан юьхь а лаьцна, ког лаьттах ца кхеташ, цла вахана.

Газанан юьхь лаьцна лаьтташ Ахьмад а волуш, эткаш карахь уьш юхкуш лелашволу стаг тевеана Ахьмадана. Газане хьаьжна-хьаьжна, улте а таьйна, аьлла Ахьмаде:

- Хлокху эткех и хьайн газа хуьйцуь яцара ахьа соьца? Члогла и газа езаш варакха со.

- Деллахь, берана шура езаш гертта хир вукха хлара, - аьлла, Ахьмада эткаш схьа а эцна, газа длаелла. Хинца сайна малуьу волавелла дела мегар дукха со, - аьлла эткаш кара а лаьцна, базар юккье ваьлла Ахьмад.

Ахьмад гена валале куй бухкуш стаг кхетта дуьхьал. Куй берг Ахьмадерчу эткашка хьобжуш хилла. Тге а веана, аьлла цо Ахьмаде:

- Деллахь, кьонах, хлокху сан куйнах и хьайн эткаш лур яцара ахьа суна?

Тахана хлумнаш хийца гемина волу Ахьмад, ойла а ца еш, эткаш дла а елла, куй схьа а эцна, цехьа волавелира.

Цла вольуш, цхьана доккхачу хи тге кхаьчна Ахьмад. Дера деза ша кхузахь ламаз а эцна, ламаз дан, аьлла, ламаз эца хийинсте охьатаьйна, куй хи чу а боьжна, кино длабаьхьна. Куй а боцуш висина Ахьмад. Ой, хлара таханлерниг ма тамашийна хлума ду. Цлахь хлун ала деза аса хинца? - ойланашка ваьлла иза.

Иштта ойланаш еш Ахьмада волуш, ворда йоьттина тлехь базарара цла дахьаш товар а долуш, нах тлехьаьчна Ахьмадана. Цара хаьттина:

- Кьонаха, хьо ма члогла ойланаш еш ву, хлун хилла хьуна? Коьртахь куй ма бац хьан?

- Тахана цлахь ахча хьаштхилла базара етт бохка веанера со.

Базарахь газана юьхь лаьцна цхьа кьо́наха тевеара суна, х́окху газанах итт хийцахьара ахьа шеца аьлла, ч́огла етт безаш вара ша аьлла. Цуьнца газанах итт хийцина, газана юьхь лаьцна со лаьтташ, эткаш юхкуш волу цхьа кьо́наха тевеара суна. Газане а хьаьжна, х́окху эткех и газа лохьа суна аьлла цо дехар дира соьга. Ч́огла оьпуш хир юкха цунна х́ара, аьлла, и газа дла а елла, эткаш схьа а э́нна, базар юккье велира со. Со гена валаде, куй бухкуш лелаш стаг дуьхьал кхетта, цо э́лира соьга: х́окху куйнах хьайгара эткаш лахьара шена. Эткаш дла а елла, куй схьа а э́нна, сайн коьртара тшпа куйнан т́елхиг дла а кхоьссина, и куй коьрта тиллина, схьавоьгуш, х́окху хи т́е кхьаьчча, ламаз э́ца охьатаь Пашехь, и куй оцу хи чу охьабьжна, оцу хи́но дла а баьхьна, цуьнга ладоьѓлаш лаьттара со.

- Ткьа х́иница хьо ц́а кхаьччахь, хьайн х́усамнана́с хьайга х́отто долчуьнга ойланаш еш хир вукха хьо? Ахча э́нна базар етт бохка вахана а хиллехь?

- Зудчо дов дарна ѓлайѓлам дера яцара сан. Кхин цхьа ѓлайѓла ю-кха: цо сайга х́арий-важий-изий х́унда ца дира ахьа ца олуш, иза шадерриге ма бакь динера ахьа, вайначул дукха э́нна хиллакха оцу стагана и етт, иштта дукха э́нна хилла вукху́нна и газа, кога йо́ха мачаш йоцуш хилла хир вукха ахь эткаш длаелларг. Куй баьхьна, хьуна боьѓлна ца хиларна иза-м х́умма а дацара, вай дийна хилчхьана. Иштта сурт х́уьтту суна дуьхьал х́усамнена́ца. Цунна ойланаш еш лаш варкха со, - э́лира бах Ахьмада.

Ладоьѓлуш, Ахьмада дуьйцучух ца вешап, кье́жаш а йи́йна, ворда йоьттина товар дахьаш воьѓучо э́лира бах:

- Хаза туьйра ма-дара ахьа дийцина́рг, цунах уьтгалѓла дакьа а бакь хилча, адам цецдаллал доккха х́ума а даркха иза. Ма ч́огла корта хьовзийна-кха оцу хьан зудчо хьан, ма ч́огла леха велла-кха хьо цунах.

- Массарна а шегахь дерриг бен ца го-кха, амма хьуна хьайчо ч́огла цатемаш бина хила беза-кха.

- Дера хьо хьайчух ч́огла лехавелла моьтташ а вукха со.

- И хуур дац цкьа сан х́усамнана́ ган ца гичахь, - аьлла Ахьмад хабар чекхдаккха волтуш хилла.

Делдахь, везара ваха а вахана иза х́ун зуда ю хьажа а, и кху б́арзвеллачу стагана йовзийта а, аьлла дага деана совдегарна, цо аьлла:

- Дика ду, делахь, Ахьмад. Ахьа тахана айхьа лелийна́рг ма-дарра д́адийца хьайн х́усамнене, цо хьуна дов ца дахь, ахьа мабаххара, цо хьуна гечдахь, аса хьуна х́ара ворда йоьттана долу товар д́алур дукха. Ахьа чу а вахана д́адуьйцур ду, ма-дарра, аса корехь ладуѓур ду шоьга.

Цу т́елехь сацам а бина, Ахьмад шеца и хьаша а э́нна ц́а вахана. Ахьмад чуваьлла коьртахь куй а боцуш, хьаша вахана кора ќел охьахь-на кхаьрга ладоѓла.

Чохь цхьа́нца ѓуллакхаш деш йолу х́усамнана́ дуьхьал а яьлла, йинстхилла:

- Ой, Дела дуьхьа, ма дика дукха хьо ц́а веана, хьо х́унда хьен

веллите цІа ван, бохуш, дагадеана Іара хуна со, хьо цхьа дика веана цІа а кхечикха, дела ва хьо марший-могашший. Хьо паргІатвала, аса хІинца яахІума хьалхаюьллу хуна.

ХІинца кхуьнца и дІа муха долор дара-те ша бохуш, ладоьгуш ойла еш Іаш хилла Ахьмад.

-Зуда, - элира бах Ахьмада, - ахьа хІумма а хатта а ма ца хотту соьга, со етт бохка вахана ма вара вайна ахча хьашт хилла.

- Иза-м нштта доккха хІума а дацара, кхано хьайн чай а мелла, са а даьІна, паргІат ваьлчхьана дуьйцур дара ахьа иза-м.

- ХІан-хІа, схьайоллий, охьахаал.

ХІусамнана улте охьа а хаййна, Ахьмада шен кьамел дІадолийра.

- Етт бохка дІахІоьттинера со базарахь. Газана юьхь лаьцна цхьа стаг тевеара суна. Деллахь стаг, чІогІа етт безаш вара со, хІокху газанах и хьайн етт лур бацара ахьа суна? Цуннах беж а хетта, етт дІа а белла, газа схьайицира аса.

- Делдахь, стаг, ма бакь хийцанера ахьа цуьнца и етт, вайшинна и газа тоьар ма ю.

- Собар дел ахьа. Оцу газанан чуха лаьцна со лаьгташ, эткаш карахь кхин цхьа кьонаха тевеара суна. Цо элира соьга: - Ма чІогІа хІара газа езаш вара ша, аьлла, хІокху эткех и газа хийцахь шеца. И газа цунна дІа а елла, эткаш схьайицира аса.

- ЭхІ! Делдахь, стаг, ма бакь эцнера ахьа и эткаш. Хьо когахь дика мача йоцуш а вара, тІаккха нахана юккье волуш, дика мачаш хила ма еза когахь.

- Собар дехьа, зуда. И мачаш эцна со схьавоьгуш, цхьа куй бухкуш волу стаг дуьхьал ваьлла, шен куйнах и эткаш лахьара ахьа, аьлла. Цунна оцу куйнах и эткаш дІа ма елла аса.

- ЭхІ, стаг, ма дика ду-кха ахьа и куй эцна, хьо диканиг куй боцуш ма-вара. Нахана юккье волуш, коьртахь куй ца хилча, товш ма дац.

И дитахь, зуда, кхин цхьа хІума а хилла суна-м. И куй коьрта а тиллина, схьавоьгуш, хи тІе кхьачча, ламаз а эций, ламаз де-кха аса аьлла, ламаз эца охьатаьІча, и куй коьртара оцу хи чу охьа а боьжна, и дІа а баьхьна, висна-кха со.

Иза дийцина воллушехь, зудчо яхана тІе а кхетта, шен мар мара а воьллина элира бах:

- Э-э-э, Дела ва хьо марший-могашший, эщахь хьо чу а воьжна, оцу хе дІавахьнехь, аса хІун дийр дара? Ма хІумма а дацара, и куй дІабахьарх, хьо дийна, могуш, маьрша цІа веачхьана. Куй, эткаш вай дийна хилчхьана хир яра вайна.

ДІо-о кора кІела охьахиьнарг хьала а гІаьттина, чу а веана, зуддий-маьрий декьал а дина, шен вордан тІера йолу хІума кхьаршинна дІа а елла, гІоза, декьал дахийла шуьшиь аьлла, дІавахар бах.

ЛАИЛАХІА ИЛЛАЛЛАХІ, МОХЪАММАДУ РАСУРУЛЛАХІ!

Ійіса пайхамар хилла шен асхъабашца цхъаьна эрна арахула д'авоьдуш. Улехъ болчу асхъабашна цхъа йоккха адамиин настаран даьІахк гина. И даьІахк схъаэина, цуьнга хьобжуш хилла асхъабаш, дукха ннзаре цейбевлла. ХІара хІун даьІахк ю-те, ма онда адам хила деза хІара даьІахк йолу адам. Ійісага асхъабаша дехар дина бах:

-ХІара даьІахк йолу адам, доІу а дай, ден дехъа, хьовсур дара вай цу адаме, аьлла.

Массо а пайхамаршна юкбахъ а велпарг ден веш Ійіса пайхамаран бен доІийна жоп луш ца хилла бах Дала.

Ійіса пайхамара Деле доьхуш доІа дина и даьІахк йолу стаг денве ахъа, аьлла.

ТІаккха важа йисина даьІахкаш тІеттІахъевдда, цхъа доккха, лекха адам дІахІоьттина. Хьо мила ву-те, хьо хІун адам ду-те? -аьлла асхъабаш бистхилла,

- Со Муса пайхамар ву-кха, - аьлла денвелчо.

- Муса, хІинца хьо денвина юха дуьненчу ваьлла. ХІун дехар хир дара хъан тхобга дан?

- Деле супа цхъа 40 шо зама ехахъ дуьненчохъ яккха.

- ХІун дан волту хьо оцу 40 шарахъ, Муса?

- Хьо Ійіса пайхамар ву, хьо дІаваьлча, маситтех бІе шо даьлча, дуьненчу Дала воккхур волуш Мохъамад пайхамар ву. (Дела маршалла хуьлда цунна!). Цуьнан уггаре а деза дешнаш хир ду "ЛаиллахІа иллаллахІ, Мохъаммаду расуруллахІ!" - бохуш. ХІокху со лаьттачохъ оцу 40 шарахъ и дешнаш баьхна, сайна мел боккхур бар-кха аса.

Оцул деза дешнаш дукха уьш, ала хала а доцуш, аьлча ннзаре пайдехъ а долуш.

ШИНА ВАШАС КІА ДЕКЪНА МЕТТИГ

Дуьнен-на йист ца гуш Іаш вехаш ши ваша хилла. Воккхах верг зуда ялїйна хилла, жимах верг зуда ялонза хилла. Цхъаьна, бертахъ, хъанал вехаш хилла и шиь. Дийна-лелийна юкбахъ кІа кхлїйна хилла цаьршїммо. КІа хила а хилла, хьаькхна чудерзїйна хилла, тІаккха кІенан оьла нисса юккьехула екьна хилла цаьршїммо.

Кхано буйсанна вижина, наб ца кхеташ Іаш хилла воккхах волу ваша. Ойланаш еш хилла цо:

-Деллахъ, со зуда ялїйна а ву, доьзал бу хьалакхуьуш. Ткьа санваша зуда яло дезаш а ву, доьзал кхїо дезаш а ву. Цунна алссам дезар ду тахана дуьйна даьхни, - аьлла, хьалагІаьттина, шаьц шиммо екьна йолчу кІенан оьлан тІе вахана, шен эхан тІера шен вешин эхана тІе кІа хьаькхна цо

кIадваллалц. ТIаккха дог паргIат а даьлIа, чувахана дIавуьжжухехь, наб кхетта цунна.

Жимах волу ваша а хилла цхьацца хIуманна ойланаш еш, наб ца кхеташ, дIасхьа керчаш Iуьллуш. Цунна дага деана бах:

- Делдахь, и сан ваша зуда ялийна а ву, доьзал а бу кхаба безаш, ткьа сан делха а, дека а дац. Суначул дуьненан даьхни вешина дезар дукха, аьлIа дагчу тесна хилла жимах волчу вешина. Оха шиммо кIенан оьла нисса екьна, дера деза аса ваха а вахана, оцу сайн декьа тIера сайн вешин декьа тIехьакха, - аьлIа дагчу дижина цунна.

ТIаккха вахана цо шен декьа тIера кIа шен вешин декьа тIе хьаькх-на, кIадваллалц. Цул тIаьхьа иза чу а вахана дIавижина.

Дала маликаш арадаьхна хилла боху. Хьаьжи цIа догIа, меттиг лаха вайна аьлIа.

Лелаш, меттиг лобхуш, меттиг биргала яьккхина ца хилла цара. Юха Далла тIе дахана бах маликаш, дера дукха меттигаш ма яра Хьаьжи цIа догIа бегIийла йолуш, амма цхьана меттиг тIехь сацам ца хилла схьадаьхкикха тхо.

ТIаккха Жабраила малико элIра боху:

- Юха а гIой, кхин цкьа а хьовсийша, оцу шина вашас кIа декьначу метте.

- Дера цул бегIийла меттиг кхин карор ма яц вайна, - аьлIа, Хьаьжи цIа цу шина вашас кIа декьначу майданахь догIа сацам хилира бах.

Иштта доьгIна ду Хьаьжи цIа, олий дуьйцура вайн дIабевлIачу баккхийчу наха.

ЭЛИЙ, ОБЗДА НАХХИЙ, ЛАЙ МИЧАРА БЕВЛЛА?

Кхо кIант а волуш, вахар гIийла а долуш, вехаш хилла цхьа воккха стаг. ДегI дика доцуш вижана Iуьллуш да а хилла, арахь шайн гIулакхаш деш кIентий а хилла.

Чу а гIой, хи мала ша аьлIа, воккхах волу кIант чу вахана. НеI дIа а йилпина, чобхьа волуш, цунна шен да гина верзина, тIера шаршу дIа а аьлIа, Iуьллуш.

ТIаккха юха а ваьлIа, неI дIа а чIаьгIна:

- Хьо-хьо-хьо, вайн да муха Iуьллуш ву хьовсийша, - элIра бах воккхах волчу кIанта.

- ХIун хиллате тхан дена, - аьлIа, юккьерниг вахана, дIачухьаьжна, ткьа цунна а гина, шайн да тIера шаршу дIа а аьлIа, тIехь барзакь а доцуш Iуьллуш.

И шайн да, иштта Iуьллуш вайча: делдахь, суна ша гиний ма хаахьара кхунна, аьлIа, ког байбина, неI тIе а чIаьгIна, юхаваьлIа.

Цхьа хIума дацахьара, хIорш а хьожур бацар-кха цу чу аьлIа, уггар жимах верг а вахана цигта неIаре. Вахана дIачухьаьжча, кхунна а гина-кха и шайн да оцуш хьовсийша.

ОТДЕЛ ОБСЛУЖИВАНИЯ
ЦГБ г.ГРОЗНОГО

364051 г. Грозный, пр. Победы 22

Иштта шена шен да гича, ког байбина вахана, цо меллаша шаршу тге дла а нисийна, делдахь, кхунна ша иштта тублуш суна гиний ма хаахьара-кха, аьлла меллаша юха а ваьлла, араваьлла.

Оцу шайн дех кхаьрдина, цуьнан кьайленаш гича, вела а велла, араваьллачу воккхак волчу клантах схьабавьлла доьзал, цуьнан тлаьхьех лайш хилла.

Шозлагичу клантах чу а хьаьжна, деллахь, суна ша гиний ма хаахьара кхунна аьлла, араваьллачу клантах схьабевларш оьзда нах хилла.

Ткьа чу а вахана, шен дена тгера шаршу дла а нисийна, суна ша гиний ма хаахьара кхунна аьлла, араваьллачу уггар жимах волчунах схьабевлла доьзал а, тлаьхье а элий хилла.

НАЪРТЭРСТХОЙ

Наьртэрстхой хилла цхьана хенахь онддий догмаш а долуш, сту, говр, бежана йиьча, галий дама, ахьар хьакхийна цунах а бузуш боцуш, сутара а, меца а нах.

Лелаш, уьш кхаьчна боху цхьа йоккха стаг йолчу. Доьзалхо воцуш, ша лаш хилла йоккха стаг, ткьа даго дечиг кхачийна а хилла иза. Оцу йоккхачу стага аьлла бах хлокху наьртэрстхошка:

- Аша суна лаьнна дечиг даккхяхьара, аса дузор дар-кха шу, аьлла.

- Ой, ахьа хлун дина дузор дара тхо, сту, говр йиьча а, гали дама, ахьар хьакхийна и диьча а ца дузуш долу тхо, ахьа муха дузор дара?

- Иза дита, даха а глой, шена дечиг да, шу дузо тге аса лоцу шуна.

Бахана наьртэрстхоша и даккхий пепнаш изош, бух дохуш, тлехула кегийра пепнаш хьерчош, уьш дла а доькхуш, и цлевнаш аьлча а, и дийнна хьуьнан йист охьатакхийра бах. Цара охьадишпина дечиг 30-40 шарахь дагадаьлла дара бах.

Ткьа йоккхачу стага ворхI наьртэрстхошна ворхI члеспалг дина хилла. Цецбевлла лаш наьртэрстхой а хилла, шайна бина-кечбинчу кхачех ца бешаш.

Йоккхачу стага цлена куьйгаш а дилийтина, гата а хьаькхна цландайтина, бисмилла а даккхийтина, охьаховшийна наьртэрстхой. Ткьа цхьа члеспалг буха а дубсуш, буьзна хьалагевттина наьртэрстхой. Цецбевлла хилла уьш, инзаре:

- Ой, йоккха стаг, хIара хлун ду ахьа тхуна динарг, тхо хлуманак дузуш ма дацара, хIара хлун бозбунчалла ду ахьа тхуна динарг?

Бозбунчалла дац ша шуна динарг, Дала длабахарш, наьртэрстхой хлокху дубьненчу бовлале хилла - кхиина ялтех дина дара ша и члеспалгаш, - элира бах йоккхачу стага.

- Ой, вай оццул ялтий а, хазна а сий дайьина кху дубьненчохь лаьла а ма дац аьлла, лала а деш, цласта молуш, белла длабевлла бах уьш.

Чу хи а доьттина, пеша тге йиллича, чайник цлаав олий цлевза, и

цловзар наьртэрстхоша цийидина цаста кийра дахийтина, цо даьккхина
диси́на цаав ду олуш ду. Иштга дуьненчуьра длабевлла бах наьртэрстхой.

ЛОВЗАРГАХЬ ТІАРА ТОЬХЧА ДЕЛЛА СОМ

Аравала кечлуш волчу кІанте дас хаьттира бах:

- Хьо стенга ваха воллу, - аьлла. Вола дега элира бах:

- Дада, сайн доттагІчунна зуда ялийначу ловзарга воьду со.

Дас лаа доьгІна элира бах:

- Оцу ловзарга вогуш цхьа кьонаха ву боху, кІеззиг дош-дашера
даьлча а, тІара тухуш ву бах иза. Нагахь цуьнан и тІара хьуна тохар
нислахь, цунна дала хІара цхьа сом хьобга дала воллара со.

Схьа а даьккхина, сом кІанте дладелла дас.

КІант ловзарга длавахана, шен сом кисана а диллина. Ловзаргахь
Іаш, кхуьнан дас вийциначу стага кху кІантаца дар-дацар а дина, даьхьна
тІара тоьхна, тІаккха схьа а даьккхина, шен дас шегга делла сом дладелла
цо шена тІара тоьхначунна.

ТІаккха оцунах цец а ваьлла, гІеххьа даг тІе куралла а тесна волчу
вукхо, цхьана кхечунна тІара тоьхна. ТІаккха вукхо шена и тІара тоьхча,
схьа а яьккхина, шавІта тоьхна агІо схьабаккхира бах. ТІара детташ верг
барам тІе а виллина ваьхьара бах. Сом делларг хьобжаш Іара бах:

- Во-о, гора дуьне яІ, соьмо и болх бойту-кха! - бохуш.

КХЕТАММИЙ, ХЬЕКЪАЛЛИЙ КЪЕВСИНА ШИ ПАЧЧАХЬ

Ши паччахь хилла юкьахь доза а долуш, лулахь вехаш. Цаьршимма
даиманна а вовшашца хьекъаллий, кхетаммий кьуйсуш хилла. Цхьаьна
пачьбалкхан паччахь Мохьмад хилла, вукху пачьбалкхан паччахь Ахьмад
хилла. Шинна а паччахьана шай-шай хьекъал долуш хеташ а хилла. Ткъа
Мохьмад паччахьа Ахьмад паччахье зен ши нІаьна яхийїтина хилла,
цхьаь жиманиптий, важа ханна йоккханиггий, амма ши а деГІана цхьабосса
а йолуш; ши Іаж а бахьїтина - цхьаь шо кхаьчнарггий, важа кхушарлер-
наггий, и шиь вовших муха кьастор бара ахьа, Ахьмад, аьлла?

И тайпа хаттарш даийтинча, Ахьмад гІеххьа гІайгІане а хилла,
цуьнан хаттаршна дала жоп ца хуш. ТІаккха Ахьмада шен накьостий
арабаьхна, даха а гІой, вайн халкьан юкьахь хьекъал долу стаг лаха, оцу
Мохьмад паччахьа даийтинчу хаттаршна жоп далалур долуш воу, аьлла.

Иштга волу стаг лоьхуш, Ахьмадан накьостий кхаьчна цхьана
юьрта. Ловзаш бераш хилла, ткъа дІо юьстах лаьтташ цхьа жима кІант
хилла, оцу ловзуш долчу берашка а хьобжуш, церан санна самукьадаьлла..
ТІе а бахана, паччахьа бахкийтинчу наха хаьттина кІанте:

- КІант, хьо хІун деш ву, хІокху метте а хІовттина, ловзуш долчу
берашка хьобжуш, воьлуш ма-лаьтта хьо?

- Со а вукха цаьрца ловзуш. Уьш шайн догІмаш а кладдеш, тІера

хлумнаш а этлош, шайла ницкь беп боху, ткъа сан дог-ойла царца ю, со а вукха царца ловзуп.

- Хлара вукха вай лоьхуш верг, - аьлла, цара кланте хьаттина боху, - дийцахь, клант, дегаана, басна цхьабосса йолчу шина нлаьних йоккханиг-жиманиг муха къастор яра ахьа?

- Дера яра вуно атта къастор. Ши нлаьна дла а хедий, царна борц таса. Йоккханиг мохана букъ тоьхна хлуттур ю борц баа. Жиманиг мохана дуьхал йрзана борц баа хлуттур ю.

Пачахьа бахкийтинчу наха, вовшашка а хьаьжна элпир бах:

- Кхин цхьа хаттар а дийр дара оха хьобга. Дийцахь тхуна:

- Ши лаж бу охабиллина, цхьаь стохкалерниг бу, важа кхунарлерниг бу. Ши лаж цхьабосса бу, цхьаьна басера а бу. Царпинних стохкалернаг муьлха бу, кхунарлернаг муьлха бу муха хуур дара?

- Иза-м хала къастор дац. Ши лаж шийла хи чу таса. Стохкалерниг хина тле бер бу, кхунарлерниг буха охабуьжар бу.

- Ой, хлара вукха вай лоьхуш верг, - аьлла, кланте аьлла цара: - Хьо паччахь волчу ван везаш ву тхьоба.

- Воглур вусо, амма цкъа нене хьаттина, цуьнгара пурба даккха деза сан.

И пурба а даьккхина, клант а валош, баьчча волчу баьхкина цо бахийтина нах. Цара паччахье дладийцина, клант каравар а, цо делла жоьпаш а. И жоьпаш цара Мохьмад паччахье дладахийтина.

Мохьмад паччахьа аьлла:

- Дика ду. Хаттаршна нийса жоьпаш дели аша. Амма сан кхин а ши хаттар ду хьобга, Ахьмад паччахь: ламчоь айгларш терсича, лаха аренигахь йолу кхелаш оста хлунда яьлла сан? Кхунах жоп дахьаш ша волчу вола.

Ахьмад паччахьа хьекьал долу клант схьа а валийна, цуьнга длааьлла: - Иштта хаттар а дина Мохьмад паччахьа, цунна жоп а дахьаш ша волчу длавола а аьлла.

Кланта,ойла а йнна, Ахьмад паччахье аьлла:

- Утгар йоккха гомаш а кечйе, утгар еха маж йолу бож а кечйе вайна, тлаккха вай глур ду Мохьмад паччахь волчу.

И гомаш а, утгаре еха маж йолу бож а эцна, хлорш Мохьмад паччахь волчу баха кечбелира. Кланта шен накьосташка аьлла хилла: шортта герз схьаэцалаш, ткъа цу герзаца Мохьмад паччахьан глалчуьра жлаьлеш дойу-у-уш, чу глур ду вай.

Мохьмад паччахьан глала длакхаьчча, жлаьлеш дойуш чу бахана, паччахьан кора клел гомаш а, бож а дла а тесна, чубоьлхуш, сени чохь лаьттачу кланта тлебиллина хи чохь кад хилла, цу кеда чу кланта чемхалт тесна. Цул тлех ваьлча, охьадилина болат хилла, цу тле кланта клора тесна.

Паччахь волчу чоьхьа бевлча, Мохьмад паччахьа шен можах куьйгаш хьаькхна, ткъа кланта коьрта тлера дуйна охьа куьйгаш хьаькхна.

Мохьмад паччахьа кIанте хаьттина:

- Оцу чохь болчу кеда чехалг хIунда тесира ахьа?

- Ахьа чу хи а доьттина кад охьа биллнера, хьайн хьекьал массера-чудла сирла ду аьлла. Аса цу кеда чехалг тесира, и тIоххала сецира, цуьнца аса бахара, хьан хьекьал сирла делахь а, цунна тIех кхуьйсун ду хьуна нахехь а хьекьал.

- Аса сени чохь болат диллнера охьа, ахьа цунна тIе кIора тесна. Иза хIунда тесира ахьа?

Мел чIогIа болат хилча а, кIорно лаладо болат. Иза хьуна ханийта тесира аса цунна тIе кIора.

- Хьо чохьаваьлча, аса можах куьйгаш хьаькхира, ахьа коьрта тIера дуьйна охьа куьйгаш хьаькхира, иза хIунда хьаькхира ахьа иштта?

- Ахьа можа тIехула куьйгаш хьаькхира сан массо а чо хьекьалах буьзина бу аьлла. Аса хьуна жоп делира, хьан маж тIера, массо а чо хьекьалах буьзина белахь, сан коьрта тIера дуьйна массо а чо а хьекьалах буьзина бу, аьлла.

КIант, аса дIахаьттинчу массо а хаттарна нийса а, хьекьалца а жоьпаш делн ахьа. Дийцахь гIали чувогIуш, жIаьлеш дойуш хIунда веа хьо?

Цхьана хенахь со жа дажош волуш, жа юккье берзалой а дилхина, уьстагIий цовьстун дойуш, гуди-гуди, кхоло-кхоло бохуш жIаьлешка кхайкхинера со, амма цхьа жIаьла а ца деара, сан жа кIелхьара даккха.

- Ой, генахь юьртахь, гIалахь долчу жIаьлешна муха хаза дезаш дара ахьа бетташ болу мохь?

- Ткьа ламчохь хьан айгIарш терсича, лаха аренгахь йолу кхелаш оста хIунда йолуш яра?

- Иза а нийса жоп дукха ахьа делларг.

Корехула охьахьаьжча, Мохьмад паччахьана кора кIелтесна йоккха гомаш а, еха маж йолуш бож а гина.

- Дийцахь суна, и гомаш а, бож а хIунда ялийна ахьа кхуза?

- Хьажа хьо, Мохьмад паччахь, уггаре а йоккха гомаш ю оха ялийнарг. Гомаш Iовдал хуьлуш ма еца. Воккха хиларх а, маж еха хиларх а дац хьекьал а, кхетам а.

- КIант, - элтира бах Мохьмад паччахьа. - Массо а хаьттинчу хIуманна тIехь хьан хьекьал совдели. Хьоггахь кхетам, хьекьал совхилар хин суна.

Шен ялхочуьнга элтира бах Мохьмад паччахьа, схьакхайкхий схьаяла есан йоI. Делаца йина чIагIо яра сан: вехаш вара аьлла, паччахьан кIант вара аьлла, сайн йоI цхьана Iовдале мареца яла. Хинца суна карийна айса боху стаг, сан йоIана хьакь волу стаг.

Схьаеана дIахIоьттина хилла, малх-бутт санна исбаьхьа хаза йоI. Мохьмад паччахьа элтира бах кIанте:

- ХIара паччахьан йоI а ю хьуна, сайн пачхьалкхах ах пачхьалкхан бахам а дIалокха аса хьуна, Дала декьал дойла шу!

Кхаа дийнаххый, кхаа бусый ловзар лаьттина паччахьан цийнахь.
Цул тлаьхьа жима клант паччахьан йоблаца ирс долун ваха хира.

ЦОМГАШ ХИЛЛА ПАЧЧАХЬАН ЙОІ

Паччахьан йоі хилла члогла цамгар кхетта. Паччахьа дукха нахана гайтина, лобралла дайтина а хилла йолана. Уьш кјорда а бина, паччахьа аьлла хилла: - Тойийра ю аьлла, лобралла дина, та ца йинчуьнан корта длабоккхур бу ша, - аьлла. Цул тлаьхьа лобраш лагІ-

белла, тлевоту стаг а лор ца хилла.

Тойинчунна йоі маре дјалур ю ша а аьлла паччахьо.

Паччахьан кевне жима кьонаха веана хилла, ша тойийр яра и йоі, ша тлевигийша цунна, бохуш.

Ялхоша, паччахьана тје а бахана, аьлла: - Иштта цхьа жима кьонаха веана вайн кевне, ша тойийра ю бохуцо хьан йоі. Дукха нах длабаханера кхузара шаш-шаш и йоі тойийра ю бохуш, и бозбунчаллаш а делаш. Ткьа хинца веанчунна хайита, то ца яхь, ас корта боккхург хилар.

Бахана ялхоша хьяттина кланте:

- Айхьа паччахьан йоі то ца яхь, хьан корта боккхург хилар хьий хьуна?

- Хезна суна иза а.

Таккха а клантах ца тешаш, дас бахийтина ялхой:

- Дјаэккхавай цја вахйита н, дјавала ала цуьнга кевнера, - аьлла.

Таккха кланта шегара тийриган уйриг схьа а баьккхина, юьхьиг дјаелла ялхошка.

- ХІан, хІокху тийриган юьхьиг оцу йоле дја а лой, схьайша соьга.

Юха паччахьо шен ялхошка аьлла:

- Дјо оцу учин богІамах юьхьиг дја а тасий, дјахьойша цуьнга.

БогІамах юьхьиг дја а тесна, тийриг яхь а яхьна, кланте дјаелла.

Тийриган юьхьиг схьа а лаьцна, кланта аьлла:

- ХІан-хІа, хІара толур яц; хІара дечиган баса яхана дјаьлла, кхунах гІуллакх хир дац.

Бахана ялхоша паччахье аьлла, оцу кланта дечиг баса яхана дјаьлла боху йоі, н толур яц бах цо.

Таккха паччахьа и тийриг жлаьлеа гесна, дјаяхьийтина. Тийриган юьхьиг шег дјаелча, кланта аьлла:

- ХІац-хІа, хІара толур яц, хІара хІинца жлаьлин баса яхана.

Бахана ялхоша паччахье аьлла:

- Толур яц боху йоі, жлаьлин баса яхана боху цо. Таккха паччахьа н тийриг йоблан куьйгах дја а тесна, дјаяхьийтина. Юьхьиг кланте дјаелла:

- ЭхІ, аьлла кланта, кхунна хиларгмм доккха хІума дац, эцца цхьа чо юа а бирзина, хье тје итталуш бу, н длабаьккхичхьана толур ю.

Таккха паччахьа клант йолана тје а витина, кланта и чо чубирзинчу

метте гам а хьаькхна, чо дIабаьккхна, йоI тохар санна, йоьлуш, ловзуш дIаяхана. ЙоI чIогIа хаза а, нсбаьхьа а, хьекьал долуш а хилла.

ТIаккха паччахьа аьлла:

- КIант, и йоI цомгуш хилчхьана, дукха нах схьанхнера кхуза, нза ша-ша тойийр ю бохуш. Хьо воцург, цунна хилларг хууш, стаг ца ваьллера. Аса дедла дош дара и йоI тойинчунна дIалур ю аьлла. Хинца хьо реза ведахь, и йоI ю хьуна, цуьнца цхьаьна сан пачхьалдин дакъа а ду хьуна. Со боьрша доьзалхо волуш а вац, со дIаваьлча, паччахь хила езарг й йоI ю-кха.

ДЕША ВАХИЙТИНА КIАНТ

Вехаш волчу дас шен даьхний вовшах а тоьхна, шен цхьаь бен воцу кIант деша вахийтина.

Ткьех шарахь утгаре а тоьлпачу Iеламнахаца дешар а Iамийна, кIант цIа ван новкъа волуш, кхуьнан хьехархочо аьлла:

- ХIан-хIа, кIант, хьан кхузара гIуллакх чекхдаьлла, кхидIа хьуна Iамо Iилма дац тхан. Таьлсаш дуьззина жайнеш эмкал тIе а доьттина, хьехархочо кIант цIа хьажийна. Воккхачу стага цхьа весет дIна кIанте:

- МаьркIажал тIаьхьа ойлах ма вала, вукху юьрта кхачале маьркIажан хан хир елахь, юьртара ара ма вала, саца, хьалхе делахь а.

Воьдууш, кIант цхьана эвла кхачна. Дедлахь, со вукху эвла кхачале, маьркIажан хан хир ю суна, ткьа кхузахь саца мичахь сокур варате со, бохуш, дIавоьдуш хаьттина цо:

Буйса яккха хьаша хир варийте шена, аьлла. И хезначу цхьана жимачу зудчо аьлла:

- Хир ву, схьаерзаел хьайн эмкал.

Жимчу зудчо керта а вигина, эмкал паргIат а яьккхна, кIант чу а вигина, кхача а белла, вузийна паргIатваьккхна.

Кханоо сарахь, жимчу зудчан вежарий а цIа баьхкина. Хьаша волчу баьхкина, могош-паргIат хаьттина, вежарий дехьа чу а бевлла, хIума юуш Iаш хилла. Цхьа хан яьлпачу хенахь, йоIа чIогIа мохь хьокху. Жарт-жарт олний, вежарий шаьлтанахь, тарраш дохий схьа чухаькало:

- ХIун ду, хIун ду кху чохь хилларг, - олний. Йишас уьш дIатебо:

- ХIумма а ца хилла кхузахь, вайн хьешан легашкахь хIума йисине-ра, цунна ша кхераелла даьккхинера орца, - аьлла.

Хьалха йишас а, вежарша а хаьттина хилла хьеше: - Хьо стенгара вогуш ву, хIун лелош ву, аьлла. КIанта дийцина, ша деша вахана, Iилма Iамийна цIа вогуш ву, оцу таьлсаш чохь дерш ша Iамийна долу жайнеш а ду шен, аьлла.

ЙоIа, шен вежарий дехьачу дIа а бахийтина, хаьттина бах хьеше:

- Хьажал, хьаша, цхьа минот ялале ша оцу вежаршка воьйтура вара хьо. ТIаккха ши дош а аьлла, уьш хьуна хIумма ца деш, дIа а бахийти аса.

Оцунах лаьцна хIумма а Iамийний ахьа, цунах лаьцна хIумма а дуй хьан жайнеш тIехь.

КIанта шен воха а вольна, дика чу са даза а волуш, элпир бах:

- Дера оцунах лаьцна Iилма шена Iамийна а ма дац, тIаккха тIе оцу шетахь долчу жайнеш тIехь а ма дац цу тайпанчу Iилманах лаьцна хIумма а.

ТIаккха жимчу зудчо элпир боху:

- Ахь Iамийнарг бапха чIогIа Iилма а дац, хьо хьайн дешар деша юха дIаваха веза.

ХIУМАНАШ ХУУ ЯЛХО

Ялхо хилла балха хIотта меттиг лобхуш. ВорIу-у-уш, иза цхьа эла волче кхачна. Элас хьаттина ялхочуьнга: - Корматадла хIун йолуш ву хьо, аьлла.

Ялхочо аьлла - Дика-вон бу бохуш болу дин бевзар бара суна, дика-вон ду боху жовхIар а девзара ду суна, лай-элий а кьасталур ву-кха соьга.

- Ой, уьш-м яккхий корматадлаш ю, - аьлла ялхо балха дIаэцна.

Дукха ханялалекхуьнан эла волчу веана кхин цхьа эла, дин а балош.

Делдахь, хIара дин карабеанера суна эца, кхуьнга хьо хьажийта, дагавала веанера со, хьажахьа кхуьнга, муха хета хьуна хIара?

- Ватталхьана, дика-вон бу боху дин бевзаш, и кьастош сан ялхо ву.

Ялхо схьа а валийна, дин дIагайттира. Ялхочо дин тIе а хьйна, бола а балийтина, чабол а тохийтина, охьавоьссина аьлла:

- Дин вон бацара, гоманаш хIу хьакхаделла бацахьара.

- Ой, и бохург хIун ду, гоманаш хIу хьакхаделла муха хуьлу дин? - аьлла ши эла цецваьлла.

ТIаккха вай хIара дин схьабавлла меттиг талла еза-кха, аьлла дин бухкуш волчунна тIе бахана. Цо ша иза жима бекьа йолуш эшачарна тIе вигана. Цаьрга дIахьаттича, бекьа еш, цуьнан нана яла а елла, и бекьа гоманаш якхош кхийна яра аьлла.

Элас шен ялхочунна цунна дин бовзарна шен шуьнан да схьа а валийна, кхин цхьа яа хIума а тIетобхна.

Иштта хIорш Iаш, кхин цхьа эла веана мехкан да волчу, жовхIар дахьаш. ХIара жовхIар йолана эца волтура ша, кхуьнга хьажахьа хьо. Элас шен ялхо схьа а валийна, элпир:

- Хьажал, кIант, хIокху жовхIаре. Ялхочо жовхIар буйна а лаьцна, охьа а диллина, элпир бах:

- ЖовхIар-м вон дацара, чохь са долуш дацахьара.

- Ой, и бохург хIун ду, са хуьлу жовхIар чохь? И хIун ду ахьа дуьйцург, - аьлла цецбевлпир элий. ТIаккха обцуш волчо элпир:

- Чохь са долуш долу жовхIар шена ца оьшу, - аьлла. ЖовхIар долчу дас сацам бира, жовхIар доха а дина, чухьажа. Доха а дина, дIа чу хьабжча, цу чохь нIаьна карийна.

Тлаккха эло шен шуьнан да схьа а кхайкхина, шен лайна кхин цхьа яа хIума тIетохийтина.

Иингта корматалла йолуш лай волу эла, элий диване охьаховишуш лаккха баьрчехьа хила веза-кха, аьлла, сарахь элий охьаховишуш, лаккха баьрчче а ваялла охьахиьна. Тлаккха схьабаьхкина элий, шайн-шайн метта охьаховишуш, цхьанна меттиг дIалаьцна карийна.

- Ой, хьо хьайн йоцчу метте ма хьинна, хIара хIун ду хIинца? - аьлла хаьттина цуьнга. Элас элпир боху:

- Цкьа делахь, шу санна эла ву со, шолгIа делахь, дика-вон дин а бевзаш, дика-вон жовхIар а девзан лай-эла кьастош ялхо а ву сан. Со хила веза лаккхахьа охьахиьна.

Церан лер-аларш хилла, тлаккха схакхайкхина лай-элий кьастош волу ялхога.

- ХIан-хIа, кIант, схьадийцал тхуна бакьдерг, хIара хьан эла элана вина эла ву, я лайна вина эла ву?

- Делдаша, ша кхуьнан лай ву, кхо кхобуш а ву, оцу диванна юккье со ма гIертавахьара аша, - элпир бах цо.

Билгала бакьдолуш ахьа шайна бакьдерг схьа ца днцахь, шаьш хьо вуйр ма ву, аьлла тIегIоьртина элий.

Вала-вола меттиг боцуш хьевзинчу ялхочо элпир боху:

- Лай-элий диллчам, лайна вина лай веча шуна Ахьмад.

- Ткьа иза лайна вина вувац муха хуур ду вайна, - аьлла хьевзина элий.

Ялхочо аьлла:

- Изам кхуьнан нанас дуьйцур ду шуна.

- Кхуьнан нана мичахь ю?

- Кхуьнан нана дера ю, кхара цхьаьна сов цIа чохь пенах цхьа боккха дечкан хьостам тIе оьлличу тускар чохь.

Тлаккха бахана цара, цциг санна хьаьрчина оцу тускар чохь Iуьлгуш йолуш нана схьа а эцна, охьа а йилпина, хаьттира боху:

Схьадийцал тхуна бакьдерг, шаьш са схьадоккхур ду хьан, бакьдерг ахьа ца дийцахь - аьлла.

- Делдаша ма хьийзаяхьара аша со оцу девнна юккье, хIинца шен дуьненчохь яккха йисина ерг дукха хан а яцара, - аьлла цо.

- Иза ма дийца, бакьдерг дийца шайна: ХIара эла ахьа элана вина эла ву, я лайна вина эла ву, схьадийца бакьдерг.

- Бакьдерг дийцича-м, шен мар эла велча, шен ялхочуьнца Iийна вина вара хIара эла, - элпир боху нанас.

Цу хенахь, элера дарж дIадоккхуш шаберриге бахам дIабоккхуш хилла. Элан бахам шаберриге а кхуьнан лай хиллачунна дIабелла.

Тлаккха элана ялхо охьа а хайина, хаьттира боху:

- Схьадийцахь тхуна, хIара лай вуй муха хиира хьуна? Хьайна тIебалина дин гомаш хIу хьакхаделла буй муха хиира хьуна? Хьо хьажий-тина долчу жовхар чохь са дуйла муха хиира хьуна?

- Дуьххъала дин балийра хъажа аьлла. Аса тIехиьна бола а балий-тира, чабол а тохнийтира, цуьнан бохбалар а сиха хилира, сацнийча шелбалар а сиха хилира. Ткъа гомаш йовхо а, шело а лалуш яцар-кха, цундела хирира суна иза гомашан хIу хьакхаделла буйла.

ШолгIа, жовхIар деара шена тIе: жовхIаре хъажа а хъаьжна, буйна лешира аса, иза довха дара, ткъа чохь садолу хIумний бен йовха хуьлуш яцара-кха, цундела хиьна суна цу чохь са дуйла. Ткъа и эла лай вуй хирира суна цуьнан гIиллакхашка хъаьжча.

Дуьххал балийна дин бевзара суна, ткъа эло шена яахIума тIетуьйхира; шолгIа жовхIар девзира суна, тIаккха кхо кхин цкъа а яахIума тIетуьйхира суна. ТIаккха кхо яахIумнаш совяхарах шен гайнаш тIеетгалуш ма яцара.

Дин бевзича кхо цхъа совгIат динехъара, шайлта доьхха эцна; жовхIар девзича, кхин цхъа совгIат динехъара элий гIиллакхаш хирдара царех. Ткъа кхо суна яахIума тIеетгара, юу Iума лайшший бен хьехоп а ца хилара. Цундела хирира суна иза лайна вина лай хилар.

МАЛЬСАГОВС СТАКАНЧУЪРА ДИАКХОЪССИНАВ ХИ

1958-гIа шо дара и, нохчий цIа бахка болабелла шолгIа шо. Нохчий цIа богIуш реза бацара бухахь Iаш болу цхъацца областашкара баьхкина болу оьрсий. Цара ярташкахь шайн дика бахамаш дIанисбинера, даьхни дара шортта кхобуш, яккхий бошмаш яра, шортта тIехь стоьмаш а болуш. Цу стоьмех, кемсех чагIар доккхуш, Iаьнна цхъа-ши хьакха йобь, дика охъахевшина бара уьш. Царна и бахамаш дIатуьйсун дIабаха ца лаьара, Iедал шадерриге а перан карахь дара, республикхь, районашкахь, юьртахь.

Амма нохчий цIабержар перан барамехь ца нисделтира. Вал боьхна охъахъаьдда хи санна, 1957-58 - чу шерапкахь нохчий чухахкабелтира. Иза ца лалуш болчу оьрсаша йоккха дуьхьало йора. Нохчий, бахъанаш а доцуш чубохка болгийра. Кино а, театре а, парке а баха кегий нах ца битара. Баханарш тухий, Iуттий, лазабой бахкийтара.

Республика тоьпан молхана черма хилла дIахIоьттира, тIе су божийчхъана, эькхар а долуш.

1958-чу шарахь, август баттахь, Заводской районехь парк чуьра, хелхарийн майданахь долу нохчий бераш арадаьхнера, цхъана морякий, цуьнан тобаной. Ткъа шайн цIа боьлхуш болчу царна тIаьхъа а вахана, морякан арданга уьш байа хьовзинера, иза вара Степашиин цIе йолу воккха кьу.

ТIаккха нохчийн кIанта оцу морякана урс тоьхна, вожа а вина дIавахнера. Моряк цIа веана накъосташа, амма дедаьсний, дена-наьсний дакъа чу ца даийтина, тоьар ду цо тхуна би́на ницкъ, аьлла. Кху керта ца дахъаш шайн луьуче дIахьолоаш иза, аьлла дакъа шайн кертара цара арадаьккхина.

И дакъа а эцна цуьнан дотгагIий ОКХ бахана, цара а 50 сом ахча делла, шайн дакъа лело меттиг яц аьлла, арабаьхна.

И дакъа цхьаммо а дIа ца дулгуш, деа-пхеа денга даьллера. Оцунах бахъана а дIина, и дакъа а эцна гIаллийIера оьрсий обкоман хьалха бахана, цара цигара дIабаха хьовзийча: цунах дов а хилла, оьрсина гIаллий чохь боьккха болам гIаттийра.

Партийн обком а, министрийн Совет а, кхийолу меттигаш а цара дIаехира. Массо хIума кагъеш йохош, хьаькамашна етташ дIабуйIабелтира. Оцу буйсанна аьчка некъ а, вокзал а, станций а цара дIалецтира.

ШозлагIчу дийнахь банке, почте тIегIоьртича, уш ларъешболчара автоматаш етташ, охьабахкаболтира, тIаккха салтий балийна пожарни машенаш а ялийна, уш дIасалаьхкира.

Республикехь хIетта партин конференци а хилла, юха а Яковлев хьалхара секретарь а хоржуш, дIадирзина дара. ТIаккха оцу августехь хилла болчу гIаттаман хьокъехь гIалитIехь йоккха кхетаго хилира, цигахь КПСС-н ЦК-н секретарь волу Пospelов а волуш.

Нохчий Iабарзаран, оцу гIаттаман а, жамIаш а деш, активан болх дIаболабелча, Яковлевс, хьала а гIаьттина, графин чуьра хи стака дуьззина чу а доьттина, элира бах:

- ХIокху стакин чу кхин хи дотталур дуй? - аьлла.

- Дотталур ду, - элира бах Мальсагов Зяуддис, президиумехь хинчара хьала а гIаьттина, чехкка трибуна тIевахана, Яковлевгара стака сьха а эцна, кхоьссина хи дIа а дахийтина элира бах:

- ХIан, хIинца чудотта хьайна, - аьлла стака дIаделтира бах Яковлев-га.

Яковлев цу дийнахь дIаваьккхина, цуьнца кхин а накъостий а дIабаьхна Iабахийтина. Оцу дийнахь дуьйна нохчашна паргIато а спира, йоккха паргIато-м яцара иза.

Яковлевс бохург дара: республикехь массо меттиг дIалаьцна ю, тIебогIучу нохчашна балха баха меттигаш яц, ца тоьа.

Мальсаговс бохург дара: бухахь берли шаьш сьхабаьхкинчу дIабахийта, тIебогIучарна балха баха а, чохь Iен а меттигаш хир ю.

ЯковлевгIар дIабахийтира, Мальсагов а деша вахийтира Москва. Амма цигара дешпа а ваьлла, Iа вогуш. РостовгIалахь кеман тIера охьа а воссийна, цомгуш хилла аьлла, Москва юха дIа а вигна, цхьа а хIума хилла воццушехь, больнице охьавиллина, талхавина иттех шо даккхийтина Iа ваийтира.

Мальсагов вуьззана кьонах стаг а вара, дешарх, политикех кхетта ваьлла стаг а вара. Вевзинчара цьха а виц виьр вац Мальсагов Зияудди.

ПАЧЧАХЬА ЙИНА КХЕЛ

Турцин пачхьалкхан дозанехула чеххийолуш ю Босфор-Дарданелла це йолу пролив. Иза пин хIорд вовшах хуттуш ю, Iаьржа хIордий, Дуьненан лавттан юккьера хIордий. Цу проливехула дехьа-сехьа довлу шадерриге а Iаьржа хIорда гонах йолчу пачхьалкхашка догуш долу а,

цигара кхсчу массо а дуьненчуьра пачхьалкхашка доьлху хIурдан кема-
наш.

Ткъа иза карахь йолчо схьаоьцу ял массо а дехьа-сехьа довлучу
хIурдан кеманашкара. Вовшахтоьхча дуккха а хазна ю и. Цундела пролив
къуьйсун тIемаш лаьтташ хилла бIешерашкахь.

Турко пачхьалкхо 300 шарахь тIом биша иза схьайоккхунш. ТIаккха
паччахьа хаьттиша бах шен шайхашка:

- Схьадийцал суна, мел лаьттар ю вайгахь Босфор-Дарданелла.

Шайхаша жоп делла:

- Вайн Iедале хьабжча, хуур дукха иза.

Цул тIаьхьа дукха хан ялале цхьа ши Iаьрби всара бах паччахьана
тIе, кхеляхьара ахьа шаьшпинна юккъехь, аьлла. ТIаккха цара дIадийциша
шаьш деанарг.

Цхьана Iаьрбичо аьлла:

- Тахана базарахь 100 деша а делла хIокхуьнгара аса эмкал эцша.
Ткъа цIа йига новкъа яьккхича, и эмкал суна астагIа хилар хьина. ТIаккха
аса боху кху сайна эмкал йоьхкинчуьнга:

- Хьайн эмкал цIа а эдий, сан ахча схьало. Ткъа кхо суна и ахча схьа
ца ло. Суна эмкал киралело езап яра, иза астагIа хилча, мегар яц. Кхел
яхьара, паччахь, ахьа тхойшинна юкьахь.

Паччахьа ойла а йина, элира бах:

- Тахана шупинне юккъе кхел ян сан хан яц, кхана хIоккху хенахь
юхавола ша волчу.

Ткъа кхана паччахьа бохучу хенахь, ши Iаьрби схьавеана. Паччахьа
хаьттира боху:

- Схьадийцал шаьш динарг, - аьлла.

Эмкал эцначу Iаьрбичо дIадийциша шаьшпинна селхана вар, ша
100 деша а делла, эцна эмкал а, иза астагIа карор а, йоьхкинчо иза юха
дIа а эцна шен ахча схьа ца далар а, шаьшпинне юккъе кхел ян хан яц аьлла
селхана дIавахийтар а, ткъа сийсара и эмкал елла хилар а.

Паччахьа, горгали тоьхна шен хазанча схьа кхайкха аьлла. Пач-
чахьа элира боху цуьнга:

- Ваха а гIой, вайн хазин чуьра 100 деша схьа а дай, оцу эмкал
эцначунна дIало.

ТIаккха цецваьлIачу хазанчо элира боху:

- Вай мича декхарехь ду кхунна 100 деша дала, цхьаммо эцна, вукхо
йоьхкина, дела Iожал хилла эмкал елла.

ТIаккха паччахьа элира боху:

И эмкал шех ю, селхана шен Iаьршинна юккъехь кхел ян хан
йолтушехь, ша уьш дIабахийтира. Цундела дIало цунна и 100 деша. Аса
кхел йинсехьара, кхело кхачийнарг ду-кха суна хилларг, - аьлла дог токх
хирбара уьш.

ТIаккха ултехь болчу шайхаша элира боху:

- Иза Iедал вайгахь мел ду, Босфор-Дарданелла вайгара дIаер яцкха
хьуна, паччахь.

Босфор-Дарданелла хIинна а Туркойн пачхьалкхехь ю.

ГИЛЛАККХИЙ,
ОБЗДАНГАЛЛИЙ
ЙОЦУРГ-АДАМ ДАЦ

ТІАКХХА ХЬО ЦА ХУЬЛУ СОЬХА?

Ахьмад хилла дечиг дан воьдуш. Хьуьнчу хьалакхачале цунна гина дечиг дахьаш цІа воьгуш волу Мохьмад, ворданан чІург а кагьелла даьтташ.

Ахьмада ойла йина, хІинца Мохьмада ворданан чІург тоеш Іийча, со айса дахьа долчу дечагах вер ву-кха. Со дера веза сайна, нза ца гучах букь а тоьхна, сайн дечиг дан дІаваха, аьлла.

Ахьмад букь а тоьхна, тІех а ваьлла дІавахана, шен дечиг дахьаш цІа воьгуш цунна гина Мохьмад шен чІург а тойина дечиг ворданан тІе а доьттина, говр дІаюжуш воллуш. Ойла йина Ахьмада, со хьалавоьгуш букь тоьхна, тІехваьлла дІаваханера, ткьа хІинца со сечча, хІун дагадоьгуш ду Мохьмадана, аьлла. Юха а букь тоьхна вист ца хуьлуш, тІех а ваьлла дІавахана Ахьмад.

200 метр гена валале, Ахьмадан ворданан чІург а кагьелла. Ткьа шен говр дІа а йобжна, охьавоьгуш волу Мохьмад Ахьмадан ворданна тІе ша кхаьчча, шен ворда саца а йина аьлла:

- Ассалам Іалайкум, Ахьмад, чІург кагьелиакха хьан. Вайна садовш ду, ханкІезагю, ахьа дассаде, аса говр дІаохьцурю. ЧІург чехкка дІанисийр ю вайша.

Ахьмада, юьхІаьржа а хІоьттина, элира бах Мохьмаде:

- Мохьмад, хІинца ахьа суна бича дика болх бар-кха, хьо дІавахар. Хьалка шоззе со ма вахара хьуна тІехваьлла дІа.

Э-э-э! Ахьмад, тІаккха хьо ца хуьлу соьх а!

ХЬОШАЛГІА ВАХАНА АХЬМАД

Юккьехь охьадоьгуш цхьа хи бен доцуш ши юрт хилла. Ткьа оцу йоккхачу юьртара жимачу юьрта хьошалгІа вахана хилла Ахьмад шен хьеший болчу. Кхуьнан хьеший хилла кхо ваша, воккха стаг да а волуш.

Дена хІьна, шен кхо кІанг волчу веана лулара юьртара хьаша вуй. Кхаа кІанта шайн да хьаша веача, чувовуйтуш ца хилла, цо хьаштдоцурш дуьйцу бохуш.

Дас кІенташка, элира боху:

- Веана лулара хьаша хитча, ша чувахийтийша, цуьнга маршалла а, могашпаргІат а хьаттина ша схьавоьгуш вара.

- Делахь, дика ду, аьлла кІенташа, - маршалла а хьаттина, могашпаргІат а хьаттина, хьо Іадийр велажь, гІо хьайна чу.

Чувахана кхаа кІентан дас маршалла хьаттина, могушпаргІат а хьаттина. Могуш а, паргІат дара шаьш, ша араволушм, - элира боху Ахьмада.

Воккха стага хьаттина Ахьмаде, ткьа гІудлакх-хІума хІун долуш вара хьо, аьлла.

- Дера кхин г'уллакх ма дацара сан, ц'лахь кхин дан х'ума дацара, цундела схъавсанера со, - элира Ахьмада.

- Делдахь, Ахьмад, цкъа ц'ла а г'ой, айхьа лелориг х'умма доцнийла хайитий юхаволахь, цхьане х'ара ла доккхур ду вай, - элира боху воккхачу стага.

ЗУДЧУННА ТІЕ ЗУДА ЯЛОН ДАГАДЕАНАРГ

Жима волуш дуййна ши зуда а, цаьршинна баккхий хилла доьзал а болуш Іаш хилла цхьаь. Цуьнан юьртхо а хилла г'уллакх х'ума жимма тоделла, шен зудчунна т'іе кхин жима зуда яло ойла хьевзина.

Дера веза со и ши зуда йолчу Зайнди волчу а вахана, цунах дагавала, аьлла дагадеана цунна. Веана схьакхачна Зайнди волчу.

- Деллахь, Зайнди, со-м цхьана х'умнах лаьцна хьоьца дагавала ма веана.

- Схьаднийцал т'Іаккха.

- Дукха хенахь дуййна ши зуда ю хьан, цара бина баккхий доьзал бу хьан. Оцу сайн зудчунна т'іе зуда яло дагадеанера суна, дийцахь бакьдерг, нийса дерг, ялае-те аса, ма ялае-те аса, хьуна муха хета?

Зайнди хилла нерван цхьажимма меттахьяьлла, куьйгаш корта а бегош, цамгар йолуш. Ладоьг'Іна-а-а, элира бах Зайндис:

- Деласилор, делавазалор дацара аса а дуййцурх, тохар соьга а ца дийцирий цхьаммо а.

МЕРСЕДЕСЦА ВИРА ХАЬХКИНАРГ

Ши лулахо хилла дуьхь-дуьхьял кевнаш а долуш веханш. Сайдин мерседес хилла, Ахьмаданвир а, ид'лаюжушворда а хилла. Цхьанхьа ваха дагахь мерседес араяккха ков д'ладиллина Сайдис. Оцу хенахь шен вир-ворда д'лаюьжна, ваха кечвеллачу Ахьмада а диллина шен ков д'ла.

Хинца оцу вирана дуьхьял ара а ваьлла, повкъа ваьлчи, шен некъ товр бац-кха аьлла дага а деана, Сайдис шайн ков чехкка т'іеч'лаьг'Іна.

Т'Іаккха Ахьмада шен ков а т'іеч'лаьг'Іна. Жимма хан а ялийтина Сайдес шайн ков д'ладиллина, юха а аравала дагахь. Ткъа оцу хенахь Ахьмада шайн ков д'ла а диллина, вир-ворда араозийна.

- Ой! Дакъаза ма дала хьо, - аьлла шайн ков т'іе а ч'лаьг'Іна. Сайдес шен х'усамнана схьа а кхайкхина, кевне д'лах'оьттина аьлла:

- Зуда, ахьа катоххий ков д'ладеллалахь, аса машен чехкка д'лаоьккхуйтур ю хьуна.

Зудчо чехкка ков д'ладиллина. Сайдес машен араэккхийтина. Ткъа юха а Ахьмада шайн ков д'ла а диллина шен вир-ворда а д'лаэккхийтина. Мерседесний вирвордий ул-удле х'оьттина йоьдуш хилла. Мерседес коре-хула ара а хьаьжна, Сайдес элира бах:

- Ахьмад, ахьа и хьайн вир-ворда хЮкху сан мерседесца хаьхкинчи, кхул хьалха ер ярый-те?

- Хаац, амма цхьаьна хенахь шун ден Израйлан виран тIаьхьа юьсуш вир-м яцара хIара.

НЕСО МАРВЕШЕ АЬЛЛАРГ

Марваша цомгаш а хилла, больнице охьавиллина хилла. Чепалгаш а дина, базар яхана стом-хIума а эцна, нус марвешина тIаьхьа больнице яхана.

Марваший, нуссий чIогIа вовнашца гIоьртина а хилла, вовнашца цабезам, цадашар долун а хилла.

Ткъа больнице тIаьхьаяханчу несо, ша деана чIепалгаш, стом-хIума охьа а йиштина, уллехьа а таьIна, сатта а сеттина, хаьттира бах:

- Дийцахь, хаза кIант, хIун лозу хьан? Кхунна ша резавоцуш волчу марвашас несо динчу хаттарна жоп делира бах:

- Сан хьоме нус, цхьа цIога доцург, ца лозуш дегIа тIехь меже яц-кха, - аьлла.

Кхин дукха ла а ца доьгIуш, несо дуьхьал жоп делира бах:

- Хьажахь, кIант, шадерриге а цIога делхьара, хIумма а ца лозуш йийр варахх хьо.

КХАЬРЗИНА КАРТОЛАШШИЙ, НУЦЦИЙ, СТУНВАШИЙ

Нуцций, стунваший хилла кхаьрзина картолаш юуш Iаш. Стунвашас невце элира бах:

- Нур-Iела, хIара картолаш туьха кIезиг тесна теза-м ца хета хьуна? - аьлла.

- Ца хаьа, дела кьорIанора, суна-м.

- Нур-Iела, хIара картолаш ятгаза, буьйда-м ца хета хьуна? - элира бах шозлагIа а.

- Деладахь ца хаьа сунам, - элира бах Нур-Iелас.

- Ой, НурIела, хьо ма тамашийна, ву, теза йолчунна теза ю а, ятгазчунна ятгаза ю а ала мегаш дац ткъа хЮкху зударшка.

- Аьлча, хIишца хьо санна йоцуш лела-кха, - элира бах Нур-Iелас.

Ширвани масийтта, зуда ялийна вара, амма цхьа а Iаш яцара цуьнгахь.

ДІАДАЛАХЬ, ЦИЦИГ

Казахстанера нах цIабаьхкина денош хилла. Шайн хьеший цIабаьхкина, Дагестанера, нохчий арабахале кхеран хилла хьеший баьхкина; уьш хилла гIумкий. Нохчинчуьн дIабахале дубйна а доьзал

хилла, ткъа Казахстанехъ йина цIа ялийна, хIетта мотг Iемина йогIуш жима йоI а хилла.

Баьхкина хьеший, хIусамда-наний цхьацца хабарш дуйцуш Iаш хилла, ткъа хIокху жимчу йоIах хьекхалуш, кхуьнга шена яахIума йоьхуш цхьа жима цигиган кIорни а хилла. ЙоIа цкъа-шозза дIадаьккхича а, ца Iаш, цигиган кIорни гонах хьийзаш хилла. ТIаккха жимчу йоIа элира бах:

- ДIадалахъ, хIай цигиг, хIай, аса хьуна хIун лур ю, суна хIун яхьаш сана муьтту хьуна РебиIат?

ЮьхIаьржа хIоьттинчу РебиIата, схьадаьккхина пхи сом делира бах йоIе. Пхи сом хIетахъ дуккха а ахча дара.

ОЦУЛ ЖИМЧУ КЪОМАН МЕЛ ХЬЕКЪАЛЕН IАДАТАШ ДУ

Москвахъ цхьана профессоро чукхайкхина ша вина де даздеп накь-остий. Царна юкьахъ оьрсий, украинцаш, белорусаш, казахаш, узбекаш, гIалгIай а, кхиберш а хилла. Шайн кад-хIума а молуш, цхьацца шайна гинарш, шайна казахетарш, цхьацца къаьмнийн Iадаташ дийца даьхна.

Оьрсийчо элира бах, уггаре а шайн къоман вон дерг, дукха стуннана чохъ паччахъ хилар, цо нуц хьийзавар, цо чохъ деш долу куйгIалла ду, аьлла.

Украинцо аьлла: шайн къоман а ду дуккха а дика хIумнаш, меран зударий вон лелар дац шайн, марчунна, нойцана муьтIахъ хилар ду шайн, марош цийнан гIуллакхаш, де бохуш, ца хьийзабо шайн, иштта дIа кхин а дуккха а дика дерш ду шайн, амма и стуннана шайн а юкх-а чIогIучарех цхьаь.

Узбеко, казахо, шайн-шайн къоман Iадаташ дицина. ТIаккха гIалгIайн профессоро дийцина, шайн баккхий нах лораш ду, церан сий-пусар деш ду, боьрна стаг цкъа а цIен тIехъ гIуллакхаш деш вац, зударша цаьрга и гIуллакхаш дойтуш а дац. Стунцахой чIогIа лоруш ду тхан Iадат. Амма шайн невцана велла дIаваллалц стуннана ган йиш а яц, стуннана нуц ган йиш а яц.

ДIо-о-о дехъа хиьна Iаш волчу оьрсийн профессоро хьаттира бах:

- Дийцахъ, мел ду шун къам шадерриге? - Тхан къам кIезиг къам ду, шадерриге ши бIе эзар кхочуш а дац тхо.

- Хьажахъ, - элира бах оьрсичо, - оцул жимчу къоман мел дика Iадаташ ду. Ой! Велла дIаваллалц стуннана ган йиш яц тов! Делдахъ, ма дика Iадат ду иза!

ДУКХА ВЕЗА НУЦ

Вахин дуккха а невцарий хилла. Ткъа царна юкьахъ цхьаь массарел а хьоме хилла цуьнан, амма и муьлхарниг ву цхьанне а хууш ца хилла.

Вахин доттагIчо хьаттина Вахе:

- Дийцахь, Ваха шайн невцарех лаьчна, дукха муьлхарниг веза хьуна?

- Дера веза Махьмуд, - элпир бах Вахас.

- Ваха, дийцахь, Махьмуд хIунда веза хьуна массарел дукха? Махьмуд, цуьнга яханчу вешин йоIал дуккха а воккха хилла, морзгалан моьнаш а долуш, ирча хилла.

- Иза дера веза суна, шарахь цкъа, якхаа шарахь цкъа марха къобал дан бен кху керта ца хьийзарна, - элпир бах Вахас.

ГИЛЛАКХАХ ВОЬХНА СТАГ ЭШНА ВУ

Казахстанехь дара и 1950-51-чуй шерапшахь. Тхо Iашдолчу казахни юьртахь дуккха а ярташкара цхьаьна метгехь гулбелла дуккха нах бара: Шелара, БердIелхьара, Соьлжера, МартанIера, Iинсуьйра-Юккьера, Гермчигара, иштта дIа кхийолчу ярташкара а. Дов-тIом боцуш, чIогIа бертахь, массо а цхьа йиша-ваша хилла Iаш бара оцу юьртахь нохчий.

Амма цхьа жимма нохчашна дIасабаха маршо яьлча, тхо долчу юьрта а баьркинера юьртахь болчеран гергара нах. Цхьа бакъду, и тIебаьхкина нах бухарчаьрца нисбан гIоьртича, уьш дуккха къаьсташ бара царах. Оцу бухахь болчеран барт, вовшашца долу гIиллакх-оьздангалла - иза тIебаьхкинчаьрца дацара, ткъа дика цунах кхеташ а бацара уьш.

Иштта шен вешина тIевеана вара хIокху дийцаран "турпалхо" волу Хьамзат. Кхиболчеран цIераш а ялор ю вай хуьйцуш, хIунда аьлча хIокху дийцаран декъашхой а, церан доьзалш а дийна бу.

Цхьаболчарна новкъа хир ду хIара дийцар, вукхарна хазахетар ду шайн дайх-нанойх диканиг аьлча. Бакъ дийнчарна хазахетар ду, харц лийначарна халахетар ду, халахетча хIумма дацкха харцлийначарна. Аса, Дала мукъалахь, бакъдерг бен дуьйцур а дац-кха.

Оцу юьртахь Iаш-вехаш вара Iусама, шен цхьа кIанттий, кхо йоIий йолуш. Iусамин цхьа маьхча Махьмуд вара, иза санна воккха стаг, цуьнан цхьа кIанттий, ши йоIий дара. Iусама а, цуьнан маьхча волу Махьмуд а шайн гIийла сискал юуш, кхин совбаьлла бахам а боцуш цунах тоам беш бара. Далла хастамбеш Iаш а бара. Iусамин кхуьа йоI хаза яра, амма къаьсттина хаза яра Рашан.

Iусама а, цуьнан маьхча Махьмуд а дика Iаьрбин дешар дешна а болуш, цхьаьна ламаз-марха лелош бусалба нах бара.

Оцу шерапшахь тхо долчу юьрта шен ваьша волча веана вара ялх вешин ваьша а волуш, ши метар лекха волу Хьасан. Хьалха дуьйна тхо долчу юьртахь волу цуьнан ваьша вара бакъхьара а волуш, нахана везаш стаг. Амма цуьнан ненавежарий бара жима дозалла, гIеххьа куралла а йолуш нах.

Рашан хаза кхиьна, хIетта синкьераме а, белхашкахь зудберийн моIаре охьахууш дIайолаелла яра. Амма цул хазаниг тхан юьртахь а,

гонах йолчу ярташках а йоцуш, хаза йоІ яра. ЙоІ хаза хилча, езаш а махуьлу дуккха а. Иштта дуккха кегий нах бара Рашан езаш. Амма массарна а кхочийла дацара, ткъа цунна тІехийІзаш и езаш цуьнан юьртхо а вара, Рашан шареза а йолуш. Бакъду, дукха хан яладеи гергарло дІахадо дийзира, кІентан цуьнан дешичин кІантаца тасаделлачу гергарлонца доьзна. Юьртхошна бакъахъа ца хийтира, доттагІчун гергарчу йолана тІехийІзар. Амма юьртахъ шортта бара Рашан езаш болу кегий нах.

Царна юкъахъ и шен ваша волчу веана волу Хьасан а хилла-кха и езаш, ткъа цунна билла бехк а бацара. Рашан еза а езаш, цо гІуллакх тІе а ца лоцуш хилла Хьасан а. Ялх вешин ваша а хилч а, ши метар лекха а хилча, шен хъалхе хІунда яц бохуш дегабаам болуш хилла Хьасан. Бакъду, безам лекха-лоха хиларххий, хаза-ирча хиларххий боьдаш бац, безам боцуш кІант тІехийІзавар а нийса дац. Цундела Рашана цуьнан гІуллакх а ца лоцуш, тІахъара Хьасан а ца волуш, лаьтташ хилла церан юкъамет-тинг.

Амма Хьасанан дог-ойла жимма галаяьлла хилла. Ша ялх вешин ваша а хилча, шортта ненахой а болуш. Царна юкъахъ цхъа ненан ваша наха лелориг хІун ду а хууш, гІеххъа дош а лелаш вара, Езед бохуш.

Хьасанна дагадеана хилла вон дерг. “Рашан соьх ца еша, сан гІуллакх тІе а ца леци, делахъ аса хоуьйтур ду цунна, со мила ву”. Оцу шен Іовдалчу ойланица дикка дІалелла иза, и дІахайта а, улле ваккха накъост лоьхуш.

Вешег ала ваьхъаш ца хилла, ткъа кхин шен хенара волу шича-маьхча а воцуш карийна цунна доттагІа, гІеххъа юккьех гергарло а долуш, атагІо. Ши а доттагІалла къаьркъанца долуш вара, цхъана меттехъ балхахъ а воцуш.

Цхъаь, атагІо нанас кхобуш вара, важа вашас кхобуш вара. Сарралц ІиндагІ даьла-даллачу волуш, шаьшшиннен бака дІа а боккхуш, де дохделча воьдий лийча а луьйчуш лелара уьш.

Эххара Хьасана шен дагара дІахайитина доттагІчуьнга, шаьш-шиннен йовхо хъалаяьллачу хенахъ.

- Деллахъ, Хожа, хъуна ма-хаъара, и Рашан езаш ву со чІогІа, амма сан гІуллакх тІелаяьлна, бертахъ гергарло лело ойла йолуш яц-кха и соьца. Таккха со цхъа хІума дага деана вара.

- Хьасан, - элира Хожас, цо и дола ма диннехъ цунах кхетта волу, - со кхета хъуна дагадеанчух. Иза вайшинга далур долуш гІуллакх дукха хъуна.

- Со-м хьо нийса ца кхетарна кхоьруш вара хъуна.

- Со дика кхетта хъуна хъан дагахъ долчух, иза вайшиммо хъуна луьучу дийнахъ кхочуш а дийр дукха хъуна.

- Дела денна со РашанагІар цІабогІуш, цаьрга хьоьжуш ладоьгІуш Іаш ву.

- Рашан шен нийса накъосташца, кхиболчу зударшца балха лелаш

яра, буракаш делаш. Бакъду, белхан меттиг генахь йолуш балхахь-чул чIогIа кIадлора уьш сарахь цIабогIуш. ТIаккха кхин цхьа хIума а дара царна оцу шайн кечдеш долчу гIуллакхана аьтто болуш хеташ. Рашанан цхьа ваший, цхьа дешичан кIант бен кхин аддам вац, эцIа ЕздеагIара арабевлла дийнахь сарле дIадерзор ду моьтташ бара уьш. Амма хьекъална, кхетамна башха гена ваьлла ши стаг вацара и шиь. Тахана шайна гуш дерриг бен кхиндIа ойла ян а, хьесап дан а кхетам болуш вацара. Цхьаьна вогIуш ши стаг вара ший а, цхьаь ши метар лекха вара, важа 1,5 метар бен вацара. Цхьаь шен накъосте охьахьежа везаш вара, важа ирх хьежа дезаш вара.

Цхьана дийнахь сарралц шайн ИндагIехь къаьркъа а молуш, дууш Иийна, сарахь де шедделачу хенахь, ши доттагI, ши борз, шаьш-шимма кечбина тешнабехк кхочуш бан белхалой цIа богIучу новкъа велира.

ЦIа богIуш зударий, зудбераш хилла, ткъа ши доттагI дуьхьал ваьлла Рашан юккъехь йолуш догIучу зудберашна. Цхьанне а дагахь ца хилла, цара и тешнабехк бийр бу аьлла. Вай цIера даьхчахьана, и тайпа хIума дина а дацара тхо Iачу юьртахь.

Дуьхьал а ваьлла, Хьасанний Хожассий аьлла. Рашанца жимма дигхила гIулакх долуш дара тхо, шу дIадуьйлало. Жимма юьстах бевлла зударий, зудберашший сецна. Рашане хьобжуш хилла. Дуьхьал ваьллачу Хьасана аьлла Рашане:

- Айхьа суна йиллина хан яра аллий хIинца соьга ягIахьара хьо. ХIети-вети аса хьо хIинца дIаюьгург хилча.

- Делтахь, Хьасан, безам боцуш велла дIаваллиалц цхьаьна ваха баьхча, стаг харцца ловь ткъа. Вайшинна дукхазза а къамелаш ма хиллера оцу хьокъехь. Амма вайн барт хилла бац. Ткъа ахьа со нуьцкъаша дIаюьгур ю боху. Тахана со юьхьIаьржа хир ю, кхана хьо юьхьIаьржа хир ву. Иза а аллий, суна тIе куьйгаш ма кхийда де, кхана дохко вера ву хьо. Со, хьуна ма моттара, вала да воцуш хир яц хьуна. Тахана шушиь дикка самукъадаьлла ву, кхана дохко вер ву шушиь. Тахана со юьхьIаьржа ма хIоттае!

И бохуш лаьттанехь Хьасанний Хожий Рашанна тIе а кхетта, дIайига гIоьртира. Схьахьаьлхира Рашанан накъостий, къинош доьхаш, маьхьарий хьоккхуш, амма Хожас и зударий сецоп Хьасана Рашан юьстах ийзош яра. ТIаккха зударий орца доккхуш ойлахьа хьевдира. Гена боцуш шелахой хиллера балхара цIа богIуш. Орца а хезна, уьш дIахьаьлхира, Рашан схьа а яьккхина, цIа а йигина йолчаьрга дIаелира.

Оцу буьйсанна дуьйна баккхий нах арабехира, и дов дIадерзо. Цхьана кIирнах цу наха болх а бира, и гIулакх, церан барт а беш, куьг тохарна там а боккхуш дIа а дерзийра. Амма цунах дIадерзор ца хилира. Хьасанна гIиллакх лело ца лира. Цо и лела а ца дира.

Хьасанан ненаваша Езд Махьмудана, ши-кхо цIа бен юккъехь доцуш, уллехь Iашвара. Ткъа МахьмудгIеран цийна тIехьахула гIашлойн некъ бара, ХьасангIеран новкъара схьабогIуш. Оцу новкъа схьа а вогIий, МахьмудгIеран кетIахула а волий, гIулакх долуш-доцуш а дIасалелара

Хьасан. Цкъа, шозза, уьтгаза вахача а, цуьнга хIумма ца олуш Iад Iийра Махьмуд. Амма Хьасан кхета воллуш вацара. Доццуьнга догIуш-добдуш дац-кха гIиллакхий-обздангаллий. Ткъа угаре а коьрта дерг, коьртахь хьекьал цахилар а ду-кха. Хьасанехь ца хилчи а, ненавешехь, вешехь, ден вешехь - цхьаьнгахь хила дезар, амма цхьаммо а, наха шайга дIааьлча а Хьасан МахьмудгIеран кетIахула лелачара сацам ца вира. Шен роглехь схьавогIуш волу Хьасан Махьмуда дуьхьал а ваьлла, саца а вина, дIааьллера:

- Деллахь, Хьасан, ахьа лелийна долу хьаштдоцург цхьа нах юкъа а боьлла, перан дуьхьа дIадерзийна дIадаьллера, делахь а, хьо хIокху метте кетIахула дIасалелаш тхуна та а ма ца тов, хьайна кхечанхула лела некъ боллушехь. Ма лелахьара хьо кхузахула, гIиллакх леладахьара ахьа, тхуна ца тов, хьо кетIахула дIасалелаш.

Амма оццул хаза шегла вистхилча а, эхь хетта а, юхавала воллуш ца хиллера Хьасан. Юьхь цийелла вацара и, цо шен дагахь долу дIовш схьатуьйхира:

- Махьмуд, хIара некъ пачхьалкхан бу, сайна луьучехула лела сан бакьо ю, - аьлла.

Шен оьгIаз вахар ца гойтуш, Махьмуда аз ца даздеш, элира Хьасане:

- Дика ду, хьо дIадуьйцучуххий, лело дезахаххий кхета воллуш вац. СантIаьхьара дехар ду хьоьга, кхуновкьахула цавар, вагIахь, аса сайн ницкъ кхачахь, могуьйтург цахилар дIахоуьйту хьоьга.

- ХIаь, хьайн ницкъ кхачахь, цхьаь дер ахьа, со хьан а, цхьанне а пусар деш вац хуьна.

Иштта къамел а хилла, Махьмуддий, Хьасанний дIасакъаьстира. Цул тIаьхьа дукха зама дIаяхара. Амма Махьмуд ша аьлпачу дешнашна вицвелла вацара, иза шен цхьа аьтто лобхуш вара. И аьтто цуьнан хилира:

Цхьана сарахь цунна гира, кетIахула а ваьлла, Хьасан ШКЭМ олучу метте кино хьажа воьдуш. ШКЭМ тхан юьртах, йозаелла, дIакъаьстана а йоцуш интернаттий, общежитий, хьехархойн квартираш-ший, йолуш меттиг яра, цигахь клубе хаза кино сана аьлла, воьдуш хиллера Хьасан.

Махьмуд шен юьртхо а, доттагIа а волуш волчу Барон волчу вахана. Барон цхьа дика, цIахь карийна хазахетта цо цуьнга элира:

- Барон, деллахь дукха хан яра со оцу Хьасанца дерг, цо ца лаьцна долчу гIиллакхна цхьана бекхамана аьтто бер бацарте бохуш лела. Дала ма лобхар, тховса иза ша хIоьттина ШКЭМе кино ваха-кха. Кхин аьтто болуш зама йогIур юйте суна? Тховса цуьнца цхьа къастам бан безаш бу кха. ТIаккха хилларг, лелларг дIадийца суна тховса накъост веза-кха.

- Махьмуд, хилларг, лелларг дIадийца а, вер-ваккхар хилахь цунна со накъост ву-кха хуьна, ахьа боххуче дIагIур вукха вайшиь.

И шиь дикка хабарш дуьйцуш а Iийна, кхано ШКЭМе кино вахара.

Клуб чохъ Хъасан вара. Кино дӀаӀлалц Иийна Махьмуддий, Баронний массарел а хьалха араваьлла дӀавахара. Юьртаний, ШКЭМний юккӀех яьсса меттиг яра, юккӀехула охьадогӀуш хи а долуш. Цу хина дехьавалале, Хъасан схьаваре хьобжуш МахьмудагӀар севцира. Цигте схьатӀекхечира Хъасан а.

Махьмуда дуьхьал а ваьлла Хъасан саца а вина элира:

-Хъасан, хьан зама тӀекхӀаьчна хьуна. Тховса хьожур ву-кха вайшиь хьо мел чӀогӀа кьонаха ву. Горсиз болчу зударий кочаэхий, гӀиллакх-овздангаллий ца лелом хьо воккха турпал хилла. СхьавоьлдӀо-о-о юьстах девр ду вай, - аьлла, эвлана арахьа дӀавигира Махьмуда Хъасан.

Цу меттӀех тасавелира и шиь. Хъасан хьовзийна охьа а виллина, тӀера шарбал схьайоккхуш вара Махьмуд. Ткъа Махьмуда Бароне аьлӀера, ша гӀо деххалц пурба дац хьуна кхунах куьг тоха. Амма кӀелахь воллучу Хъасана хьобкхуш болу мохь шина-кхаа юьртана тӀехбаьлла хезар болуш бара.

ТӀаккха Махьмуда Бароне элира:

- Барон, хӀинца схьаволий и мохь хьобкхуш йолу батт дӀасацаехьа кхуьнан, - аьлла.

ТӀаккха тӀеваханчу Барона мохь хьобкхачуьра батт дӀасацийра. Хъасанна тӀера яьккхина шарбал а эцна, Махьмуддий, Баронний цӀавахара. Хъасан цӀа вахара, тӀехь шарбал а йоцуш. Воьддушехь иза шайн ненаваша волчу вахана, уьш гӀовттийна, орца даьккхира.

Махьмуддий, Баронний шайн-шайн цӀа вахана, амма Барона шел жимах волу ваша хьалха шелахойн тхьамда Ваха волчу вахийтина, хил-ларг хайита.

Хъасанан ненавашас Езеда шайнаш гӀовттийна кечвелла, Ваха вайн шаберриге шелахой гӀовттийна, уьш эцна ӀусамагӀаьрга дӀавахана. ЦӀенна гобаьккхина охьахевшира.

ЕзедагӀар гулбелла, бекхам тховса бан безаш бу, кханега даьлча, цунах бекхам хир бац, аьлла. Цара бошмаш юккӀехула шайн нах бахийтина хӀун ду, мила ду хьажа, аьлла.

И баьхканарш шелахоша МахьмудгӀарна цӀенна бинчу гонна тӀе а кхӀаьчна, юхабахара. Цара мадарра дӀадийшира.

- Шаберриге шелахой схьа а гулбелла, МахьмудгӀеран цӀенна го а лавцна Ӏаш бу, цига тӀегӀоьртила бохург аьттехьа а дац. ТӀаккха Езеда, дукха ойла ца еш, элира бах:

- ХӀинца катоххий дӀа а гӀой дӀадийта, цхьа хан-зама яьлча, аьтто баьлла хӀума ца хилахь, тахана цкъа бекхам бохург дӀадаьлла. ХӀинца коьрта дерг шарбал схьаяккхар ду, амма иза а тховса хир ду бохург дӀадаьлла.

ШозлагӀчу дийнахь ЕзедгӀар кхин а ледар бевлира. Цара и гӀуллакх Ӏедале дӀахайтира. Махьмуддий, Баронний дӀа а вигина чувоблӀира. Массо а агӀор ярташкахь, районехь иза дӀасадаьржира. Юьртарчу, районерчу хьаькмашка делшира.

Шелара Ваха вахара тIаккха колхозан председатель волчу, цо цуьнга ма-дарра и гIуллакх дIадийцира. Колхозан председатель волу казах вара районехь, областехь, республикехь тур текхаш стаг. Баймолда яра цуьнан цIе. Цо тIаккха районера МГБ-н, МВД-н, комендатуран хьаькмаш схьа а балийна, тхан юьртара шаберриге баккхий нах дIа а гулбина, дийцаре диллира, царна хаа лаьара, оцу гIуллакхана бехке верг мила ву?

Массо а юьртара баккхий наххий, мотт-йоза хууш болу наххий дIагулбеллера, цу тIеи санна долчу хIуманна нохчий цецбовлий а, лелларг-хилларг хIун ду хаа лууш, чIогIа гIертан а хуьлу.

Районера баьхкина хьаькмаш, колхозан а, юьртан а хьаькмаш дIа чу а бахана, баккхий нах чу а бигина охьахевшира. Районерачу хьаькамо хаьттира: воккханиг, тхьамда верг муьлха ву шуна, шуна хьалхара тхуна кьамел дан аша мила кьаставо.

- И Шелара Ваха воцург вац тхан, оцо массо хIумнах жоп лур ду шуна.

- Ваха, схьадийцал ткьа, хIокху девина бехкениг мила ву? Вахас дIасхьа а хьаьжна элпир: -Суна талмжалла дан и дIо Езед веза. Цо и нийса до, ца до хьажа и дIо Iайнди а веза суна, аьлла схьакьастийра. Езеддий, Iайндий, Вахий хьаькмашна хьалха валавина охьаханийра. ТIаккха Вахас кьамел дIадолийра:

- ХIокху гIуллакхан бехкен верг шуна хаа лаахь, хIокху Езедан йишин кIант Хьасан ву. ХIунда ву аьлча? Сарралц буракаш тIехь, оцу, цIе санна, богуш болчу малхехь асар а дина, асарахь кIадьелла, хIотта а хIобттина, цIа йогIуш йолчу жимчу зудчунна, сарралц IиндагIехь шайн кьаьркьа молуш, жижиг дууш цхьаа меттахь балхахь а воцуш, нал санна волу жима стаг, новкьа дуьхьалваьлла зуда ядо гIертан волу, хIокху Езедан йишин кIант цуьнан накьостий ву-кха бехке верг. ДIадийцал, Езед, аса хьайга бохург оцу хьаькманка.

Езед воьхна хьевзира иштта, ма дарра дIадийца лууш а вацара. ТIаккха Вахас Езедэ элпир:

- Схьадийцал хIокху юьртана хьалха, со бакьлуйиш ву, я харц луйиш ву.

Чохь массара а гIовгIанаш яьккхира - бакьлуйиш ву, бакьлуйиш ву. Езед, дIадийца Вахас мабаххара, харц луйиш верг хьой, хьан йишин кIантгий ву, Вахас ма-аллара дIадийца!

Езед вала меттиг боцуш хьевзира. Вахас ма-аллара, дIадийца дийзира. Хьаькмаш вовшашка хьаьжира, цецбевлира.

- Ой и бохург хIун ду? Хьо вац тхуна районе а веана, шелахой шаберриге а вовшакхетта, шайш дукха бу бохуш тхо хьийзош ца дуьту баьхнарг?

Езед гуттар цIийвелла дIаваьллера. Цара дечу кьамелех ца кхеташ Вахас юха а шен кьамел дIадолийра.

- Тхан нохчийн Iадаташца шег а гIахь зуда юьгуш ю. Зуда бертахь, дена а, нанна а, шен пахана а хууш, цаьрга йоьхуш, захало дахьаш хуьлу

йобІан, кІентан барт хиллехъ, йобІан-кІентан барт хилча, цхъаьнгге а ца хоуьйтущ, йоІлечкъина кІанте йобдуш хуьлу. Амма шегә бергахъ йогІуш яцахъ, йоІ нуьцкъаш ядон мегаш дац.

- ХІокху Езедан йишин кІанта шегә йоІ ца еача, сарралц болх бина ца йогІуш йолу йоІ, жий санна, кадетгаш хьийзийна. ТІаккха оха, вер-ваккхар юкца ца долуйтуш, кхеран барт бина дІадерзийра и дов. Амма Езедан йишийн кІанта оцу йобІан нахаца ша лело дезаш долу гІиллакх ца лелийра. Дела денна кора кІелхула, кетІахула, меркІелахула хьийзачуьра ца волуш, шегә ма лелахъара хьо кхузахула аьлча а ца Іаш. Иштта дІаалал, Езед, кхаьрга.

Іайнди, Минза, ладогІал аша кхо и нийса дІадуьйций ца дуьйций хьожуш.

Езеда, шена ма хаъара, дІадийцира Вахас дина къамел. И талма-жалла дина ваьлча, хъакмашгуттар цецбевлира. ТІаккха цара чохъ болчу нахе хаьттира:

- ХІокху Вахас дина къамел нийса а, бакъ а дуй? Чохъ мел болчара чІагІдира: - Вахас дина къамел бакъ а ду, нийса а ду. Кху юьртахъ мелверг ЕзедагІарна огІаз вахана ву, Хъасана лелийнарг вон гІиллакх ду. Нохчийн гІиллакхашца цхъаьна догІуш дац.

Районни комендант волчу Волковс хъала а гІаьттина къамел дира:

- Билтгал бакъдолуш, тхо хІинцалц хІокху девнна да Махьмуд хеташ, цундела иза а, цуьнан накъост а чувояллина чохъ валлош дара. ХІинца тхо кхетга кхунах. Чуволла везаш верг Хъасан хилла, амма тхуна шен хеннахъ иза ца хиира, цунна цхъана агІор тхо бехке ду. ШолгІа делахъ, аша цхъаммо а тхуна хІара гІуллакх ма-дарра хаа ца ханийтира, довза ца довзийтира. Цхъа бакъду, кхул тІаьхъа хІара санна хІума далахъ, тхуна хуур ду дан дезарг. Хъасане Езеде, кхиболчаьрга массаьрга а дІахоуьту шуна, и тайпа хІума могуьитург цахилар. Балхара богІу зударий, белхалой шайн болх бан а, садаІа а бита. Колхозан председателехъа вирзина: - Ахъа болх ца беш верг тхоьга схъало, тхуна карорю цунна болх бан меттиг.

Езед, шоьга дІахъедо, аша лелош дерг хъашт доцург ду, харцо а ю. Кхул тІаьхъа шоьгара и санна долу хІума далахъ, чохъ дохкуш шу хир ду. Махьмуддий, Баронний тахана дІахецна цІаваогІур ву

ТІаккха, Ваха, оцу Хъасанна яьккхина и шарбал дІа хІунда ца лора?

- Иза-м хала доцург дара. Тахханехъ шарбалдІаюлуьитурю. Шуна и Дела реза хилда, дахка а даьхкина хІара гІуллакх дІадерзадарна.

Чохъ болу нах чІогІа там хилла цІехъа бирзира. Амма берриге а бацара там хилла а, хазаеташ а.

Иштта дІадирзира Махьмуда Хъасанан яьккхкина шарбалан дов. Цул тІаьхъа ХъасангІар дуккха хабарш дийцира бекхам бийр бу шайш бохуш. Амма бекхам бохург дІадаьллера. Дела дика ву, йина гІело бекхам боцуш ца юьту Дала. Харцо массо а заманна иштта эшийна латтайойла!

БЕРЗАН БОЛАР ДОЛУ ГОВР

Цхъа стаг хилла говр юхкуш. Хестош хилла цо шен говр берзан болар долуш ю хIара бохуш.

Говр эца тIевсаичо, говрана тIе а хIъна, дIасхъа а йолаялийтина, охъа а воьссина, элира бах говр йолчу дега:

- ХIокху говрана хIумма ца боху аса, и болар долчу берзана шен дена иштта-вуйштта хилахъара!

БIАЪРГ БАЪЛЛАРГ

Ши стаг хилла, охъа а хIъна, хабарш дуйцуш Iаш. Ткъа цхъаммо хъаьжна-хъаьжна вукхуьнга элира бах:

Ванах, хъенех, и цхъа бIаьрг баьлла букха хъан.

ТIаккха вукхо элира бах:

- Дена дела неIалт хилда, вайшиннех иза тIаьхъа хIъначунна.

ЭППАЗ СОВНАХ А ДОЛУШ!

Нохчий цIера арабахале йолу зама хилла. Цу хенахь ловзар, синкьерам, белхи чIогIа лерина лелош хилла.

Ловзарга ваха кечвеллачу шен дега кIанта аьлла:

- Деллахь, дада, оцу хъенегахIера тховса зуда цIа ялош ловзар дара, цу ловзарга ваха цхъа сом ахча лохъа сунна.

Дас схъадаьккхина ах сом делла кIанте.

- Деллахь, дада, и цхъа сом дузийтахь.

- ХIан-хIа дузуйттур дац, инарли кедах цхъа эппаза доккху, йоьIан кедах ши шай бен ца доккху, цхъа эппаз совнах а долуш ду хъуна.

САЬИДИЙ, ХЪАСАННИЙ, ДОККИЙ

Нах Казахстанера цIабогIучу хенахь, тIаьхъа висина а веана, шайн дайн цIенош доьхкина дIъна а ваьлла, зуда ялор а нисделла, цо шортта бераш а дина, ткъа чуваха меттиг йоцуш, тIехь бен бан лаьттан зил а боцуш висина хилла Хъасан.

Хъасанна гена йоцуш школан кертахь меттиг биргалъьяьлла хилла. Цигахь серехюьйцина цхъа бун санна хIума а йина, тIулгаш санна дерзина и бераш эцна оцу чу охъахIъна. Гонах, охкуш санна, сурт дина, тIе хъаьчIиг буьртигаш тесна Хъасан ваха охъахIъна.

Школан керт цунна йита йиш а ца хилла, цу тIера иза дIаваккха хийзош хилла, милици ялош. ОКХ-н белхалой, сельсоветан белхалой тIеобхуш, цу меттиг тIера дIавала бохуш.

Амма Хъасан дIавала дагахь ца хилла, ткъа иза нуьцкъаша дIаваккха бакъахъа доцуш, чоь юьззина дерзана бераш долуш Iаш волун

дела. Сельсоветан ОКХ-н милицин, школан куыйгалхой баьхкина райисполкоме, цигах мукъана а г'ю-накъосталла хир дарий-те шайна, аьлла.

Райисполкоман председателя аьлла:

- Оцу Хьасане х'умма хаьттиний аша, цунна х'ун лаьа, цуьнан х'ун лалашо ю, дагахь цхьа х'ума доцуш хир вац шуна иза, цунна вайначул дика ма хаьа, ша оцу меттиг т'ехь вуьтур воций.

- Дера, председатель, ахьа иза нийса ма бах, тхо х'инца дахана цуьнан дагахь х'ун ду хьовсур дукха.

Дукха ца хьелуш и бригад Хьасан волчу яхана, цуьнан дагахь дерг хийна схьасана.

Хьасана бохург х'ун ду аьлча, иза охьахиьнчу меттигана гена йоцуш цхьа жайна санна 3-4 соти меттиг ю, цунна уллехула д'айоьдуш Доккин йоккха беш ю, т'ехь ц'енош а доцуш, ядан сихвелла а воцуш, пен кхечхьа шортта ц'енош-г'ишлош а йолуш лаш волуш. Оцу жайна санна йолчу меттигана Доккин бешах кийсак йоьхуш шена и меттиг схьало, и тоьар ю шена, боху цо.

Председателя хьотту ОКХ-н заведуюши волчуьнга, хьуна х'ун хета цунах, олий.

ОКХ-н заведуюши волчо олу: - Д'адовлийша, оцу Доккас и Хьасан цистина охьавуьлтур ву, цо и вуьйр ву.

- Милицина муха хета иза? Цо а боху цунах дов-т'ом хир бу.

- СаьИд, ахьа х'ун олу оцу г'уллакхах, хьуна х'ун хета цунах, т'аккха иштта буьрса стаг ву и Докка.

Вела кьежаш, СаьИд вистхуьлу:

- Накъост председатель, х'инца х'лакхара х'окху чохь дуьйцург цхьаь бакь дац хьуна. Доккас шегара ерриге беш схьа а яьккхина, оцу Хьасанна д'аселча а, цхьа п'елг хьакхор бац хьуна Хьасанах. Вехь-ваккхяхь Хьасана и Докку вуьйр ву хьуна. Х'унда аьлча: Докка шортта шен бахам а, доьзал а болуш вехаш, дуьнена даьхни мича дуьлтур ду а ца хууш стаг ву. Хьасан т'ейоха шарбал а йоцуш, чохь яа сискал а йоцуш меца, кьен стаг ву, цуьнан велча буха диса х'ума дац.

Чохь мелберш бела а белла, цо бохучунна т'етайра, изза тоба юха Хьасан волчу яхана, цо ма-бохху цунна беш д'аюьстина схьабаьхкира.

Докку а, Хьасана а, СаьИда тоххара белла, Хьасанан бераш х'инца а оцу декъа т'ехь лаш ду.

Докка х'еттехь шен йисина беш йохка а йоьхкина, Хьасанна уллера д'авелира.

ГИЛАКХ ДОЛУ МОЗИЙ

Лулахошка сакьера вахана Ахьмад жимма т'аьхьо-о висина веана хилла ц'ла. Ч'ог'ла мацвелла хилла Ахьмад. Ахьмад чоьхьаваьлла, х'усамнана йижина лувлуш хилла.

- XI-е-е-ей, сема юй хьо, хьалаг'оттий хьо?

- У-ух! , - олуш ха а хорцуш, х!усамнанас элира бах:

- Оцу шкафчохь кхалла х!ума ю хьуна, иза кхаллий хьайна д!авижахь.

Шкаф т!е а вахана, Ахьмада шкафан не! д!айнллина, жов-в-в аьлла цу чуьра мозийн вой хьала а г!аьттина, г!еххьа Ахьмад д!а а тоттуш, чудаьржина. Цецваьлла волчу стага ши куьг дуьхьал тосуш элира бах мозанка:

- Ма-ма, ирс хийла шу, ма г!овтталаш кхин хьала. Дела реза хуьлда, х!окху сан х!усамнанас ца лаьцна долу г!иллакх леци аша-м соьца.

Меллана шкафан не! д!а а ч!аьг!на, Ахьмад де хьа чу а вахана, д!авижира бах, шен дагахь сацам а бина:

- Оцу шкаф чуьра схьаэцна йолу яа х!ума-м дера мегар яц ж!аьлашна яла а, аьлла.

ЦХЬА АВТОМАТ ЭЦАХЬ СУНА

Г!алн т!ехь даккхий ц!енош чохь !аш хилла х!усамехь ша бен йоцуш, маре яхаза жима зуда. Оцу клетки чохь кхин цхьа нохчий х!усам хилла ехаш. Ша цхьаь бен йоцуш йолу Алпату дукхах ерг лулахойн чохь !аш хилла, кхин шен делха-дека а х!ума доцуш йолу.

Г!алн т!ехь нах бойушший, идошший, чуьра х!умнаш кхоьхьуш-ний, зударий идошший г!уллакхаш дуьйладелла. Алпатун лулахочо Хьасана шена эцна автомат охьайллина, чохь герз дика ду-кха, аьлла. Иза хууш йолчу Алпатус а ма-аьлла:

- Хьасан, суна а эцахь и цхьа автомат, суна а хилча дика ма ю иза. Ахьа х!ун до автоматах?

- Ой, чохь хилча дика ма ю и.

- Вай Делор ца оьшу хьуна-м, и хьайн муц!ар хьобгахь мел ю, цхьа а автомат. И бат хьобгахь мел ю, хьо йолчу стаг вог!ур вац-кха хьуна.

КХИН ЛОЗУР ДАЦ ХЬАН ГАЙ!

Цхьа хаза кхелана шаьлтий-добхкий хилла Ахьмадан. Уьш лачкьий-на хилла цуьнан. Лела-аш мохьбеттачу Ибрах!имана т!енисвелла хилла Ахьмад. Ахьмада Ибрах!име хаа хайитина шен шаьлтий-добхкий лачкь-ний, т!екарла йина боху, ладоглахьара ахьа хьо лелачула, аьлла. Ладоьг!на Ибрах!има элира бах:

- Дала гай лозуьйтийла хьан шаьлтий-добхкий лачкьийна-чунна.

Оцу минотехь дуьйна гай лазадаьлла хилла и шаьлтий-добхкий лачкьийна волчу !усманан. Ткьа Ибрах!има боьллина сардам хууш а хилла !усманна.

Де, ши де, кхо де а даьлла, ткьа !усманан динера дийно лазар совдуьйлуш хилла.

- Г!уллакх хир дац кхунах, аьлла, !усмана дахьа даьхьна шаьлтий-добхкий Ахьмадана д!аделла.

Ара ваьлла лаьтташ Iусман хилла, вогуш мохьбетта ИбрахIим хилла. Iусманна тIе ма кхаьччанехь ИбрахIима оцу гаитIе Iаса Iоьттина элира бах:

Кхин дозур дац хьуна, Iусман, хьан гай!

ЛАМАЗ КАРАРА ДАЬЛЛАРГ

Ламаз дина араваьлла лаьтташ хилла Ахьмад. ЧIогIа ойланашка ваьлла ладоьгуш хилла цо шен ламаз карахь ду-дац ца хууш шеко йолуш.

Схьавогуш хилла мохьбетта ИбрахIим. Ткьа Ахьмадана тIе ма кхаьччана элира бах ИбрахIима:

- Ахьмад, ламаз карара ма деллана карла ца даьккхича хIинца хьо санна ладоьгуаш хуьла хьуна, - аьлла.

ТИУЛГ ТОЬХНАРГ МИЛА ВАРА?

Цхьа кьонах шурула кIайчу куча тIехула Iаьржа доьхка а диккина, тIехь кхозуш гIалакх санна йоккха Iаьржа ботчохь шаьлта а йолуш, хаьнтIехь хумпIарчохь нIаьнин гIогI санна бербоду ворхIазза йолу тапча кхозуш, бурош санна хьийзина мекхаш а долуш, леккха ирх бахийтина тиллина месала кхакханан куй а болуш, цхьа гIийла сирчу говра хьйна чIагIвелла Iаш хилла.

Генахь воцуш лаьтташ мохьбета ИбрахIим хилла цу беречуьнга хьоьжуш. Иштта и лаьтташ хазаделла шен секхан Iадсхьа а даьккхина оцу говрана чоже баьхьна тIулг тоьхна. Оцу тIулго чIогIа Iовжийна говр цхьа чIогIа дIай-схьай а иккхина, тIера бере кхоьссина оцу Iамчу-хоттала дIавахийтина.

Шурула кIайчу куча тIехула, качделта охьадаьхкинчу мекхаш тIехула кIаула Iаьржа хотта тачанаш охьа оьхуш, юккьс кхаччалц бат-тара яьккхина шаьлта йолуш, мохь беттар бах:

- Мила вара шух и тIулг тоьхнарг? - бохуш. Мохьбета ИбрахIим шек а воцуш шен тIулг доьхуш вара бах;

Мича бахара-те сан и кхера, - бохуш.

ШЕЛАХОЙН БЕГАШАШ

"ТХАН МАШЕНАША НОВКЪАРЛО-М ЦА ЙО ХЬУНА?"

Кевина дуьхьалков а долуш вехаш Iаш хилла ши дулахо Ахьмадий, СаьИдий.

ТIаьхьарчу хенахь цхьанхьа "хIаваь хаьхкина" СаьИд чIогIа вехаш а, таро йолуш а хIоьттина, ткъа Ахьмад тохарлерачу хьолтIехь шен сискал а юуш вехаш хилла.

Гуйьиранна араюьйлуш, сарахь чуйогIуш, чIогIа сигналаш етташ, СаьИдагеран керта оьхуш иномаркаш хилла.

Цхьана сарахь кетIа ваьлла СаьИд а хилла, кетIахь хиьна Iаш Ахьмад а хилла. СаьИда цIеххьана дага деана, элира бах Ахьмаде:

- Ахьмад, оцу тхан машенаша сигналаш етташ, новкъа-м ца хуьлу хьуна?

ЛадоьгIна Ахьмада элира бах:

- ХIан-хIа, тохур шун вираш Iоьхуш ца хилла тхуна-м новкъа!

ТУЪХАНАН МАШТЕНО ДУРДАЗА ДИСИНА ОРГА

Шелахь вара Хьоту бохуш воккха стаг. Хьоту хилла Бумта а вахана, цигахь туьха а эгна, цIа воьгIуш. Цу хенахь Органа тиллина тIай а ца хилла. Ткъа шен туьхан ворданца Орган тIе кхаьчна Хьоту, Органе хьоьжуш хилла. Вуьштта шен массо а замана Iаьржа а, буьрса а долу Орга кхин тIе а дарделла хетта Хьотина. Амма дан хIума ца хиларна, сехьа ца ваьлча ца волуш волчу Хьотус туьхах йоьттина йолу ворда Орган чу тесна. Гена валале, Орга кIорга долчу а кхаьчна, ворда хино харцийна.

Хьоту дIай-схьай хьаьжна, амма гIо дан стагахь бIаьрг кхеташ ца хилла, эрна арахь кхунна гIо дан мила хир ву? Хаьрцинчу ворданчуьра галеш хи чу а эгна, туьха дашош хилла.

Хьоту Органца лахуо охьа а ваьлла, канаш чохь хи схьа а оьций, дIа молуш хилла, ткъа иза дурделла ца карийча, мохь тухуш хилла "Ва-а-а орца далалин" бохуш. Юха а хи молуш хилла канаш чохь, тIаккха а мохь бетташ хилла, орцах кхойкхуш, гIо де шена бохуш.

Хьотина моьттуш хилла, и Органан хи дурделла ца хилча, шен туьха дешна а дац. Кхуьнан кхаа машти тухано шадерг Орга дурдан дезаш ма-хилла, Хьотин хьекъалехь.

ХЬОТАССИЙ, САЛАХЬИЙ ДОЬХКИНА АХЪАР

Хьотий, Салахьий вахана хилла гIалитIе ахьар дохка. ЛебогIуш болу оьрсийн зударий, мах а боккхуьйтий, дIабоьлхуш хилла. Ткъа эххар а цхьаь седна, тIоьрмиг чу ахьар дохкуьйтуш хилла, тIаккха кхиберш а схьа а гуьбелла, ахьар чудохкийтина хилла, ша и яьлла цIе санна, мах дIаболабелла.

Ткъа цу хенахь базарахь терза цхьаь бен хуьлуш а ца хилла. Цундела

дуьххал ахьар чудоьхкина берш а эцна Салахь царна ахьар оза терзанна тге вахана. Цигахь очарт а лавцна Іаш хилла эцархой.

- Давай, старик, насыпай, нам некогда, - бохуш очарт хІоттийна ахьар чудохкуьйтуш хилла. Цге яьлча санна, ахьар оьцуш болчеран тІоьрмагаш чудухкуш Хьоту а хилла. Амма ахьар а, ворда а дІатесна, давоьдйла а доцуш, Хьотус ахьар оьцуш болу зударий дІа хьийсош хилла терзанна тге:

- Вон, высокий шапка, - бохуш терза долчу агІор куьг а хьежош.

Ткьа зударий терза долчу агІонгахула шайн галеш а эцна, дІаоьхуш хилла. ТІаккха кхега а кхетта, юх=юха богІуш, ахьар чу а дохкуьйтуш, дІаоьхуш хилла шайн цІа. ТІаьххара ахьар чудоьхкина, зударий дІа а хьовсийна, галеш харцхьа а дохуш, дегош Хьоту хилла, ша дІайигина йолчу 5-6 зудчуьнгара ахьар оза а оьзна, ахча схьа а эцна, Салахь а всана схьа.

Салахь цецваьлла хьоьжуш хилла, ахьар стенга дахана-те тхойшин-не бохуш. Шекваьлчачу Салахьа хьаьттина шен дега:

- Ванах, Дада, вайшиннен ахьар стенга дахана?

- Ой,и бохург хІунду? И забарш йитий, вайшиннен хилла ахча дагар дехьа цул.

- Ахча-м хала дагар дийр дац, амма ахьа оцу ахьарна хІун дина-те?

- Салахь, хьантдоцург а ца дуьйцуш, ахча дагар дехьа.

-Дада, аса баккьалла а боху хьоьга, вайшинен ахьар стенга даьхьна ахьа?

ТІаккха гуттар цецваьлла Хьоту, куьйгаш дІай-схьай кхуьйсуш хилла тге-е-хьа оьгІаз вахана, аьлла:

- Ой, кІант, хьо дІавахчхьана хьалатаІар доцуш, ахьар галеш чу а духкуш "во-о-он высокий шапка", бохуш хьо царна дІа а гойтуш дІа-м хьежийна аса уьш, и вайшиннен ахьар чекх даллалц.

ТІаккха кхеттачу Салахьа эліра бах Хьоте:

-Дада, вайшиь кхин нахала ца вохуш, катоххий ворда дІа а йожий, цІа вахийталахь.

Иштта ахьаран ворда гІалитІерачу нехан зударшна дІа а декьна, цІа веара бах Хьотий, Салаххьий.

ХЬОТАС ЖІАЬЛИНА КХОЬССИНА ДАІАК

Базаран буса жижиг эцна, иза тесна шайна пхьор дина, жижиг-галнаш дууш Іаш хилла Хьотий, кІанттий, Хьотин йишин кІанттий цхьана готтачу сеничохь. Аьхкен тІехь хилла, неІарш йиллина а йолуш, хІума юуш Іаш хІорш а болуш. Сени неІарна дуьхьал болчу пенан кор хилла.

Деана жІаьла неІаре охьахьйна, кхаьрга хьоьжуш шена даьІахк-хІума кхуссур яцара-те бохуш.

Хьотин йишин кІант жІаьллий, цидиггий дукхадешаш, царах кьинхетам чІогІа болуш вара, ша дика генаваьлла дешна стаг а вара. ТІаккха оцу хьйна Іаш долчу жІаьлега а хьаьжна Хьотин йиши кІанта аьлла Хьоте:

- Лохьа цунна цхьа даьІахк лой а хІума, кьа ца хета хьуна цунах, - аьлла.

ДаьІахк схьа а эцна, Хьоту дІа-схьа хьоьжуш хилла, муха лур яратецунна хІара дІа, бохуш. Сени чуьра учухула гена хилла даьІахк дІакхосса. ДІай-схьай хьаьжна, ойла а йнна, сацам бира бах Хьотас, тІехьара диллина долчу корах аракхосса даьІахк.

Схьаэцна йолу даьІахк жІаьллина дІа а гайтина, иза карахь ластва а йнна Хьотас элира бах:

- Иштга дІа гобаьккхина схьадола, - аьлла, - тІехьарчу корехула даьІахк аракхоссина Хьотас, хІума юуш болчарна тІоьхула а хьовзош.

Мацал бІарзделла долу жІаьла доьхна дІасахьевзина, ткьа даьІахк тІекхача а ма дезий цуьнан. Ши лерг тІехьа охьа а дижийна, ши ког дІа а тесна чукхоссаделлачу жІаьло тІехьара ши ког жижиг-галнаш чохь долчу текхачу тоьхна, цу чохь мелдолу жижиг-галнаш тІе а тухуш, корехула аракхоссаделла, шена кхоссинчу даьІахкана тІаьхьа.

РУЗБАНЕ ВОГІУШ ВЕРГ

Шелара хьуьнах хьалавоьдуш Амин Вахьад а хилла, говрахь охьавогІуш ламчуьра стаг а хилла. Вахьадана тІекхача, салам а делла, элира боху:

- Деллахь, Вахьад, рузбане кхочур варий-те ша, - аьлла.

- Дера кхочур ву, - элира бах Вахьада, - кІира хьалха а хилта, тІе хьо говрахь а хилта, хьо рузбане кхочур ву хьуна!

ДУККУЗА ХИЙЦАНА ШАЬЛТА

Дуккуза хаза-дика гІама хилла, даиман а иза коча тосий, лелош а хилла цо. Цхьана дийнахь иза веана кхачча шен доттагІа Вахьад волча. Ткьа Вахьад Дуккуза гІаманехь безам болуш хилла.

Цхьаьний сакьоьруш Іаш, Дуккуза шен гІама баттар яьккхина, иза гойтуш хилла Вахьадана.

ТІаккха дехьачу а ваяьлти, Вахьада, цхьа гІалакх санна йолу, йоккха шаьлта схьа а еана, баттара яьккхина, Дуккузана хьалха дІай-схьай хьийзо йолийна, Таймин Биболта леллийна шаьлта ю хІара бохуш.

Хьаьжна-хьаьжна Дуккуза элира бах:

- Вахьад, со ялтех хІума кхачийна вуйла а хаьа хьуна, ткьа и шаьлта сан меркІел лаа хьийзош а яц ахьа. Дуккха хан ма ю хьо хІокху гІамане безам болуш воу. Эцца суна цхьа-ши гали хьаьжІаш тІе а луш хІокху гІаманца и хьайн шаьлта хийцахь.

- Ой, - элира бах Вахьада - хIара Таймин Биболта лелийна дика шаьлта ма ю.

- Иза мухха хилча а, хьо со ялтийца хенера ваккха везаш а ву, хийцахь и шаьлта.

Памнах шаьлта хийца а хийцина, тIе ши гали хьаьжIаш а яхна, Дуккуз шен шаьлта а эцна, шаьлтанах еш болчу IаьзизагIаьрга иза иръяйта вахана.

ТIулг хьийзош шаьлта яа ялIалцирийна, амма цхьаа су боккхуш ца хиллакха шаьлтано.

Чарх хьийзо кIорда а дина, кхин шаьлта ирлург а ца хилла, цIа вогIуш Дуккуз Вахьад волчу вахана.

- Вахьад, - аьлла мохь тоьхна, араваьккхина элира бах, - Делан неIалт дена хилахьара-кха кху шаьлтанна Таймин Биболт воьдаш бIаьрга вайнехьара, оцу кхелпитIе дIакхьоссина долчу уггаре а вуочу аьчгах ийна шаьлта юкха хIара. ЦIехьалайро, кхаа сохьтехь яаялIалц чарх хьийзича а цхьа суй ца кхьосси-кха кхо.

ВАЙН ЯЛТАШ СТЕНГА ДОХУЬИТУШ ДУ?

Шелан колхозан хьаьттахь ялташ пачхьалкхана дIахьош, дIадахьа кечдеш хилла шелахой. Ойланаш еш, вовших дагабуьйлуш а хилла уьш:

- ХIоккхул дIакхьохуш долу хIара ялта мича хьо-те вайн пачхьалкхо? - бохуш.

ТIаккха Амин Вахьада элира боху:

- Аша со дIавуьйцур вацахь, ша дуйцур дара уьш стенга доьлху аьлла.

- Дийцахь тIаккха, Вахьад, дера дац хьуна оха дуйцур-м, - аьлла.

ТIаккха Вахьада элира боху:

- И вагонаш сеттош вайн ялташ тIе а дуттий хьалха паровоз а тухий, дIахьажайо Франце пачхьалкхе. Кьонкьа-кьакьа олий, яха ца луш дIайоьду эшелонаш. ТIаккха юха йогIуш, подар гIугкхаш, IатIар шиш-наш дуттий, хIушт-пушт, хIушт-пушт, - олий, уьш дахьаш, цIа йогIу.

ХЬЕРАН ТIУЛГАШ ЮККЬЕХУЛА ИОЛУ ЧХЬЕВРИГ

Гуьмсера "Сельхозтехникин" управляюши волу шелхо хилла цхьа гIуллиакх хилла гIалитIе вахана. Ткьа Атиев Сайд-Ахьмад хилла юьртбахаман министерство чуьра ара а ваьлла цунна духьал йолчу меттехь гIант тIе хьйна Iаш.

Эццахь и шелхо тIе а кхаьчна, цхьацца хабарш дуйцуш Iаш хилла хIара шиь.

Атиевс, Ина-а-а, дика шен йиш а тойина, хьаьттира шелахочуьнга:

- Деллахь, хьенех, ахь Эвтарара Хьусайн хьо волчу Гуьмсе балха дIавигина бохуш хезнера суна, бакь дуй и?

- Дера и бакъ ма ду, аса и цига балха а ма вигна.

- Аса цхъа хIума дуьйцуьр ду хуна. Зударша юьйцуш хьеран тIулгашна юккъехула чекх а йоллий, дийна юьсу боху цхъа жима Iаьржа чхъаьвриг. Дама цецанца лаьцча гучуйолу бах и зударша.

- Делдахъ ца хезна суна-м, Сайд-Ахьмад.

- И тайпа чхъаьвриг ю хуна и Хьусайн. Ахъа цуьнга доверенносташий, чекови-лимитни кинишкий дIаелчхъана, цо хIокху дуьнентIехъ мел долу хIума схъауьзур ду хуна. Амма, цо кIирнах бина болх баттахъ теллана вер вац хьо, баттахъ болх бахъ, теллина ца валлал гIурт бийр букха хуна цо. ШозлагIчу дийнахъ ша Гуьмсе дIа ма кхаьчнехъ, бухгалтерш схъа а гулбина, управляюшис царна тIедиллина; доверенносташ схъаэца, чекови книжка схъаяккха, тахана дуьйна путевка ма ло Хьусайнна, аьлла. - Гуттар сихонца Хьусайна бинчу балхана кIорггера ревизи яй, материал соьга схъало, - аьлла.

И тIедиллар динчу шозлагIчу дийнахъ дуьйна гIурташ гучу бийла болабелира. Амма таллам шен хеннахъ а нисбелла, дукха гIурт бан кхиале Хьусайн схъалецира.

Иза хила а хиллера, демца хьеран тIулгаш юккъехула чекхIюлуш йолу чхъаьвриг.

ШАМСАС НУСКАЛНА ДИНА СОВГІАТ

Шамсин воккхah волчу кIантана Казахстанехъ зуда ялийна хилла. ТIаккха барам дIабержийна нускал хи тIе даьккхина цIа баьккина. СхъабоггIушехъ марда волчу дигина нускал. Шамсега аьлла:

- ЦIе тохал, мардас хIун совгIат до нускална? Охъавижана Iаш волчу Шамсас, охъа а хIьна, элира бах:

- Оцу дIо чуьра Iаьржа таргIа ели аса нускална, и ши цIа а дели-кха аса кхунна.

Массара а уре-е-е аьлла даздира совгIат. Цул тIаьхъа дуккха а хан яьлла, нускална ши цIа-м гуш хилла, амма докьур луш, хи малош таргIа гуш ца хилла-кха. Нускал ша Хьалжелара схъаяьлла яра, жимма дагахъ хIумма доцуш, шайтIаналла доцуш а яра.

Iе а ца елла несо марнене хьаттина:

- Ва, баба, оцу дадас шена елла Iаьржа таргIа суна гуш ма яц, хи малош, докьур дуьллуш, и мичахъ ю-те? Марнанас элира бах:

- ДIаяла хIай Iовдал, кхин ма дийцалахъ, хьеха ма делахъ и. Иза-м хьан мар верг вай!

Нус цIарула цIий а елла, дIаиккхира бах.

АБУБАКАРА АГІТОШНА АЪЛЛАРГ

Шелан милицехъ болх беш вара Абубакар. ТIахъаьлла а, дика белхало а вара иза. 1962-чу шарахъ цхъана ханна АгIта участкови инспек-

гор вахийтина вара и. Цхъа бакъду, маларца эвхъаза вара, цуьнан барам лелон хууш вацара.

Деллахъ а, райисполкомехъ председатель волчу цуьнан гергарчу стага дла ца, воккхуйтуш латтош вара иза. Ткъа председатель деша а вахийтина, милицин начальникана мимпес елпир.

ХIумнах дика кхуьуш стаг вара Абубакар. Ткъа АгIтошна жимма новкъа вара, хIунда аьлча, цо цигахъ забарш ца делаяйтара. Лачкъораг гучувоккхура, хъаштдоцург лелораш сацабора, къола ца дайтара. Доцца аьлча, АгIтойцунах баккхийбеша, я самукъа долуш а бацара, цундела иза длаваьккхича халахетар долуш а, боьлхур болуш а бацара.

Цкъа Абубакарна кIело йира цу юьртарчу цхъана наха.

АгIтахъ зуда ялийна ловзар хилла, Абубакарна къаьркъа малийна ваха а вина арабевлла, ткъа уьйтIахъ ежаш котамаш хилла, царна юкъахъ йоккха нIаьна хилла.

АгIтоша Абубакаре аьлла:

- Абубакар, оцу дIо нIаьнина тапча кхстар ярий хъан?

- Ой, и бохург хIун ду, сан хIунда ца кхета цунна тапча, аьлла, схъа а яьккхина тапча кхийса волавелла.

АгIтоша цхъаь вахийтина хилла Шелан милице телефон тоха, Абубакар ваха а вехна, ловзаргахъ нахана юккъехъ тапча кхуйсуш ву, аьлла.

Баьхкина машенца Шелара милдой схъа а кхаьчна, шайца начальникан заместитель а волуш, кхуйсуш ловзаргахъ тапча хезна. ТIе а бахана, Абубакар машен чу а кхоьссина, охъа ца эькхийта ши ког дIа а бихкина, хьош хилла.

Туйка йолче кхаьчна, кхо некъ къаьстичахъ пхьоьхх хIуттуш йолчу меттехъ Абубакара кабинетх корта а тоьхна машен сацае аьлла дехар дина:

- Цхъана минотехъ хIокху агIтошка вистхийтахъара ша, аьлла дехар дина Абубакара.

- Хилахъ тIаккха! - аьлла машен сацыйна.

- АгIтой, шуна ма-гарра, вихкина хьош ву-кха со. Шуна юкъахъ дукха зама яьккхинера аса. Дуккха а диканаш бу шуна юккъехъ вонаш бу. Тахана, шуна ма-гарра, шу къесто йиш яц сан. Массарна шайн вархIе дена неIалт хуьлда шуна, къаста шайш дер-кха аша! - мохъ тоьхна Абубакара.

АБУБАКАРА АГIТОШКА АЬЛЛАРГ

Цул тIаьхъа 5-6 шо зама дIаььлла хилла, Абубакар юха а милицехъ балхахъ а волуш, шийла Iа хилла, постехъ лаьттина шелвелла, хIума яа ресторане хъаьдда вьодаш Абубакар а хилла.

Ресторан чуьра араваьлла схъавогIуш хилла ши агIто. Ткъа цаьршиннах цхъаь хIетта Казахстанера цIа веана хилла, шортта шай-кай а йолуш, тIеюьйхина кожанка а йолуш. Ресторан чохъ шайн дика первый-второй йиьа, тIера Iаь гIуьттуш. ХIокху Казахстанера керла цIавеанчо

вукхуынга хоьттуш хилла, и АгІтошна дена баьхнарг гур вацар-те вайна бохуш. Нисса хІара шиь Абубакарна тІе нисвелла. Накъоста ма-аьлла:

- Хьажахь, хьенех, и ву хьуна и вайна дена баьхна Шелара Абубакар.

- Ахьа хІун дуьйцу, хІара хІумий? Шелвелла, хебна, цхьа цуьрг хІума бен висна ца хилла Абубакар, вуьштта дегІана эгІаза волуш волу.

Шен гуттар кхунах ца вешаш волчу агІточо элира бах:

- Схьаверзахь, хІай хІума хІай, хьо ву агІтошна и дена баьхнарг?

- Делдахь, къонах, вахийталахь со дІа, чІогІа шелвелла а, мацвелла а ву хьуна со.

- Ой, хьо-м ма яц цхьанне а дена боху хІума.

- Делдахь, къонах, аса со ма хьехавахьара ахьа бехира хьобга, хьо ца Іий-кха. Хьо цу хенахь цІахь хилла моьтташ вац со, тІаккха цу тІе хьо а хьанюьртхойх дІакъастго йиш яц-кха сан. Хьай-ворхІи дена неІалт хьуна а хуьлда!

Абубакар шен ши буй бина тІеволавелла.

- Ой, хІара-м лортІехь ма-вац, - элира бах агІточо.

- Ткъа хьуна хІун моттара, цо агІтошна дена бохучу хенахь и хьаьжцІера веана хьаьжо ву-м ца моттара хьуна?

АБУБАКАРА МИЛИЦИН НАЧАЛЬНИКАНА АЬЛЛАРГ

Ша ерриге а милици араяьккхина, массо а некъаш дІалаьчна, машенаш сецош, талламаш беш хилла милицин белхалой.

Абубакар хилла шеца ши белхало а волуш Жимчу АтагІа боьдучу новкъахь дІахІоьттина. Машенаш сецош, цхьа маше еана схьакхаьчна тІехь йоьттина шифер а йолуш, цхьа а тайпана кехат а доцуш.

Кехаташ: машенан паспорт, машен лело бакъо, шоферан шен паспорт Абубакарехь хилла, амма шиферан кехат схьада бохуш Абубакара и дІавахуьйтуш ца хилла. Доца шиферан кехат шофера мичара лур ду.

Геннахь хьаьжча, йогІуш гуш милицин "ГАЗ-69" машен хилла, хІумма а олуш шофер а ца хилла. ТІаккха оьгІаз ваханчу Абубакара элира бах:

- ХІай, къонах, хІай, хьуна цкъа а буьйцуш хезний кхо корта болу саьрмак? Икхо корта болу саьрмак бу-кха хьуна и дІо-о-о воьгуш волу тхан милицин начальник. Цу Дела вазлора и схьакхачахь, цо дІавигана и КПЗе чохь валлор ма ву хьо, тІе шифер дІайоккхур ма ю хьобгара. Эцца тхуна цхьа туьма а лой, чехкка дІаваляхь тхуна гучара!

ДАЛА ХІУТТУТАХ БИНА КЪИНХЕТАМ

АгІтошна дена баьхна милицин балхара дІаваьккхина волу Абубакар пина шарахь фермехь учетчик вара. Ткъа цуьнан гергара стаг райисполкоман председатель хилла. Цул тІаьхьа дикка хан ялийтина, Абубакар шен гергара стаг волчу вахана.

Абубакар хIара ша дерриге а дуьне дIаделчи а, гур долуш стаг вацара, цкъа оцу милицин балха дIа ца вахийтича.

Председатель волчу чохъа а аьлла-наьIаре хIоьттина лаьттара Абубакар.

Схъанехъа вала, охъа хаа.

ХIан-хIа, ахъа сан дехарна жоп даллалц, охъахуур вац со, - олуш, ша лаьттачохъ голаш тIе хIоьттира Абубакар.

- ХъалагIатта, хIай Iовдал стаг, и хIун ду ахъа лелориг, хъайна а Делах эхъ ца хета хъуна? Хъала гIатта! - аьлла човхийна председателя, - хъуна хьо мичахъ ву моьтта?

Председателан цIе а яьккхина, хъала а гIоттуш, элира Абубакара:

- Хъенех, оцу Дала хIуттутах бина кьинхетам бехъа соьх, вахийтахъ со юха сайн милице балха.

- Дика ду, оцу дIо гIанга тIе охъахаа, тIаккха Дала хIуттутах бина кьинхетам суна схъабийца, - олуш председатель гIала, Чохъарчу гIуллакхийн министр волчу телефон тоха кечлуш вара.

Председателый, министрой къамел дира, Абубакар кхана министран заместитель волчу дIавайита, иза шен балха дIавахуьйтур ву аьлла барт а хилира.

- Схъадийцал, хIункьинхетам бу Дала хIуттутах бинарг?" ХIуттутан зIок еха хилла бах, ши метар сов. Цо дуьненчохъ йоккхучу ханна халла тоьаш бен ца хилла цунна иза. ХIунда аьлча: хIуттутан рицкъа гуш дац, цуьнан и рицкъа я латта аьхкина лаьтта бухара схъадаккха деза, я якъаелла дечиг аьхкина, цу чуьра даккха деза. Ткъа оццул еха зIок йолуш хIуттут лелалуш ца хилла.

ТIаккха Дала тIе а яхана, дехар дина бах.Цо:

- Деллахъ, хIара сан зIок яцъяхъара ахъа, ткъа сихха яа ца яийта чIагIъяхъара ахъа хIара. Дала хIуттутах кьинхетам бина, "Кун", - элира бах, хIуттутан зIок хIинца маярра дIахIоьттира бах.

Дала оцу хIуттутах бинарг бу-кха хIинца ахъ сох бинарг- олуш Абубакар, шен бIаьргех куьйгаиш а хьоькхуш, аравелира.

АБУБАКАРА МОХЪМАДАН МЕРАХ ТОЪХНА КХИЭМА

АгIтахъ балхахъ волуш Абубакар Мохъмад волчохъ Iаш хиллера. Мохъмадий, цуьнан доттагIаший вовшаша дуьцуш хилла: ванах и Абубакар цъхана а хIумнах кхера лур а, вухур а варий-те, бохуш. Зен везар вай и аьлла барт бина цара.

Ткъа хIун дина зуьйр ву вай и бохуш, цъхаммо элира бах:

- Делкъахъ цIа веача, шен юкъ яьстина, гIуммагI а эцна, и аравер ву, тIаккха иза чувале цуьнан хумIар чуьра тапча лачкъийна дIайишIа еза вай, тIаккха цо хIун до хьовсур ду вай.

- Дика ду, - аьлла, Мохъмад цIа вахана, дукха хан ялале Абубакар а веана чу, шен юкъ а яьстина и доьхкий, тапчий маьнги тIе охъа а

кхоьссина, Абубакар араваьлла. Мохьмада хумплар чуьра-тапча схьа а эцна дIалачкыйна. Учахь гIуммагI а йитина, Абубакар чохьаваьлла. Чохьхаволлушехь, аьлла Абубакара:

- Мохьмад, айхьа оцу хумплар чуьра схьаэцна тапча чехкка шен метте дIайиллалахь!

- Ой, ахьа хIун тапча юьйцу, суна гина-м яц цхьа а тапча?

Мохьмад, чуйилла бах аса тапча!

Абубакар, суна-м ца хаьа, ахьа хIун тапча юьйцу.

И дешнаш Мохьмад аьлла валаде, Абубакар дIай-схьай хьаьжна, схьаэцна тоха кхин хIумма а ца карийна, Абубакара оззийна шен багара кхема схьа а баьккхина, ласттийна тоьхна. Хьевзина бехха мара бара Мохьмадан. Нисса оцу мер-догIанах кхетта кхиэма, эзар дакьа хилла боьхна, Мохьмадан мерах, ша ицIузамехула санна, цIий дIатуьйхира бах. Мохьмада цхьа куьг мер тIе а диллина, важа куьг хьалаайбира бах:

- Варлахь, кхин ма тохалахь суна, тапча аса дIало хьуна. Кхано-о-о Мохьмада ша шеге элпир бах:

- ХIан-хIа Абубакар вухур волуш а вац, кхералур волуш а вац.

МАШЕН ТIАЬХЬА ТАСАВЕЛЛА ВЕАНА ДИРЕКТОР

1957-чу шарахь дуьйна Шеларчу "Джалка" совхозехь шарахь цхьаь вукхунна тIаьхьа хийцалуш дукха директорш хийцабелира. Массо а схьавогIург шарахь болх а бой, шортта шена хIума а йоккхий, дIавоьдуш хилла.

Ша Шелара а волуш, Герман бохуш сваршик вара оцу совхозехь болх беш. Хаза хIума дагадогIуш а, говза дош олуш а вара и.

ТIаьхьара, я рогIера цхьа директор дIавоьдуш цуьнга дукха лерина хьоьжуш хилла Герман. Схьаоьхуш го совхозан машенаш, тIеюттуш бу директоран сал-пал. ТIаьхьара а совхозан машен схьаеана. Герман а хилла хьоьжуш ластташ. Ткьа и машена рагIонна улле дIа а яхийтина, котамийн бун меллаш схьа а эцна машен тIе а йиллина, дIаяьхьна.

- Ой! - элпир бах Германа, - шун да валла нелца! ХIара хIун ду кху наха делориг! Цхьана машен тIаьхьа а тасалой схьабогIу, шаре бовлале, баккхал дIаяхьа совхозехь машенаш а ца тоьаш, боьлхийца хIорш дIа!

ГЕРМАНА ДИРЕКТОРНА АЬЛЛАРГ

Шела рогIехь директор ваийтина хилла. Мухаверг ваийтина хьуна аьлчи, Союзана а, республикехь а белхаш беш, гобаьккхина волуш волу цхьа ГIайрсолта. Цо база болх бисана а ца хилла. Райкоман секретарь, райисполкоман председатель, Респотребсоюзан председатель табак-промехь, дуккха а кхечу промашкахь а болх бина а волуш, болх бина аьлчи а, цу массо меттигашкахула чеххваьлла волу.

Схьабавьхкина болчу директорша цхьаь дIавоккхуш, важа дIавоккхуш, шенаш дIахиттош, дIанисбеш хилла, ткъа ГIайрсолта цхьа стаг дIа а ца воккхуш, шен гIуллакх деш хилла.

Совхозехь собрани хилла, ткъа Герман а хилла цу собранехь. Директора довдеш хилла массарна а, уратталла шоферш а юкъяра ца бовлуьйтуш. Наг-нагтахь Ленина аьлла, Маркса аьлла бохуш, шен дешнаш юкъя а кхуьйсуш. Юккъехула воьдйй шена дага йогIуш йолу шайн совхозан машен номер а йоккхий, олуш хилла вайн ГIайрсолтас:

- Сийсара буьйсанна ши сахьт даьлчхьана соьга телефон етташ ву-кха Обкоман хьалхара секретарь шу совхозан иза номер йолу маше буьйсанна ши сахьт даьллачу хенахь мичахула лелаш ю бохуш?

ГIаккха ГIайрсолтас олуш хилла оццу шофере:

- Ахьа хIун дийр дай, цхьа со вевзаш волу стаг суна тIевоуьйтур ву ахьа. Ца ванйтахь, хьо балхара дIаваьккхина ву хьуна. ЛадоегIуш Iаш волчу Германа, хьала а гIаьттина, дош элира бах:

- Хьо директор тхуна мегар ву хьуна. Хьажахь ма хьекьал долуш а ву. Хьалха кхузахь хилла болчу директорша чIогIа кьахьегар хьуна, массо а белхало дIаваккха гIерташ, шенаш дIахиттош. Ткъа хьо воьгIушехь цхьа а дIаваккха а ца гIерташ, массаьргара кхаь дIаоьцуш волавелла.

Амма бакъду, ГIайрсола совхозехь дукха хье ца велира.

ХУДАР ТIЕ ТЕСНА КIАЛДИЙ, ЦУЙ

Шелара Ваха шен хьешаца Шапица Илисхана Юьртахь Пайхин Мохьмад волчохь буьйса йоккхуш хилла. Мохьмад волчохь кхин а шиькхоь хьаша а хилла. Мохьмад дика вехаш стаг вара, маситта гомаш, бежнан, гIехь цIахь шен жа а долуш. Зуда Селихьат а, Мохьмадша а чIогIа комаьрша нах бара.

Селихьата дика дема худар а дина, цхьа доккха шуьн чу и худар а диллина, юккъехь боккха кIаг баьккхина чу даьтта а доьттина, йоккха йиь сискал кагйина, гонаха а йиллина, дIаяхана.

Ваха хилла, деладахь ма дика худар а, гIирс а бара хьо, тIегаса кIалддий, цуй хилта бохуш Iаш. Оццу хенахь Вахина уллехь Iаш волу гIумки шайн маттахь Вахега вистхилла шена дага деана цхьа хаттардеш. ГIаккха Мохьмада Ваха хьовзина, хIун бахара цо бохуш, юх-юха хоьттуш. Ваха ма-хилла кхаьрга хIокху худар тIе кIалд-цуй муха тосуйьтур бара-те бохуш Iаш. Лапп-аьлла дагадеанчу Вахас Мохьмаде аьлла:

- Кхо-м шайн гIумкин кьомо а до бахара деман худар, амма шайн хIокху худар тIе кIалд а, цу а тосуш дуу бахара кхуо.

Кхин собар доцуш Мохьмада мохьтуьйхира бах хIусамнене:

- Селихьат, Селихьат, же, ялолахь. Селихьат, хьажахь, хIокху гIумкин кьоман а хилла и деман худар деш, кхара кIалд а, цу а тосуш, дууш хилла и. Же, ялалахь кIалд а, цу а схьакхиабелахь дукха чехка.

Селихьат дIаяхана дукха хан ялале схьаеана цхьа сахь дуьззина

кІалддий, важа сахъ дуьззина цуй бахъаш. Амма гІумкичо Ваха вуьтуш ца хилла, ша ца аьллашехъ иза хІунда элира ахъа, бохуш муьшканаш еш. ТІаккха виттане ша ца витича, Вахас массарна хезаш аьлла:

- Шапи, витахъ со, аса сайна хІокху хударца езаш йолу кІалд а, цу а бехна-кха, хьо бахъана а дина. Ахъа соьга хоьттург вайн цІера кьорза шинар дара, аса сайна еза кІалддий, цуй дехна-кха.

“КІА ЮККЪЕ ДАХА МЕГАР ДАРИ-ТЕ ТХО А”

Атиев директир вара "Автурински" совхоз дуьххъала юьллуш ва-хийтина. Атиев хьекъал, кхетам болуш, дешна а, хабарна говза стаг вара.

КІа хьокху хан хилла, ткъа пачхьалкхан задани кхочуш а йина, трактористашна а, комбайнерашна а кІа дала долійна хилла совхозо.

Амма гелдганхошна кІа дІалуш рагІ тІекхочуш ца хилла. ТІаккха гулбелла Гелдганара трактористаш, комбайнераш бахана директор Атиев волчу. Шаберриге а кабинет чу схьагулбина.

- ТІаккха схьадийдал шайш деанарг? - аьлла, Атиев охъахиьна.

- Деллахъ, Сайд-Ахьмад, тхо а даха мегар дацар-те оцу кІа юккье?

- Мегар ду, ДеликьорІанора, шу даха хІунда ца мега цу юккье? Эцца Цоций эвлахойн шадерриге а шинаршший, эсий ду оцу юккьехула лелаш.

- Оха-м иштта ца бахий, тхан хІун хир дара-те оцу кІах бахий охам?

- Хаац шуна-м хІун хир ду, нахана-м дама хуьлу цунах.

- Ой, Сайд-Ахьмад, оха-м тхуна а яздан мегар дацара-те аша и кІа бохий, нахана-м ма яздо аша и.

- ХІа-а-а! Иза-м ша тайпа хабар ду. Шуна язда а, шуна кІа дала а хьовсур ду-кха вай, - элира бах Атиевс, вела а велла.

ТРАКТОР ЧУ ЙОЬЛЛИНАРШ

Нохчий Казахстанера цІа баьхкина шо хилла. Кхо ваша хилла шайн дех дисана доккха дакъа чудерзо кечбелла. Сара-хьокху беана, беш дІа а аьхна, тІаккха гонах керт йийр ю вай, аьлла сацам хилла церан.

Хьуьнхара цІа йогІуш гина царна цхъа йоккха С-100 олуш йолу трактор. Дуьхъал а бевлла, трактор саца а йина, аьлла трактористе:

- Тхан кхаа বেশин бошмаш яра цхъаьни дІахІоьттина пурхалнехъа дІааха а мегар йолуш, уьш дІаахахъара ахъа тхуна, ахъ боьху мах а лур бара шайш хьуна.

- Дера охур ю-кха, схьагайтал, вай уьш-м хІинцде тІекІел кхуссур яра, - аьлла трактор керта хьовзийна тракториста, мах аш белларг хир бу-кха, аьлла.

Цхъана-шина сохътехъ беш аьхна а ваьлла араволуш, чуьра солярка кхачийна, трактор уьйтІахъ йисина.

Дан хІума а ца хилла, шен ведар схъа а эцна, тракторист дІавахана:

- Со юхавог'ур ву шуна ведар чохь солярка а дахъаш, - аьлла.

Шена карасана шай-кайх воккхавеш, малар а эцна ц'а а вахана, дика шена кеп'ийина, тракторист д'авижна. Тк'а йуьйранна де даллалш вижна а йиллина, ведар чохь солярка а эцна, трактор сх'аяло вахана иза.

Керта а вайлла, тракторист д'аса хьобжуш хилла, гобаккхина йина керт хилла, уйт'лахь лаьтташ трактор а хилла, лаш ара чу лелал бен, кхин дигина ков-ринжа а ца хилла.

Ой, - элира бах тракториста, - иза-м и дара, со ара муха валийта дохку шу С-100 трактор а эцна?

Делдахь хьенех, - элира боху кхаа вашас, - тхо вуьшта а и декъаза ц'е йоккхуш ду, х'инца ахьа х'ара болх цхьангге д'а ца бийцахь, оха и д'о-о лелаш йолу н'аьна а, цхьа-ши шиша къаьрк'а а деана, тахана са а къобруьтур дара хьобга, тк'а д'авоьдуш кхин цхьа шовзтк'а туьма ахча а лур дара х'уна, т'аккха шаьш кертах ринжа а даьккхина, трактор ара а йолуьйтур яра, д'а ма дийцах'ара ахьа х'ара г'улапх.

Дика дуделахь, сом цунна реза ву аьлла, багар дош чекхдалале, г'аж тоьхна ох'айиллина борг'алурс хьаькхна цхьана вашас, тк'а важа, шиша малар дан вахана.

Кхехкийна-кхаьрзина борг'ал х'алха а йиллина, дууш-молуш лаш волу трактористан кеп х'оьттина, гуттар а воьлуш хилла.

Т'аккха тракториста шен кисанара 40 туьма сх'адаьккхина, охьа а диллина элира боху:

- Х'ан, шайн ахча д'аэца, аса йиьнар-мелларг Дала саг'ла йойла, амма со иза д'а ца дийчича лалур вац!

ХЬЕРА ЙИНАРШ

Юьртахь трактор уйт'лахь йитанарш санна декъаза ц'е йоккхуш хилла цхьанах. Уьзаншайн хьера йоцуш хилла, тк'а юьртара хьера, хина ша бичий бен, кхочуш ца хилла л'аьнна ахьар дан.

Иштта лела к'орда а дина, б'аьста еача, вовшах а кхетта, шайна шортта яа х'ума а эцна, бахана шайна хьера йилла.

Ламчу кхаччалц х'ала бахана дикачохь хьеран корта л'охуш. Дик-чохь хьеран корта карийна, ша яьлла ц'е санна чехка, хьера д'ах'оттийна. Иза чекх'алале, яах'ума кхача а йинна, и ян вахийтина жимах верг.

Тк'а иза ц'а а веана, шайн бабина шаьш йиллина хьера хестош хилла.

- Баба, кхин беттар бац х'уна вай нахана корта, о-о ма дикчохь хьер а ян йолийна оха.

- Т'аккха бабас элира бах:

- Ва-а нана ялариг, т'едог'уш хи мук'ане дуй-те цигахь? - аьлла.

- Д'аялахь, баба, хим оха хьеха а ца дора!

ИСРАПАЛА ХАРИНА ЯЛИНА ЗУДА

Казахстан. 1948-49-чуй шерашкахъ. Ялх урам а болуш юрт, казахаш, нохчий, немцой, оьрсий бехаш. Масийтта ярташкара гулбелла нохчий: Шелара, шина а Мартантёра, Бердхелъхара, Соьлжера, Гермачигара, Оьрза-гIалара, Iалхан-юьртара, иштта кхечу ярташкара. Гергарло-наш хуьлу иштта чуччахула нислуш. Цъхана юьртарнаш вовшашка зударий маре баххал а ца нислора. Дукха хьолахъ кхеча юьртарчаьрга болхара. Иштта цъха захалу нисдан дийзира Исрапила а, Ездеда а.

Цу юьртахъ вехаш вара дукха хан йоцуш лаьцначара шен доьзал тевеана Хари бохуш стаг, хIусамнана яла а елла, шина йолаца висина. ЦIавогIучу хенахъ, зуда хьехочехъ вацара, валаза дийна цIакхаьчна волу.

Шо шаре даьлча дика яхIуман тIе а нисвелла, буракъ санна, варста а верстина дIахIоьттира, тIаккха зуда яло дагадеара.

Ткъа оцу эвлахъ яра йолстаг йолчу хенахъ, 1944-чу шарахъ, вайна хало хIоьттинчу хенахъ, цъха шортта хьаьжIаш яхъаш Казахстане цу юьртахъ нисвелла вара цъха воккха-къена стаг, и маре елла волу. Ша хаза, куц-кеп долуш зуда яра иза.

Ткъа дас-нанас ши-кхо шо даьлча, шайн а яа сискал нисьелча, йол воккхачу стагера схьа а якккхина, цIа ялийра.

Ткъа Хари а вацара жима стаг-м, делахъ воккха велахъ а, жиманиг-хазниг еза-кха. Харина Совдат езаелла, иза цо шен невце дIа а хайитина, и еха шена аьлла дехар а дина

Харин невцо наха юьртахъ уггаре а лоруш волу воккха стаг вахийтина Совдат цуьнан дега еха гIо аьлла. Иза ву Езд. Иза шена хьахошпехъ, дегIах цIе ма елира шена бохуш, дуьйцу Ездеда. ХIунда аьлча, Совдатан да вара цъха буьрса, юьхъ тIехъ вон моьнаш долуш, турттоьхна баьккхина цъха бIаьрг болуш, шаверриге кIарула Iаьржа ваьлла а волуш, цу тIе дашца кIоршме а волуш.

Харин нуц Абасвеана, Ездеде хьо гIохьа и Совдат Харина еха, аьлла, и тIе а дожийна, дIавахана. Ездцига ваха везарна холча вахана хIундийрду ца хууш дIасахьийзаши Ийна, боьалгIачу ураме хьалхарчу урамера дIавахана Совдатан да волчу чуваха ца хIоьттина цIа веана.

Амма Абас вогIур вуй хууш, динарг хIун ду хаан, беша вахана хIусамнене шена цига мотт-гIайба байитина дIавижина. Мосуйттаза ЕздцIа веаний хьажа а веана, Абас дIавахана, амма Ездеда лелочухкхиана волу, бешахъ хьаьжIаш юкьахъ вижана волчу Ездана тIе а хIоьттина, элира бах:

- Езд, хьо селхана вахарий и Совдатан да волчу, хIун хилира хьан, дийцахъ суна?

- Дера со селхана ваха а ма вахара, амма Совдатан да цIахъ а ца карийна, схьа веара-кха со.

- Езд, - элира бах Абаса, - тахана ваха а гIо, иза цIахъ а караве.

- Ой, ма чIогIа тIевоьжна-кха хьо стаг суна, - аьлла кхин а чIогIа холчавахана хьевзина Езд. - Вахаза со валлийта ма ца волу хIара-м.

Хьалхарчу урамера боьалгачу ураме длаваха везаш волу Езед цхьацца ког боккхуш, длаволавелла, цкъа а дла ма кхачахъара-кха со аьлча санна.

ХIара длавоьдуш жима урам бара боьалгачу урамехь нисса Исапил бохучу цхьана воккхачу стеган кевнна тIехIуттуш. Исапил ша дашна говза стаг а вара, юьхь йоцуш хIуа длаолуш а вара, массо дащца цхьацца маьттаза дош а кхуйьсуш.

Абас, Хари, Совдатан да а дика везаш ву хIинца хIокху Исапилина.

Нисса Исапилян кевне длавоьдуш волчу Езедана шен уьйтIахь цхьацца гIуллакхаш деш Исапил гича хазахетта, серлаваьлла уьйтIа а вахана аьлла:

- Ассалам Iалайкум, Исапил, хIун деш ву хьо, муха воллу хьо, могаш-паргIат дуй шу?

- ВаIалайкум сало-о-ом! Марша вогIийла хьо, Езед! Дика могаш-паргIат Ia тхо-м. Ткъа ахьа хIун леладо, хьо лаа-тара вуй?

- Со дера вогIу оцу Абас цхьа гIуллакх вайшинна тIедиллина и гIуллакх эцна.

- Схьадийцал ткъа, хIун гIуллакх ду и?

- Дера ду Абасан стунवेशина Харица эцна лакхах Iаш йолу Совдат еха вахар.

- Ой, ткъа гIур ву-кха, ватталхьана со хIинца чувахана сайна тIе хIума а юьйхина схьавогIу хьуна.

Чувахана, тIе хIума а юьйхина, Исапил араваьлла.

ХIан, вало хьайна, - ши а кех ваьлла. СовдатагIар Исапилина кходьцIа юккъехь бендоцуш Iаш бара. Вахана Исапила, Езед СовдатгIеран чохьваваьлла: - Ассалом Iалайкум! - аьлла. - Чохь ша Iаш Совдатан да Iаббаз а хилла. Чохьа ма ваьлла аьрру агIор кIурлела маьнга а болуш пеш хилла, оцу пешан бух тIе а хьйна хьозанан хIобзш санна йолу, картолийн тIуьхкаш цIаньеш, уьш цхьа яккхийчу туьхан гIорзанашна тIе а Iуьттуш, уьш юуш Iаш, тIехь цхьа чухулохучу кIайчу хечица, ша и ча санна кIарула Iаьржа ваьлла а волуш, Iаш Iаббаз хилла. КIурлелачу маьнгина юьххехь пурх бина дечиган маьнги хьалхахь Iуьлгуш йоккха жамбалт хилла. Пена тIехь дечиг хьостам тIе оьллина кхакханан батта чохь доккха урс хилла хьалакхозуш.

Цаьрга хьобжуш волчу Езедан ойланаш хилла, делдахь кхарах хьалха ка муьлхачунна дер ду техьа Iаббазан бохуш.

Исапила къамел дIадолийна:

- Iаббаз, тхойшиь хIунда веана хаьий хьуна, - аьлла.

- Ца хаьа, ахьа схьадийчача хуур ду-кха.

- Дика ду. ДIо 1-чу урамехь Iаш волу Абас вевзий хьуна?

- Вевза.

- Цуьнан стунваша Хари вевзий хьуна?

- Вевза.

- Оцу Абасан стунवेशина Харина и хъан йо! Совдат еха веана ву-кха тхойшиь.

Оьгаз вахана махвелла, мажвелла, волчунна т!еа Iарж а велла, ша волччохь хъала а айавелла, Iаббаз элира бах:

- Исапил, кхин цкъа а соьга и къамел ма делахь. Цкъа делахь, вай ц!а даххалц и йо! маре йохуьйтур йолуш вац со. Шолг!а делахь, юьрта-хочуьнга бен ца яхийта йина ч!аг!о а ю сан. Кхозлаг!а делахь, и ахъа вуьйцуш волу и Хари кху йо!ан да хила а мегар долуш, воккха стаг а ву-кха.

- Iаббаз, - элира бах Исапила, - цкъа делахь, хьо велла д!аваллалц ц!а а вахана ц!а гур дац хъуна. Шолг!а делахь, хьо а и Хари а вай дерриге а цхъана юьртахь Iаш цхъа юьртахой ду вай. Кхозлаг!а делахь, дуьххьал Совдат йо!стаг а йолуш маре яхана Iабдул и вай вуьйцуш волу Хари цуьнан к!ант хила мегар долуш, къанделла кьукъуз а дара-кха.

- Исапил! - элира боху Iаббаз. - Кху чохь кхин и ма хъеаде, соьца шайна дов ца дезахь.

- Iаббаз! Х!инца и хъан йо! Совдат оцу Харига йохуьйтур яц бах ахъа?

- Бах деракха, Исапил, и соьга кхин хъеа ма де!

- Iаббаз! Хъайн дена и Делан наь!алт хилда хъуна и хъайн йо! Совдат оцу Харига йохуьйту слахь! Ворх! дена наь!алт хилда иза юьгу слахь оцу Харина а! Ворх! дена наь!алт хуьлда цуьнга г!он слахь, оцу хъан йо!ана Совдатана! Т!е шайн ворх!е а дена наь!алт хилда шуна иза цига маре а яхана, дика болх хин белахь!

Па-а-арх аьлла, ша и ц!овкъа лом санна, ша Iаш волчу пешан бух т!ера схьакхосоавелла Iаббаз, Исапила легаш а лаьцна, лаьтта охъа а виллина, хуьйиш волуш хилла.

Амма Езда каде-снха Исапила когаш к!еллахь Iуьллуш йолу жам-балт кхоьссина не!арехула араяхийтина.

Веана жарт-жарт аьлла Iаббазан кхо к!ант чуваьлла, х!ара х!ун ду, х!ара х!ун ду аьлла.

- Делдахь хац суна-м, х!ара шу да хъера ца ваьлпехь тамаш бу-кха, - аьлла вистхилла Езд, - тхойшиь воьгуш и захало хъахо веанера.

Озийна Исапилна т!ера шайн да д!а а ваьккхина, кхаа к!анта бехк баьккхинера шайн дега.

Ва, Дада, хьо хьерваьлла, эг!ийна, ахь х!ун леладо, шайн чу захло хъахо баьккинчу нахах леташ хуьлу?

- Ой! Ахъа-м тхуна нахана юккъе довла меттиг ма ца буьту. Езд, Исапил, бехк ма биллалаш тхуна, ткъа х!ара тхешан да оха сапор ву шуна.

Новкъа а ваьлла Исапилна т!ера чан д!аегонц, т!аьхъа хьоьжуш д!авовьдуш волчу Езда Исапиле хаьттина:

- Х!ан, х!инца х!ара г!уртта-м бира ахь. Ас Аббасе х!ун ала деза х!инца?

- Делдахь, хІун ала деза бохург хІун ду? Гуллакх хилла, кхана-лама молла Хьамди а валош, цхьа зуда а ялош шайн, нускал дІадига бахкийта эр ду-кха.

- Ой, Исапил, ахь дуыйцург хІун ду, хьо хьерам ца ваьлла? ХІара дов а, гІурт а бина гуллакх хилла бохург хІун ду?

- ДІавалахь, хьо мердогІа, хьо ца вахьахь аса эра ду хьуна иза-м.

Исапила ша ван а веана Абасс аьлла, эццара молла Хьамди, цуьнца цхьа-ши стаг а, цхьа зуда а тохий, шайн нус схьаялор ю-кха аша.

КхозлагІчу сарахь Хьамдий, ШахІиддий, ГІайрбеккий, цуьнан зудий бахийтина Абаса зуда схьаяло.

- Ассалам Іалайкум! - аьлла чохьхабевлла Іаббаз волчу.

- ВаІалайкум салам, марша а догІийла шу! Хьамди, шу ма дика вовшахкхетта, аша хІун леладо?

- Ой, аша хІун леладо бохург хІун ду? Стомара Исапилший, Езеддий веана захалу хьахийна, ахьа дош а делла дІа ца бахийтина уьш?

- Ца бахийтина Нохь-пайхамарор! Тхо хІометте чохь дов а дина, лета а летта дІасакъаьстина-кха.

- Ой, дера цара тхобга аьлтарг-м шун барт хилла, ахьа дош а делла, схьаяло гІо шайн зуда аьлла бохуш ма ду.

ДІаолуш, схьаолуш гІовгІанаш яьлла чохь, тІаккха веана Іаббазан ши кІант чохьха ваьлла: - ХІара хІун гІовгІанаш ю хІинца, - аьлла.

Эвляийн цІийнах волчу Хьамдис аьлла:

- Дера хаац хІокху шун дас хІун леладо тхуна-м, стомара захало хьахо веаначу Исапилна а, Езедана а дош делла, хІинца хІокхо тахана дуыйцуш дерг баьлаш биинчо а дуыйцур дац.

- Ой, Дада, хьо-м кхоччуш талха ма телхана. Ой, Хьамдега дуыйцу ткьа и санна долу хІумнаш?

- Дехьа чу вахана вашас йише элира бах:

- Же, же, 10 минот зама ю хьуна, дІаяха кечло, - аьлла. Нускал тІаьхьа а хІоттийна, хьсший дІабахийтира. Хари а, Совдат а даха охьахира, царьшиннан 9 бер а хилира оцу вовшахкхетарх.

ИСРАПИЛА ТОП ТОЪХНА ЧУВАЙТИНА МОЗГІАР

1918-гІа шо хилла, вайн гІалитІахь кІайнишший, цІенишший вовшахлетта шо. Цхьана урамехула хилла царна юккьера доза. Ураман кьилбехьа агІор цІен берш хилла, кьилбаседехьа агІор кІайн берш хилла, ткьа лата кечбелла хилла, хІинций-хІинций чучча хьовду бохуш тІемлой а хилла.

Оьрсийн килсана генахь йоццуш цІечеран часть хилла, гІаролехь лаьтташ хІетахь башха тІемло волу Исапил а хилла шегахь пхобааза йолу топ йолуш.

- Вовшийн ларбеш, хІинций-хІинций тІелета бохуш Іаш щина а агІор

берш а болуш, цхьаьна хеннахь килс тIе а ваьлла, оьрсийн мозгIара дIав-дIав-дIав аьлла горгали беко болийна.

- Ой, хIара-м шайн эскар гIаттош тIаме кхойкхуш ма ву, -аьлла шекваьллачу Исапила, дика хьажа а йина, топ тоьхна оьрсийн молла чуваийтина.

ТIаккха цIечарна юкxахь орца даьккхна:

- Iалелай, вайн салтичо оьрсийн мозгIар вийна, - аьлла.

- Мила ву, мила ву топ тоьхнарг? - аьлла цIечарап командир а хьевзина воьхна.

- Ой! И хIун ду, мозгIар вийна бохург? - бохуш орца дохуш хилла. Командиро мохьтоьхна: - Схьавалаве мозгIар вийнарг.

Валийна дIахIоттийна Исапил: - ХIара ву-кха и винарг, - аьлла.

- ХIай стаг, хIай тIемлю, хьо хьера-м ца ваьлла, и хIун ду ахь динарг?

Со хьер а ца ваьлла, со талха а ца телхина. Вай хIинций-хIинций тIом дIаболабо бохуш, некъан сиз бен юкxахь доцуш, лаьтташ дац! Суна хIун хаа цо луш ерг тIом болош сигнал ю а, яц а? ГIали юккxе дIа а хIоьттина, дуьнсичу са а тасале дIав-дIав бохуш горгали хIунда бетта?

- ДIадовла, вита, вай кхин жимма хьевахь, вай-м цунна совгIат дан дезар ду, - аьлла хилла командиро.

СТАЛИННА КОЧА ТЪЕСНА МУШ

Советан пачхьалкхехь, массо а гIаланашкахь, районан центрашкахь, массо а яккхийчу ярташкахь Ленинна а, цуначул дукха Сталинна а дIахIиттийна адамийн сибтехь чарташ дар. Уьш дукха мехала а, шортта пачхьалкхо харж еш а дIахIиттийна. Шелахь а яра и тайпа хIума.

1953 шарахь Сталин велира. 1956 шарахь Сталина ша шен вазвеш дIахIоттийна йолу культ дIаяккха сацам бира ЦК-с, Н.С.Хрушев коьртехь волуш. Ткъа 1956 шарахь Сталинна хIиттийна йолу памятникаш дIаяха сацам хилира. Уьш Советан пачхьалкхехь массо а меттигашкахь дIайохуш доладелира.

Шеларчу райкомо а, райисполкомо а сацам бира, Шелара Сталинна хIоттийна йолу памятник дIаяккха. Иза дIаяккхар тIедисциплинера ОКХ-н заведуюши волчу Генов Сайд-Селимна.

Сайд-Селим воккха стаг вара. Партехкхоьруш хиллехь, амма партин некъана реза вацара. Ткъа Сталинна-м цхьа а нохчи реза хуьлийла а дацара. 1944-чу шарахь вайн нохчий ара-баьхнарг а, уьш Казахстанехь, Сибрех хIаллакбинарг Сталин вара.

Делахь а, Делан бекхам боцуш цхьа а хIума а дац, и бекхам Сталинна тIе а кхечира, веллачул тIаьхьа делахь а.

Сайд-Селим йоккха еза хIумнаш хьалаойъуш йолу кран ялош веара памятник лаьттачу. Цигахь лаьтташ со а ву цу гIуллакхана хьажа аьлла вахийтина, кхин а дуккха а адам ду гулделла оцу балхе хьажа. Амма адамаш тапаьлла тийна Iара, Сталин велчи а, цунах ца тешаш.

Памятникана гЮдаюккѣ трос дла а тесна, крановшика трос хъала-озийра, амма трос шершина хъалабаьдла бисира. Шозлагла а изза хилира. ТПаккха Сайд-Селпма крановшике элира:

- Дакъаза ма вала хьо, 1944-чу шарахь цо вайна тесначу тасахь и цунна!

ТПаккха крановшико баьхьна трос логах а хьарчийна, дика члагIбина тесира. Памятник озийна охъаяьккхира.

СО МИЛА ВУ ХАБИЙ ХЪУНА?

Новкъа дIавоьдуш волчу воккхачу стагана дуьхьал а ваьлла, иза саца а вина, хаьттира бах жимчу стага:

Со мила ву хабий хъуна? - аьлла.

Воккхачу стага жоп делира бах:

- Хьо мила ву-м ца хаьа суна, амма хIинца а бусалба хила йиш йолуш-м вара хьо, - аьлла.

ОЦУ КИТАЙС ВАЙЦА ХIУН КЪУЬЙСУ

Цхъана хенахь Китай вайца тIом а болшийна, чугIерташ яра. Амма дукха нахана цо вайца тIом хIунда болшийна ца хаара. Шеларчу Германа хаьттина хилла:

Ванах, оцу Китаийца вай хIун къуьйсусу?

УлIохь волчо элира бах:

- Герман, хьо ма тамашийна стаг ву, ца хезна хъуна Китайхь мел дукха адамаш ду, цигахь 1 миллиард 300 миллион адам ма ду, ткъа вайн пачхьалкхехь 300 миллион бен вац, ткъа мохк вайгахь уьттаза сов бу.

- Ой! ХIинца вайца вайн мохк къуьйсусуш бу хIорш?

- Ба дера-кха.

- Э-э-э! Деллахь, ма галабевлла уьш. Кхара мичара ло царна мохк дIа. И тхан нана хIокху 65 шарахь оццул чIогIа ехарх, 5 соти меттиг ца луш ялийтира-кха кхара. Оццул Iовдал бу-ге и китаийцаш?

ДАЦАГОВ САЛМАНАН ЭШАР

Дацагов Салман хилла шен накъосташца базархула волавелла лелаш. ГIалитIехь йоккхачу базарахь махбеш похчийн баккхий наххий, зударий, кегийрхой хилла.

Цхъана жимчу стага элира бах:

- Хьовсийша, дIо-о воьдург Дацагов Салман ву-кха, - аьлла. Ултерчу воккхачу стага хаьттира бах цуьнга:

- И цхъа “ла-ла-ла-ла” бохуш зурма локхуш верг вуй и?

- Ву хъуна, ву хъуна!

- ХIей жима къонаха, схъаверзахь, собар делахь, - элира бах воккха-

чу стага. Дацагов Салман шен накьосташца т'евеара бах. Воккхачу стага хьаттина цуьнга:

И цхьа "ла-ла-ла-ла" бохуш зурма локхуш волу Дацагов хьо вуй?

- Ва дера-кха, и Дацагов бохург со ву.

- Хьажахь, ахьа и "ла-ла-ла-лай" олтушехь, аса и приемник ч'ик'I олий д'айокку-кха, - аьлла воккхачу стага.

ЛАБАЗАС ША АРАВАККХА БАЪХКИНЧАРГА АЛЛАРГ

1944-чу шарахь, 23-чу февралехь нохчий арабохучу дийнахь Лабаз волчу вахана цхьа салти. Лабаз ша Iаш стаг вара, зуда а, я доьзал а бацара, кхин нана-йиша а яцара. Лабаз дика дечиг-пондар локхуш, дика пондур лакха хууш стаг вара. Цу т'е ша пондар лакхара, вота тохар оцу шен пондарца т'ехь, ша и пелхьо санна, хелха а волура, ша локхучу пондарца вота а тухуш.

Мотт-г'айбех х'ума дацара Лабаз волчу чохь. Ткьа чохьха волтушехь салтичо мохь туххуш аьлла:

Хьалаг'атта! 15 минот ло хьуна юхацаван д'авига!

Парх аьлла вахана хьала а иккхица, катобхна шен пондар схьа а эцна, шена т'е куьг а тоьхна, элира бах:

- Со кийча ву-кха!

ГОВР ЛАЧКЪИЙНА КХО КІАНТ

Юьртара вукха юьрта вьодуш хилла кхо кІант. Эвлах араваьлла дІавьодуш, царна ежаш когех баргол тоьхна говр гина. Кхаа кІантах цхьаммо элира боху:

Вайн генна дІадаха а деза, ткъа вай гІаш а ду и дІо ежаш йолу говр схъа а лаций, цу тІе а ховший гІо вай ваьш доьлхача.

Дера г-І-о, - элира бах шолгІачо.

Со цунна реза ву, - аьлла кхозлагІчо а.

Цхъаь ведда цІа а вахана, дуьрста а яхъаш схъавеана. ТІаккха баргол дІа а яьстина, дуьрста дІа а тесна, кхо кІант, говрван тІе а хиьна, дІавахана.

Амма вукха юьрта дІакхачале, кхо кІанттий, говррий схъалаьцна. Говр йолчу дас дІайигна, кхо кІант суьд-мехкакхеле дІавелла. Кхано-о, дерг доцург къаста а дина, кхо кІант бартхатта дІавигна.

Хьалха заманаьшкахь хьукум дечу хенахь дов духуш меттиг йогІуш хилла. Довхой таІзарх хьалхабовлудуйтуш хилла.

Кхо кІант охъахаййна, довхатта дІадоладелла. Говран да а чохь хилла.

- Схъадийцал хІинца, муха йигира аша говр?

Тхо дІадоьлхаш тхуна ежаш говр гира, тхо генна дІадаха дезаш дара. Эццахь дага а деана, ежаш йолу и говр схъа а лаьцна, цунна тІе а хевшина, даха дезар вай, аьлла дагадеара, цхъаь цІа а вахийтина, дуьрста ийїтина, говранна тІе а хевшина, дІадахара-кха.

- Говр тІе муха хевшина дара шу?

- Со хьалха хиьна вара, хІара юккъехиьна вара, хІара кхозлагІ ниг - тІехъа хиьна вара.

- Э-э, маржа яІ, эццахь со кхаьчна велара шуна тІе, - элира бах говр йолчо, дукха шен холчавахана.

- Хьо тІекхаьчнехь а, хьуна тІехъа мегтига-м бацара цу говра тІехь, - элира бах цхъана кІанта.

Кхел йийраш боьлчара саца ца луш дуккха а хан елира бах. Кхо кІант араваьккхина дІавахийтина.

ТІЕТОХА ТАПЧА!

Гелдгинахь наха лело буракаш дІаьцушца хилла. Нахана паргІато а елла йохкар эцар лело маршо а елла, балха пачхьалкхан белхан бала

болуш а бацара цу хенахь нах. Массо а син цIарах бохург санна, бошмаш а эцна, цу тIехь белхаш беш бара цхъаберш, важаберш цу яккхий бошмаш тIехь хьарам гулдинчу дохнах даккхий тIе-кIелцIенош деш бара. Совхозан буракаш дело цхъанне ца лаара.

Гелдинарчу хьаькмаша милици а, Iедал а далыйна, нуьцкьалша дIаяла йолийна буракин гектараш. Амма цхъа зуда чIогIа шена йогIу гектар дIа ца оьцуш, дуьхьалъьалла хилла, ткъа гуттар чIогIа иза хьевзича, генахь воцуш ладьгIуш волу мар тIе а веана, ша вуй а хайитина, тIаккха шен зудчуьнга хьаштдоцурш дуьйцуртуй доций хайитина.

Звеновой волчу Мохьмада элира бах милщочуьнга тIе а кхайкшина: ТIеяхийта цунна тапча!

Кхин ойланашка ца волуш милщочо элира бах:

- Схъада суна расписка. Цу Делан сийлор йохуьйтур ю-кха цунна хьовха, хьуна а-м, расписка схъалахь, ца лахь - тIитI эра дацкха!

СПРАВКА СХЪАЯ, ХIАРА СПРАВКА НИЙСА Ю АЛИЙ

ГАИ-на, милицин а тоба хилла новкъахь машенаш сецош лаьтгаш. Ткъа цхъа машен хилла йоьттана тIехь товар а долуаш сацийна. Милщой хилла мацбелла, дарбелла, ша и лата кечделла жIаьлеш санна, оьгIазе. ТIеваханчу милщочо аьлла:

Схъадийцал, хIара хIун товар ду хьан?

ХIара дера ду эцна дахьаш товар.

- СхъагайтIа справка, хIара айхъа эцна хилар чIагIдеш. Кабини чу а вахана, справка яхьаш схъавеанчу шофера справка дIаелла:

- ХIан, хIара ю-кха хьуна справка.

- КIант, хIара товар хьуна доьхкинчу Ахьмада шен долахь ду аьлла справка ло соьга. Суна хIун хаьа цо и лачкьийна ду-дац.

Шофер вахана справка яхьаш хъавеана: иза товар Ахьмада шен долахь товар ду аьлла.

- ХIан, хIара ю-кха хьуна ахь юьйцу справка, - аьлла дIаелла справка.

Милщочо, схъавеана справка карахь дIай-схъай хьизий-ийна, элира бах:

- Кьонаха, хьуна хьан бакьо елла оццул товар а эцна кхузашхула лела? Схъаялсуна справка, хъай оццул товар лело бакьо ю аьлла.

Шоферкабини чу а вахана, жIмма Iийна схъавеана милщочо боху справка а яхьаш.

- ХIан, хIара юкха хьуна ахь юьйцу справка. ТIаккха милщочо оцу схъаванчу справкаш юкьара цхъаь схъа а эцна дIакховдийра бах:

- ХIара справка бакьйолу справка ю аьлла йолу справка схъая суна.

КIорда а дIна, шофера, ваха а вахана, дийна цхъа мор справкаш-бланкаш хьалха екхира бах:

- Х'ан, кьонаха, хьайна езачу тайпана справка айхьа д'аязъехьа хьайна!

Шофер ма-хилла милочо бох-боху справка язйой, схьаяхьаш Iаш.

ЦИЦИГАН Б'АЪРГ

Б'аърг баьллачу стагана биллина хилла цициган б'аърг. Б'аърг тобелла дика сагуш а хилла, кьаьсттина буьйсанна. Лелаш накьосто хьаьттина:

- Ахьмад, и б'аърг муха бу хьан, сагар муха ду хьан?

- Делдахь, хьенех, б'аърг а дика ма бу, сагар а дика ду, кьаьсттина буьйсанна сагар дика ду, амма даиманна дехкан Iуьрга хьоьжуш бу-кха х'ара.

КХЕЛО КХАЧИЙНА БАХАМ

Воккха стаг дай, кхо к'анттий хилла вехаш. Шайн дена оьг'аз ваханчу кхаа к'анта, да араваьккхина хилла. Воккха стаг шен доттаг'ла волчу вахана Iаш, юха а бахамах а тасавелла, керла зуда а ялийна, дика ваха хь'на.

Дукха хан ялале воккха стаг да велла, кхаа к'анта шайн дех дисина даьхни шайна дог'уш ду аьлла, иза шарIан кхеле охьадиллина. Кхело оцу воккхачу стагах, кхаа к'ентан дех, дисина даьхни, оцу кхаа к'ант'ана кхачийна. Юьй-те и нийсо?

ЧОЛХЕН Г'УЛЛАКХ

Шелан милицехь хилла Аслудди бохуш участкови инспектор, звани цхьа а тайпана йолуш ца хилла цуьнан, амма эпсарийн погонаш белш т'ера охьайохкуш вацар-кха Аслудди. Милицин начальник волчо аьлча а, министро амалт дайитича а, белш т'ера эпсарийн погонаш охьайохкур йолуш ца хилла Аслудди.

Шелахь, Аслудди участкехь цхьа учиталш хьийзийна бохуш кхоьлли-на цхьа х'ума дара, ткьа цу т'ехула райкоман бюрохь дукха нах балхара а, партера а д'а а бохуш, таIзарш деш г'уллакх динара. Ткьа милицин белхалошна таIзар дар а, и кьастор а райкоман бюрохь таIзар дина волчу милицин начальникана т'е диллинера.

Ткьа шена бехк-гуьнахь а доцуш таIзар дина волу начальника, совешани а йина, приказ кечдина шайн белхалошна таIзарш деш. Оцу приказца Аслудди д'а а воккхуш х'ума хилла. Заместителна, отделан начальник волчунна, Аслуддина таIзар хилла приказца. Ткьа Аслуддина долу таIзар хилла, шен участкехь кхачамбацарш д'ацадахарна, учиталш хьийзийнчарна шен хеннахь материалаш ца кечъярна а, участкехь низам

ца латтадарна, белш тІера бакъо йоцуш лелош йолу погонаш мосуйттаза аьлча дІацаяхарна, Аслудди участкови инспектор волчара дІавоккхуш.

Иштта хІума схьакхайкхийча, Аслудди дукха инзаре цецваьлла хьалайккхира бах:

Ой, аса хІун дан деза тІаккха кхин цхьа а корматалла йоцуш волчу?

Уллехь хийна Іаш волчу начальникан заместителя элира бах:

- Аслудди, ша и хи хьаьдча яхьа чалх санна чолхен гІуллакх ду хІара, дан хІума дац-кха!

БОЬХА НАХ СХЬАГУЛБЕ!

1936-37 шерашкахь хилла иза. Цу хенахь, вайна ма хаар, вайна ма хаззара, обаргаш буй, Іедална дуьхьал нах буй, Іедалан мостагІий буй, хьолан дай буй бохуш нах чу а бухкуш, бойуш, Сибрех дІа а бохуйтуш, тІепаз бойбуш хилла.

ХІора юьрта богІуш чекисташ, НКВД-н хьадалчаш, юьртдега, колхозан председателе, парторганизацин секретаре дІахьедеш хилла, схьаба боьха нах, итт стаг, пхийита стаг, доцца аьлча, шайна луьучул цІе тухуш хилла. Цара уьш дІа ца белча, хІорш чу а бухкий, хІаллак беш хилла.

Ткъа цхьаьна дийнахь БІаьчи-юьртан да волчу а бахана аьлла цара юьртдега, колхозан председателе, парторге:

- ХІан-хІа, схьагулбе тхуна кху БІаьчи-юьртара уггаре а боьха нах!

Юьртдай, колхозан председателлий, парторггтий шарбанашний, гачанканашний тІе а хевшина, бахана шаберриге а трактористаш схьабаллийна. Чекисташ, НКВД-н белхалой цецбевлла, оьгІаз бахана хьаттина бах:

- ХІорш хІун ю аш тхуна ялийнариш?

- Дера, кхарал боьха нах тхуна кху юьртахь кара-м ца бира, - элира бах юьртарчу хьакмаша.

СТАГА АЬЛЛАРГ БЕН ЦА ДЕШ ЙОЛУ ЗУДА

Эвла юккьехула, гІуркх а бетташ, зуда эькхийна вьодуш хилла мар. Пхьобхане тІекхьаьчча, наха хьаттина:

- Кьонаха, хІун доьлла шуна юккье, ма чІогІа юьхьІаьржа хІиттош юьгу ахьа хьайн зуда?

Марчо элира бах:

- Ас аьлларг бен деш яц хІара.

- Ой, ткъа тоьар дац хьуна цо айхьа аьлларг деш хилча?

- Шуна а хІумма ца хаьа, - аьлла кхидІа а гІуркх бетташ юьгуш хилла зуда. Кхин цхьана шина пхьобгІанехь болчу наха а изза аьлла. Ткъа дІабоьлхуш, хьалха едда йьоду зудий, гІуркх эцна тІаьхьа воьгу маррий хитІера йогІучу жерочунна дуьхьал нисбелла:

Жерочо хайттина:

Хіун доьлла шуьшинне юкъя, ма ч'огла юьхьяьржа хиттош юьгу ахья хьайн зуда?

Марчо массаьрга санна, д'ааьлла жерочуьнга:

- Аса аьлларг бен деш яд х'ара. Т'аккха жерочо элира боху:

- Т'етох ахья, зудчо дандезарш массо а хьо кхуьнга баьхна вер вуй ткья? Зударшна ц'ен т'ехь дан дезарш шайна хаан деза. Дала лардойда вай, иза ца хууш болчу зударех!

СОБРАНЕРА ЦАБОГУ НАХ

Советан Іедал т'едеанчу хенахь, собранера ц'а бог'уш хилла нах. Собранехь д'акхайкхина хилла нахе: "Хьяьжк'аш, жижиг, т'арг'ла, шура пачхьялкхана д'аяла еза" - аьлла.

Собрани хиллачу меттигана гена бевллачу хенахь д'адолийра боху наха:

- Хьяжахь, ша и т'охку хилла хьяч'ук'лах лати-кха х'орш.

- Лати дарикха цицик'и хилла жижик'лах а м, - элира боху шолг'ачо.

- Лати дари-кха ша и цу буарг хилла шурехам х'аруш, - элира боху кхозлаг'чо.

- Дера лати ша и наци хилла т'арг'лахам х'аруш, - элира бах воьазлаг'чо.

Т'аккха дуьхьял бог'уш комсомольцаш хилла и хабар хезаш.

- Ой, собарделла цкья, вайн Іедална луьш бацара уьш? Баккхийчу наха элира боху:

- Бацара Даликьор'анор, вай Іедал-Іулилах'и, вай Сталин - ч'улилах'и бохург-кха.

ХЬО БИСИ СО БЕЛИ, ХЬО БЕЛИ СО БИСИ

Советан Іедал т'едеана зама хилла. Собране нах гулбина, царна Іедал, цуьнан аматаш д'акхайкхийна. Маьждагаш д'адаха деза, дин д'адаккха деза, ткья х'инца дуьйна цхьа дин хирду вай - коммунистийниг. Бехаш болу нах х'аллакбина д'абаха беза.

Элий - лай боху дешнаш д'адаха деза. Массо х'ума юкьяхь хила деза. Бежнаш, говраш цхьана метте д'агулийна, юкьяхь хила еза. Хьан-сан бохург юкьяра д'адаккха деза.

Оцу собранехь Іина ц'а боьлхуш болчу наха элира бах:

- Хьо бели - со биси, хьо биси - со бели.

ХЬЕШАНА ЙИНА ГАРЗАНАШ

Ламчу хьошалг'ла вахана хилла Ахьмад. Х'усамнана хилла холча яхана хьийзаш, хьалхайилла мерза яах'ума йоцуш. Ткья ц'еххьана дага-деанчу х'усамнанас элира боху:

- Ахьмад, сискал ца йнча, гарзанаш юур ярий ахьа? - аьлла. Ша мацвеллачу Ахьмада элира бах:

- Юур яра деликьорІанора, - аьлла. Йина йовха сискал а, гарзанаш а хьалха еккина хІусамнанас элира бах:

Ахьмад, кІуалла езар ярий хьуна? - аьлла. Цахь йина гарзанаш аьтта саьрмасекх тоьхча дика хуьлий хууш волчу Ахьмада аьлла:

Езар яра хьуна, кІуолла-м дика хир ю, - аьлла.

ХІусамнанас цхьа йоккха саьрмасекхан церг цІан а йина, шен цхьаь бен йоцчу цергаца кьарш-кьарш аьлла багахь иза йохийна, тьфу-тьфу аьлла Ахьмадан гарзанин кедачу туьйнашший тІетоьхна.

ТІаккха цунна реза воцучу Ахьмада гарзанаш дІа а хилийна элира бах:

- Хьажахь, хІусамнана, суна дицдешера хьуна, со гарзанаш юуш цахилар.

“ЦХЬА ЦУЬРРИГ МОГАШАЛЛА ЯХЬА СУНА”

1971-чу шарахь дара иза. Тхо дара июнь баттахь заседание Совет Министров кхайкхана дахана. Иза чекхьяьлча суна тІевсара Хьалха-Мартанара райисполкоман председатель воу Губаев ИбрахІим.

- Махьма, Гайрбеков Москвара цІа а веана вайнкхузахь больницехь ву боху, ткьа хьо хІети-вети цига гІур ву, хьо воьдуш хьайца со а вигахь и волчу, - аьлла дехар дира ИбрахІима.

- Дера со цига гІур ма ву, ткьа хьо аса и волчу вуьгур ма ву, - аьлла резахила со.

Воьдушшехь базара вахана, цхьа кийла хесан цІазамашший, цхьа кила яккхийра баьллашший эцна тхойшиь больнице воьду.

ИбрахІиммий, сой керта дІавоьдуш, больнице чуьра араваьлла дуьхьал воьгуш воу Муслим тІекхечира тхойшинна. Могуш-паргІат а хаьттина, хьо-со аьлла тхо а девллачу хенахь, лор яра мохь бетташ схьа тІейогІуш:

Муслим Гайрбекович, могашаллийн министро телефоне кхойкху хьобга.

Ткьа Гайрбековс ши куьг хьала а ойбуш элира цуьнга:

Хьуна магарра со мукьа вац, хьеший баьхкина, цаьрца ву алий хІума дехьа, - аьлла лор дІаяхийтира.

Амма иза тоххарлерачалла а чІогІа мохьбетташ йогІара:

- Муслим Гайрбекович, хьуна хІун оьшу боху могашаллин министро?

ТІаккха Муслима вела а кьезна, аьтту куьйган шина тІелгаца аьрро куьйган цІазапІелг юьххьера схьа а лавьна, дІагойтуш лорье элира:

Оцу шайн ницкь болчу могашаллин министре суна хІоккхул могашалла яийта боху алахь!

Ела а елла иза дІаяхара.

СА ЦА ГУШ ВОЛУ АХЬМАД

Ахьмадана хIума меркIела яхьный бен гуш ца хилла. Ткьа Мохьмад хIума гIехьа гуш а, амма ханьялла воккха стаг а хилла, бIаьргех довькина куьзганаш лелош. Ахьмаде хьоьжуш, цунах дог лозуш хилла Мохьмад.

ТIаккха дагадеанчу Мохьмада аьлла Ахьмаде:

Ахьмад, хьуна-х дика са ца го, куьзганаш хIунда ца леладо ахь?

- Ой, Мохьмад, суна са ма го, аса хIун до куьзганех?

- Дера хIета и хьуна гуш йолу говрашший, вoрданашший, ценошший, рагIошший-м суна а го хьуна.

АХЬМАДАНА ТIЕРА ДЕКХАР

Нах Казахстанехь болчу хенахь Ахьмада тIедиштина жижиг даьхь-на хилла Мохьмадера. Нах Казахстанера цIа а баьхкина, дуккха а хан-зама да а яхана, амма Ахьмада шена тIера декхар дIалуш цахилла.

Мохьмада рогIехь декхар схьадехна Ахьмаде, Ахьмада холча вахча санна кеп а хIоттийна аьлла:

Деллахь, Мохьмад, и ахча кара ца догIуш Ia хьуна со, со и дIалур долуш ву хьуна.

Мохьмада кхуьнга и схьадеха кIорда а дина аьлла:

Айхьа иза лундолу де билгал даккхahь суна.

Ахьмада ла а доьгIна элира бах:

- Базар дийнахь дIалур ду хьуна ас, Мохьмад, и хьан декхар.

- Иза муьлха базар ду-те, билгалдаккхahь, Ахьмад? - элира бах Мохьмада.

- Деллахь, Мохьмад, и базар де билгалдаьккхича, цунах иза нис а ца делла, хьуна пугташ хиларна кхоьру-кха со, - элара бах Ахьмада.

- Ой, ткьа дIо Казахстанехь вай долуш дуьйна ахьа суна и декхар схьалур ду бохуш буьттуш берш пугташ бен кхин хIун ю?

АХЬМАДАН ЭРАШ

Иштгехьа карадеана ши эр хилла Ахьмадан. Уьш даккхий а хилла, толур долуш эраш ца хилла. Уьш кочара муха дIадохур дарате бохуш, ойланаш еш хилла Ахьмад.

Мохьмад наггахь талла вoьдуш хилла. Дера деза ша и эраш Мохьмадах дIатоха, аьлла дагадеана Ахьмадана.

Веана Мохьмад схьакхahьчна Ахьмад волчу. Ахьмада эраш хестош хилла:

- Цьхогал лоцур дара кхара, борз лоцур яра кхара, - бохуш, юха а, юха а уьш хестош хилла Ахьмада.

Ткьа цо уьш хестош кIорда а дина Мохьмада элира бах:

- Оцу везан кхоьллинчу Дала ша, кхара борз лацахь а, барзо хIорш лацахь а, цкьа дуьхь-дуьхьал хIиттийна делар-кха хIорш.

ШИНА ГАЛИН ЮККЪАХЪ ХУЪЛУШ БОЛУ ПІАЪЛДАГ

Советан Іедал тІедале наха шайна Іаьна ахъар дой, лахъадобъй, жижиг дакъадой дІадуьллуш хилла. Жижиг пІаьлдагчу а дуьллий, ахъаран галешна юккъе дІадуьллуш хилла. Ткъа дахка, дикка шена буззалц ахъар а дуьй, пІаьлдаг чу боллий жижиг а дуьй, дІа боьдий бижана Іуьллуш хилла.

Советан Іедало бежнаш дІа а даьхна, лахъа де хІума йоцуш бисана хилла нах. Дахка, чами чуьра ахъар а дїьна, якхбелла хилла, ткъа галин юккъехъ пІаьлдаг карош ца хилла.

ТІаккха гІаддайначу дехко элира бах:

Гай ятІахъара гай дуьхъа-м бахахъара, амма шина галин юккъехъ пІаьлдаг там бар-кха.

ХЪАЪЖИН ЦІА ДАХА КЕЧДЕЛЛА ЦИЦИГ

Цициг къанделла, тишделла, сихал-экамал дІаяьлла хилла, дахка лацалуш ца хилла.

ТІаккха дагадеана цунна, дехкий Іехо деза ша, аьлла. Коьртах кІайн бехчалг а хъарчийна, деана дехкий Іуьрган берте дІахІоьттина цициг, кхайкшина дехкашка:

- ХІан-хІа, хІинца со къанделла а даьлла, доккха а хилла, со хІинца сайн ламаз-марха а деш, имане дан долла, шу шадерриге а арадовлий, суна къинтІера довлахъара. Масане аса да-нана, йиша-ваша вийна хир ву шун. Кхин аса шуна бохам бийр бац, со имане а деана, сайн ламаз-марха а деш, айса латийна къиношна гечдар а доьхуш, охъа хаа долгу, - аьлла.

Дехкий, кегиниш, кхо дуьйцачах тешна, жим-жима хъаладуьйллуш пенаца дІахІуьттуш хилла, ткъа цхъа боккха къена дахка, Іуьрга берте а беана, разбаьлла цициге хьобжуш хилла.

Цициго аьлла:

- Хъалабалахъара хьо, массо а цхъабосса къинтІера ца девлча, шен имане дар хир ма дац.

- Э-э-э! - элира боху къеначу дахко, - дера бу хъан ши бІаьрг тохар санна ирх баьтІа.

Іза арабербоцийла а хїьна, цициг кхоссаделла дехкийн Іуьрга берте тІехиьна, коьртах хъарчийна бехчалг кхоьссина дІаяхийтина, дехкашка элира боху:

- ХІан-хІа! Схьадийцал хІинца, сийсара оцу галин бертаг яьстина а йолуш, галина бухахъ Іуьрг а даьккхина, цу чуьра ахъар дїьнарг муьлха бара шу? - аьлла.

Иштта юха дов дІадолийна цицига дехкашка.

ЗУДАРША БУЛЛУ САРДАМ

Базарахъ вовшахкхетта хилла ламчуьра сана зудий, охъара зудий. Охъарчо аьлла:

- Шу ламан зударша сардам члогла булгу бохуш хезнера суна, боллах сардам, муха булгу-те аша и?

- Даялах, хлун дан йоллу хьо соьга аз боллайтана, -аьлла ламарой зуда юхаг тоьртина, амма охьарчо юх-юха дехарш дича, цо элира бах:

- Догла деана хатт баьлла жа даханчу новкьа, малх хьаьжна бакь-беллачу новкьа когашлуьйра яхар пойла хьуна.

- Ой! - элара бах охьарчо, - иза-м адамашна дагадаглу хлума ма дац. Кхин члогла буллур барий ахьа сардам? Ламарочо элира бах:

- Буллур бара дели кьорланор болла пича-м.

- Боллах тька.

Хьо йолчу хьажа хлотта сана хьай нана яла елла, цуьнан дакьа ги а тоьхна, яхана кхачайойла хьо хьайн да веллачу тезете!

- Ой! Иза-м дуьйцу хлума а ма дац, - аьлла цецьяьлла охьарниг.

- Кхин члогла буллур барий ахьа сардам?

- Буллур бара.

Кхоссаелла эkkхийла хьо мазала, керчана баккхийла ахьа го, цул тлаьхьа эkkхийла хьо берца оьли тле, керчана боккхийла ахьа го. Цу массо а хьуна тлелетта болчу берцан буьртиган царах цхьацца бала боссайла хьан цен тле.

Тлаккха гуттар цецьяьлла хьевзира боху охьара зуда.

Ламарочо элира бах:

- Вай даялахьа, аза-м кхин члогла а буллур бара-кх.

- Ой! Кхин члогла хлун ала йоллара-те хьо! Тлаккха ламарочо элира бах:

- Це-клур байла хьан тайпа-тукхум дайла хьан. Кхьарч лаьттинчу метте нитташ балайла хьуна!

.СО А ВОГЛУР ВУ-КХА ТЛАККХА ЦА

Мартантлехь больницехь велла волу Орцаев Селим ши-кхо бутт баьллачу хенахь цла веана аьлла долйира. Телевизорчохь схьа а гайтира, амма иза Орцаев Селим воцййла кегийчу берапина а хира.

Тлаккха дукха хан юкьа ца юлуш, Гантаев Адам вийна аьлла хаамаш хирира. Цуьнан гезет телевизор чухула схьа а гайтира, массо а наха кадамаш беш а гайтира.

Амма цхьа-ши бутт балийтина Гантаев велла а вац, иза кестта цла воглур волуш ву клайчу дин тлехь бохуш делира. Иза цхьаболчара хлинца дуьйцуш а ду. Цхьабакьду, Гантаев велла аьлла тезет а хлоьтира, кадамаш а бира, амма цуьнан дакьа дайна стаг-м вац цхьа а гучаволуш, бохуш дуьйцу.

Довйкар-эвлахь ша лаш волчу хлусамехь автомат йиттина виьйра Дасаев Расул. Иза валар а, длаволлар а нахана гина бакьдерг ду. Ткьа хлинца Дасаев меттах хьайна бах:

- Орцаев Селим а, Гантаев Адам а цла веача, со а лийр вац-кха хлокху меттехь кош чу вижана, со а цла воглур ву-кха.

КІУЪРЦА ЛЕЛАРГ

ДегІана жима а, лоха а волуш цхъа хан дІаяхна стаг вара тхо долчу юъртахъ Іаш вай Казахстанехъ долчу хенахъ. Юучу хІуманах вузуш вацара иза, мел дукха йиъча а.

Туьнқалгехула хъалаболучу кІуърах хъожа ма яккхина цунна хаара, цу чохъ бешберг хІун кхача бу.

Шен цІе йоккхур яц вай цуьнан, сутурниг аьлла цІе туьллур вай цунна.

Цхъана сарахъ иза вахана эвлан йистехъ йиллинчу "Собачий хутор" бохучу кІотар. ДІай-схъай волавелла Сутурниг кІуърах хъожа йоккхуш.

Цхъана чохъ деш хингалш хилла, вукха чохъ кхорзуш жижиг хилла. Сутурчо сацам бина хьалха хингалш дешдолчу гІур ву-кха ша аьлла.

Чохъа а аьлла салам делира бах Сутурчо: "Ассалам Іалайкум!" - аьлла. Ткъа хІара вевзаш волчу бухахъ волчу лаадоьгІна, хингалш дина далаза дуй хууш волчу, салам схъайпира бах: ВаІалайкум сало-ом, рано! - аьлла.

Чуваьлпачул тІаьхъа дІасахъаьжначу сугурчунна хиьна хилла хингалш схъадала хІинца а дикка зама езийла. Ойла йина, дехъа чохъ кхорзуш долу жижиг диина, схъа а кхуьур ша, аьлла.

Сугурчо элира бах хІусамдега:

Хъенех, шун лулахочуьнца жимма гІуллакх долуш вара со, цаьрга вист а хилла, со схъавогІу хьуна, - аьлла араваьлла.

Сутурниг вахана лулахойн чохъаваьлла, салам кхоьссина:

Ассалом Іалайкум, - аьлла.

- ВаІалайкум салам, схъавоьл, охъахаал, цхъаьний кхолтур ю вайша хІара. ХІокху зудчо жижиг кхорзу ша аьлла, хІара кІожум а бина, Іаьржа сегІаз санна хІара Іийша гІерташ воллуш ву со.

Сутарниг жижиг даа охъахиьна, амма жижиг даалуш ца хилла. Иза Іийша а гІиртина, тІе чайна стака а мелла, дІогара шен хингалех ца валархъама, сиха Іадика а йина, Сутарниг араваьлла.

Ткъа хингалш деш берш а ца хилла башха мокъа Іаш а, я кхуьнга хингалш даййта кечбелла а.

ХІара ара ма веллана, хІусамдас аьлла хІусамнене:

- Же-же-же, дешдерш дига, динарш дила а дилий, хьалха дахка, Сутурниг юха чувале.

Шайн сихха хингалш дууш тІаьххъара дакъа багадуьллуш хІусам да а волуш, чохъа велара бах Сутурниг, салам а луш. ХІусамдас салам схъаьнна бах:

ВаІалайкум сало-ом, поздно, - аьлла.

ЗЕХІАРТ КХОЧУШДЕШ ВОГІУРГ

Шен дика вехаш а волуш, юург-мерг дика а лелош, хъекъал-кхетам а болуш, цхъа воккха стаг хилла Сутарниг волчу юъртахъ вехаш. Воккхачу стеган кІант а хилла колхозан конторехъ йозанца болх беш.

Сутарниг ша воккха стаг волчу воґуш и клант бахъана а хЮттадой воґуш а хилла.

Цхъана сарахъ Сутарниг воккха стаг волчу веана:

- Ассо-ло-ом талейкум! И тлаьхъара дош дах а деш.

- Ваґалайкум сало-о-ом! - олуш, воккха стаг хъала а ґоттуш.

- Делдахъ, хъенех, нитга шун клантаца жимма ґуллакх долуш веанера со, - олуш кьамеле Сутарниг а ваьлла, тлаккха кхуьнгахъ шен безам боцуш волу хусамдас хлетга балхара шена хума кхалла чувсана волу жимах волчу кланте аьлла:

- Хьада вало, миччахъ велахъ а, схъавалаве хъайн ваиа, цуьнца ґуллакх долуш веана стаг ву аллий.

Кетлахъ йоьжна лаьтташ йолчу шина говрах цхъаь схъа а яьстина, цунна тле талба а кхоьссина, кланта говр длаэккхийтина. Тлаккха конторехъ иза га а гина, цуьнца кьамел а дина схъавеана волу Сутарниг холча хЮьттина хьевзина:

- Ой! Хъенех ма вахийтахъ и клант цунна тлаьхъа, со юха-ван мегар долуш ма вара, иза цлахъ хуьлучу хенахъ.

Шен вуьштта а кхунна резавоцуш волу хара дукха схъаоьхуш, воккхачу стага элира бах:

- Дена дэлинеґалт хилда воґур велахъ цу клантаца долчу ґуллакхнам, иза-м хинца схъавалор ву!

- Ой, хъенех, со-м зехґарт кхочундеш а воґий хьо волчу, -элира бах Сутарчо.

-Э-э-э, Сутарниг, тлевоґуш верг хьо а хилча, бухахъ верг со а хилча, вай шинне хун зехґарт кхочуш хир дара кхунах, - элира бах воккхачу стага.

Сутарниг, ваша валон ваханчу клантеца хьоьжуш, чехкка араваьлла длавахара.

НАПСАТ ХЮЬТТАНА ТКЪЕ ЦХЪАЬ

Нохчийчохъ утгаре хаза юрт яра Сиржа-эвла. Шина лома юккьехула охьадоґучу хица ехха хъала лаьмнаш чу длабоьду цуьнан цхъаь бен боцу коьрта урам.

Оцу юьртахъ баккхий шайн доьзалш а болуш дехаш хилла Напсаттий, цуьнан мар Хьамзаттий. Напсата, цхъацца шена цахуург лелош, мехкаршкара, зударшкара хъанал йоцу хума йоккхуш а хилла, ткъа цхъацца кехатаи язден, жайнеш ду бохуш, хуманаш лелош а хилла. Кхин тле зударийн, божарийн юкьаметтигаш нисйо ша бохуш бозбунчалш хилла лелош. Мотт-эладита а леладой, хусамсехъ юкьаметтигаш йохош а хилла, чам мел боцуш дукха дуьйлуш хилла цуьнгара.

Шадерриге и хуманаш лелош, шен хусамненан декхарш кхочушдан кхиалуш ца хилла. Тле шен марчуьнга вои йистхуьлуш, кlorшме дои олуш хилла цо.

Майрчунна и шадерриге к'ордадина, цхъана сарахь ламаз т'ехь лаьтташ Напсат а йолуш, ипен нускал а далош чоьхъа ваьлла мар.

Х'ара нускал хилла кхаьршинна девзаш, д'ай-схъай боьлхаш кхара и йолчохь соций, буйса-де доккхуш, йнсана лаш лам санна онда жеро, схъалаьцца стаг шалха вохуйтур волуш.

И нускал далош всена мар ц'а кхаьчна, чоьхъа даьлча нускална ламаз т'ехь лаьтташ Напсат гина, нускало аьлла:

- Х'ан-х'а, тхойшнь схъакхечи, х'инца дуйна цхъаьна йийр ду вай.

Ламаз т'ехь лаьтгачохь Напсат охъаяхана, АллахI-АллахI, аьлла.

Нускало элира бах:

- ЭхI, ма хабар дийцара ахъа, АллахI-АллахI аьлла охъаяхана хьо хъаьнга тамаш байта яллара. Эцца охъаяханчохь хьо елча, х'окху хъан марчунна 21 х'уттур, сан 42 х'уттур.

Напсата нускалан ц'е а яьккхина элира боху:

- Нийсо ян езий хабий хуна? - аьлла.

Х'аь, йийр ю вай, ахъа санна, аса х'окху хъан марчуьнца 40 шо даьккхичхъана. Аса кхана учара дуйна д'а уьйг'ахула сиз хьоькхур ду хуна, ткъа ахъа цул дехъа ког баккхаш, аса и шин ког а лаьдна лаьттах эттар ю хьо, мокха шайт'а!

УТГАРЕ ДИКА КИЙТАРЛО - БАКЪДЕРГ ДИЙЦАР Ю

Утгаре къаьхъа бакъдерг - утгаре мерзачу аьшпел г'оле ду.

Ваха бохуш цхъа воккха стаг хилла 1943 шарахь Несер-коьрте, Малхбеке а вахана, цигара немцой бухабевлла д'абаханчу хенахь, спортта герз а эцна, Хасу-юьрта, цу аг'ор д'авоьдуш.

Ваха ша говр-ворда, г'ирс диканиг бен лелош ца хилла. Ткъа цу хенахь герз а, говр а цхъабоаса луьра лоруш хилла. Йоьжна ши говр ондда дика хилла. Ткъа х'ургон дика кечийна хилла. Шалха бух бина цу чу йиллина 18 пхоьазза йолу топ хилла, 12 автомат хилла, 15 "Макаров" тапча, 3 яьшка царна пагармаш хилла, сабанийн яьшка, калойн яьшка хилла. И г'ирс эцна д'авоьдуш Ваха хилла.

Т'еман заманахь, оцу х'умнах цхъаь карийча а Советан л'едалан к'елахь, дов хаттар доцуш, тоьпанш тухуш суд кийча хилла. И хууш Ваха а хилла. Делахь а, цхъацца бахъанаш, цхъацца х'ума ца лелийча, ваха хала а ду, кхачамболдуш сискал яа хала а ду-кха.

Иштта д'авоьдуш Гезель-эвлара хил дехъа лекхачу гу т'е ваьлла д'авоьдуш, дуьхъал кхетта военни конвой - 5 стаг, шайца эпсар а, цхъа талмажалла деш нохчи а волуш.

Дуьхъал а бевлла, х'ургон саца а йина, эпсаро хаьттина:

- Схъадийцал, воккха стаг, х'ун ю хъан х'ургон т'ехь яхъаш ерг?

Талмажалла деш волчо эпсаро бохург д'ааьлла воккхачу стаге.

- Дуй, хуна, аса бохург д'аалал эпсаре: 18 пхоьазза йолу бельгийски дошлойн топ, 12 "Калашников" автомат, 15 "Макаров" тапча, 3 яьшка

перан патармаш, сабанийн яшка, калойн яшка ю. И товар дукха сан хургон тлехь дерг.

- Ой! воккха стаг, и хун ду ахьа дуйцург, хьо хьера-м ца ваьлла, ийгина, ахь дуйцург хинца тле тоьпаш тохуйту кьамел ма ду.

- Дуй хьуна, аса хьайга бохург оьрсийн матте а дакхий, оцу эпсаре длаалахь.

- Аса дла-м эра ду, амма и лортлехь-м дац хьан.

- Хьайга бохург де ахьа.

Талмажалла деш волчу воккхачу стага ма-баххара оьрсийн маттахь дладийцира. Шенговр тлехь аркьал а вахана эпсар а, цуьнца болу оьрсийн накьостий а боьлуш хилла саца ца луш.

- Ой, воккха стаг, хинца ахьа ма дийцар товар ду хьан хургон тлехь?

Нохчийчо хаттар вайн маттахь схьаэлира. - Дера ду-кха, - аьлла Вахас шениг члагидира. Тлаккха эпсар вистхилира, нохчийчуьнга талмажалла а дойтуш:

- Делдахь, воккха стаг, хюкху шина-кхаа шарахь оццул даггара деладелла дацара хьуна тхо. Ахьа тхан самукьадаккхарна, ахьа хьош ерг хуьа слахь а, длавохуйтур ву-кха хьо, некь маьрша бу хьуна. Дала аьтту бойла хьан!

- Баркалла шуна, - олуш Вахас архаш меттах хьайина, говраш длайолайийтина. Генна ваьллачу хенахь, Ваха, говрашка шед а тухуш, пхьаьрса клелдахула тлаьхьа хьаьжчи, тохур санна, кхунна тлаьхьа а хьоьжуш, боьлуш лавтташ хилла конвойн салтий.

Цундела олуш ду вайн дайша: "Бакьдерг дийцар йоккха кийтар-лю ю".

ВЕЛЛА ІАЬРЖА "НИККИЗ"

Владикавказехь (Орджоникидзе) массо а баккхийрачу урамашкахула длаьохуш дукха яккхий тобанаш, цхьа даккхий сурташ хьалха а ладина, Іаьржа духар а дуйхина, Іаьржа ланташ раз-пурх а диккина, цхьа яккхий ІонтІи зурманаш а локхуш, ткьа цхьаццанхьа йоккхачу вотан тле жлов а егташ.

Ткьа шайн йохка картолаш яхьаш, шайна коч-мача эца аьлла Бург-Іала баьхкина нохчий хилла оцу гуллакхах цецбевлла и хун ду ца хууш. Дуьхьал вогуш волчу вайнехан стаге хьаттина:

- ХІара хун ду-те хюкхара лелош дерг? - аьлла, шайн цецбевлла болчу.

- ХІорш дера бу "Іаьржа Никкиз" велла, иза длаверзош.

- Ой, цлехьелайа кхарна, Іаьржа Никкиз велча хІара чалх воьшахь-етташ болчу кхара, кІайн Никкиз веллехь, хун лелор дара техьа!

КЪАНДЕЛЛА ЦХЬОГАЛ

Хан-зама шортта дIаяхана хилла, цхьогал дуьненчу даьлчхана, ткъа къанделла, тишделла, массал-чехкал, экамалла дIаяьлла, кийтар-лонех а, хIилланех а гIуллакх хуьлуш ца хилла, шадерриге кенаш хилла, тишделла дIадаьлла хилла цхьогал.

Уллехула тIехйолуш йолчу берзана гина гIийла дIасахьожуш долу цхьогал.

- Ой, цхьогал, хьо ма ойланашка даьлла, хьуна хIун хилла?

- Э-э-э! Борз, сайниг дIадаьлла, къанделла, тишделла, ижо ца лацало хIинца.

- Ткъа ойланаш хIун дагалобцуш йо ахьа?

- Дера йо дIаяаханчу заманийн ойла: цхьа хан яра суна - мозашна каластича, бага лекъ а эккхаш. ШолгIа зама яра суна, дехкан Iуьрг аьхкича, бага оьпа эккхаш. ХIинца хIара тIаьххара зама са-кха суна, мозашна ка ластийча, пхарцерг шоганах а тасалой, кхо го оьккхуйтуш!

ЭЛА ЧОЬПАЛГ

Шайн жаш лаьхкина лам чу хьалабоьлхуш чIебарлой хилла. Цхьа йоккхачу юьрта ултех де-буьйса даккха сецна хилла. ТIаккха а, цхьа жа дIадохка дезаш, иза юьртахошна хайитина а хилла.

ЧоьпIалг цу юьртахь вехах хилла, амма жа эца йиш йолуш стаг-мца хилла. Новкъа ваьлла хиьна Iаш, цунна гина схьавогIуш шен тачанки тIехь эла. Дуьхьал ваьлIачу ЧоьпIалга эла сацавина, дехар дIина:

- Цхьана-шина сохьтана хIара хьайн тачанкий, духаррий лахьара ахьа соьга.

Ткъа эла ма хилла бухарийн холхазан куй тилпина, верта дуьйхина, дашо кхелана шаьлта-добхка дихкина, ша эла хиларе терра кечвелла:

- Ой, дера дур ю-кха хьан иштта чIогIа гIуллакх делахь-м, аьлла эла резахилла. Чу а вахана, элин хIумнаш тIе а юьйхина, ЧоьпIалг тачанкина тIехиьна.

ДIаяхийтал, кIант, вайшинне тачаьнка эвлан йисте, и жа лаьтгачу метте!

Дежаш лаьтгаш жа а долуш тIевахана ЧоьпIалг.

- ХIокху женан да мичахь ву? - аьлла хьаттина.

- Оцу дIо буьнехь бу хьуна женан дай.

ДIатоьхна ши-кхоь бун а хилла цигахь, дIа-схьа хьийзаш и даккхий мекхаш, техкина леккха месал куйнаш долуш, харцахьа яьхна йина кетарш тIе а юьйхина, дика хьийначу наьIарх йина наьIармачаш а юьйхина, дIасахьийзаш чIебарлой а хилла.

- Ассалом Iалайкум! Духкуш долчу жен да муьлхара ву шух? - аьлла тачаьнки тIера охьавуссуш, - ЧоьпIалг царна тIевеана..

Ва!алайкум сало-ом, т!е марша а вог!ийла хьо, аьлла дуьхьал бевлла жа долу нах.

- Со эла Ч!оьп!алг ву шуна, жа эца хьашт хилла веана со.

- Духкуш жа а-м дера ду вайгахь. - Ч!оьп!алге хьаьжна элира боху жа!уьно.- Ой, Далидуьхьи, ма куй бу хьан кортех боллуш, али хила ма беззара!

- Ч!оьп!алга коьртара куй схьа а баьккхина д!акхоьссина, хьешана хазбелла, безам бахана куй коьртахь лело йини йолуш вац со, аьлла.

- Схьабаккхал оцу вайн жа юкьара утгаре тоьлашха болу шинка, со-м кьор!ан ора вац куй белтинчу элана, шинка лур боцуш, - аьлла жен дас.

Цул т!аьхьа жимма зама яьлла, - Ч!оьп!алгана гонаха хьийзаш чебарло а волуш. Хьаьжна-хьаьжна элира бах ламарочо:

- Ой-й-й! Дали дуьхьи ма ворти ду хьуна т!е дариг, -аьлла.

- Ч!оьп!алга верта д!акхоьссира бах, - хьешана хазделла верта т!ехь лело йини яц сан аьлла.

- Дали-дуьхьи али, аса-м иштта ца бахий, юьхь!аьржа, ву-кха со аса-м и хьуна т!аьхь хазахеташ бахий, - аьлла.

- Д!адаккха верта, сан дац иза кхин, - вистхилла эла.

- Дали дуьхьи, врти даллийчу алийна кхо ка лурбацуш со вац хьуна аьлла, кхо ка жа юкьара схьабаккхийтина чебарлочо.

- Ткьа и х!инца духкуш долу жа хьайниг дуй, и хьаьнна делахь а, мах хьоьца бийца безаш буй? Х!ун доккхуш, х!ун доьхаш ду хьан и жа?

- Дари, а жа тха юкьахь ма-ду, амма духкудери, мах буьйцу-бери а-м со ву.

- Делахь, мах схьаала!

- Мах иштта хила лууш дар-кха тхо, - аьлла чебарлочо мах хадийра.

Ткьа Ч!оьп!алга тачанка деллош волчу ялхочуьнга сикха мохь тоьхна элира:

- Схьадал и ахча чуьра т!оркуз, - аьлла. Ялхо холчавахана кеп а х!оттош:

- Дела дуьхьа и т!оркуз тахана хьуна оьшар хир дац аьлла, ц!ахь охьа ма дилпира аса.

- Ой! И бохург х!ун ду, хьоьга хьан элира и охьадилла, волу чехка хахкий г!ой, схьада т!оркуз, д!адагарде оцо ц!етоьхна долу ахча.

Бехкала вахана ц!ийвелла хьийзаш ялхо а хилла, т!аккха йохье ваьллачу чебарлочо элира боху:

- Ой! Ахьа цунна са ма гаттелахь, аза-м миччахани далчи мегар долуш дара. Жа д!адига мегар ду хьуна!

Ч!оьп!алга шеца бигинчу накьосташка жа д!алаллийтина.

Тачаьнкий, важа г!ирс шега белла волчу элана шалха-кхолха мах вертанах а, куйнах а, динчу г!уллакхах а д!абелла шен накьосташца. Ч!оьп!алг шен жа эцна кьайлаваьлла.

Де а, ши де а, кхо де а, к!ира, ши к!ира д!адаьлла, шайн дигина

жа а эцна длабаха безаш болу чебарлой сагатделла хьевзина, ткъа ахча дахъаш вогуш Чюьпалг ца хилла-кха.

Кхозлагла-доьалгла кира дала доьлча, чебарло вахана юьрта. Хоьттуш хилла али Чюьпилг мичахь лаш ву бохуш. Цецбуьйлуш юьрта-хой а хилла, хлокхо хлун эла вуьйцуте бохуш. Цхьаммо тле а вахана аьлла:

- Эли Чюьпалг мичахь вехаш ву ца хаьа тхуна, эли аьлчи, и Чюьпалг боху цхьа пис-м оцу дло-о тоьличохь ю.

- Ой! Дари хир вац а соьгара жа эцна алий оцу чохь вахаш?

- Дера кхин Чюьпалг -м вац кху юьртахь.

ТАРКХОЙН ШАВХАЛЛИЙ, ЭЛА ДУДИЙ

Теркал дехъахь эла Дуду ваьлла бохуш, массо а метташкахула даьржина дладахана хилла. Иза жима хилла ца лаш тамашийна хлума хилла, хлунда аьлча, нохчашна юкьахь лай, элий хуьлуш ца хилла.

Массо а нохчи ша эла хеташ хилла, цундела нохчашна юкьара эла Дуду ваьлла аьлча, и тамашина хилла.

Тлаккха иза хезна волу таркхойн Шовхална цига ваха дагадеана, и Дуду зерхьама.

Шавхала шена цхьа говр южу ворда кечъйитина, тле тьохин галеш а дехкина, туьха духкучун царлахь вахана эла Дуду вехачу юьрта.

Сарралц туьха духкуш а лелла, сарахь буйьса яккха Дуду волчу кевне а хьоттина аьлла:

- Таркхара веана туьха духкуш вара со, хинца са а дайна, тховса суна буйьса яккха меттиг хир яцара-те, - аьлла дуьхьал баьхкинчу Дудин ялхошка.

Ялхоша бахана Дудега аьлла, иштта Таркхара веана туьха духкуш лелаш цхьа таркхову, шена тховса буйьса яккха меттиг хир ярий-те бохуш, хлун до вай цунна?

- Ворда рагу кела таттий, шен вордан тлехь буйьса яккхийта. Кхано вай хлума йиьна девлча, йисанчух яахлума ло цунна.

Шайн дууш-молуш, сакьоьруш лаш эла Дудий, цуьнан накьостий а хилла, рагу келахь ворданчохь жимма докьур-хлума а нисийна цу тлехь хлоз хилла хьаьрчина длавижина лаш Таркхойн Шавхал а хилла.

Буйьса юкьал тлехьаьллачу хенахь Дудин хьеший а длабахана царна хьалхахь бисанчу кхачанах жимма хлума туьха духкучунна а кхачна.

Иштта буйьса якккхина Шавхал длавахана. Юьртах ара ма веллинехь, шеггахь дисина туьха эвла йистехь лаш волчу стагана дла а делла, Таркхойн Шавхал чехкка цла вахана.

Цул тлаьхьа хийла зама а яьлла, Шавхална эла Дуду вицвелла а хилла.

Эла Дудин дукха-члогла нисбелла, исбаьхьа, дукха лерина лелош дин хилла. И дин Дудин наха лачкийна хилла. Массо а меттехула и дин локхуш лелаш, эла Дуда Таркха кхачна. Кху аглорхьа дин баьллехь,

Шавхална иза карабийр бу аьлла, хоьттуш иза Таркхойн Шавхал волчу вахана.

- Шавхал, - аьлла Дудас, - ша эла Дуда ву Теркал дехъара, дукха чоьга нисбелла хаза дин байна шен, ца карийча йиш а йогуш. Нахана хьалха - эла Дудин дин бигна бохучо, г'еххьа ц'е а йожайо сан. Ткъа со санна болчарна хьалха яхь а ярасан, карор бацара-те иза, чоьга юьхьаьржа х'уттуш ву-кха со.

-Дуду, - аьлла вистхилла Таркхой Шавхал, - хьо Дала цу динна г'аьхьа кхиавойла иза-м карор бу хьуна, цунна ахьа чоьга са ма гатдс-лахь.

Дууш-молуш де-буьйса ца къасталуш, сакьоьруш Iан Дуда а хилла, ткъа цуьнан дин лаха бахийтина хилла Шавхала, х'окху дуьненчохь беллахь, х'окхамэтте схьабалабе Дудин дин аьлла.

Лохуш хилла Дудин дин Г'алмакхойн махкара Г'ажари, Гуьржийн махка кхаччалц.

Г'ебертан махкахь Дудин дин кара а бина, ц'абалийна, амма Дудина и ца хоуьйтуш кхо-диь де а д'адаьлла хилла.

Шен дика молуш-дууш хан-зама ца къасталуш Iанш Дуда хилла. Т'аккха цхьана хснэхь Дудина дагадеана хилла: ванах со дин байна и лаха веана ма вара, аьлла.

Иштта цхьа эхь хеташ, кхийлалуш хаьттина цо Шавхале:

-Деллахь, сан оцу динах х'ун хилира-те? - аьлла. Вела а кьежна, Шавхала Дудега элира бах:

Хьан дин Г'ебертмахкара карийна ц'а а балийна божалчохь болу х'ара доьалг'а де а ду-кха.

- Ой суна х'унда ца хаййтира аша иза?

- Дера ца хаййтира, хьан дин карийна хьуна, хьан г'уллакх чекхдаьлла хьуна бохург, хьо х'инца д'аг'о бохург санна, х'ума долун дела.

Эццахь дин карийна дукха хаза хетта, д'аваха сихвелла эла Дуду. Дин карийна юьхьк'ам а, хазахегар а шен накьосташна а, ц'ахь а хайита сихвелира Дуду.

Бузийна, личийна, къагийна, т'е нуьйр тиллина, массо а х'ума - нуьйр дуьрста, мулг'а, луьта детиций, дешиций кхелина долуш.

Дукха хазахетта б'аьргех хиш а долуш Дуда вистхилира Таркхойн Шавхале, цуьнан накьосташка:

- Шавхал, хьо ва а ву наха ма вуьйцара Таркхойн Шавхал, боккха юьхьк'ам би ахьа суна, доккха вошалла ди ахьа, Дела реза хуьлда хьуна. Нахана динарг мичча хенахь карош ду-кха. Цхьа дехар дара сан хьоьга, Шавхал: г'уллакх долуш а, доцуш а, вог'а-воьдуш хьо Теркал дехьа кхаьччи, эла Дуду хатгий со волчу вар.

- Дуду хьан дин г'юза делабойла, хьуна даима юьхьк'ам а лаьттий-ла, хьан некь дика хуьйла, хьо марша г'ойла. Сайн г'уллакх хилахь, со

а вогуру ву хьо волчу юха а. Цкъа веана хьо волчахь, шу оцу къорзачу зурдда рагу к'елахь буйса яьккхина ас.

Эццахь ведда эла Дуда т'ап аьлла вайна, дин Шавхала Дудин ц'а д'абигийтина.

МАРЕ ЦА ТАЙНА ЖЕРО

Шозза маре а яхана, ц'а сана хилла жеро. Цхьана сарахь хит'е яхана ц'а сана хилла, цигахь шена т'ехьийташ болчу кегий нахаца а латтина. Схьахетарехь, юха маре яха дагадеана ц'асанчух тера хилла хабар.

Качьелла, сатта а сеттина элира бах цо пене:

- Мама, со кхин маре гуру яц, суна маре тан а ца тов.

- Эх'е-е-ей, ма хабар дийцара ахьа, - элира бах нанас. - Хьо дуьххьал аса массара а хьайга ма го боххушехь. Аьрсимке яхара, ший-кхоь нехан стаг вийна волчу обарге. Шайн байина пах бита ца тарделла, Аьрсимк вен а вийна, йисина ц'а сара хьо. Шол'ла яхара хьо Iедална дуьхьалваьлла, Iедал дохор ду ша бохуш ведда лелап волчу Саьлмирзе, иза а Iедало лаьцна сенчу Сибрех вахийтина, т'епаза вайна, хьо йисина ц'а сана шол'ла.

Эцца хин йистерчу Дукин Мадега го хьо, кха т'ехь асар деш ц'огнах ч'ег'аг яхана вала ца лахь, цкъа а йисина йогуру яц хьо, хьайн муьста берам а, сискал а юуш ийр ю хьо.

МАШЕНАН ХIАРРА МЕТТИГ САН Ю-КХА

Юьртахь школе директор вахийтина хилла, вахийта хьакь допуш волу стаг. Грамматикаца долугергарло бапша улшера ца хилла, амма хала-атта а куьйгалла деш хилла школехь. Т'аккха х'ара вохуйтуш кхуьнан грамотин дуьхьа вахийтина ца хилла, киса дика долуш а хилла, цуьнан маьлиг яссо хууш а хилла.

Т'аккха районан заведуюши волчо шен ахча кхача ма-диннехь, схьа а кхойкхий, олуш хилла:

- Х'ап, хьенех, хьуна даккхий аьрзнаш даьхкина, хьо д'ацаваьккхича ца волу со.

"Вайн невцо" кисанан маьлиг яссош хилла, т'аккха аьрзнаш а д'анислуш хилла.

Районо кхийкхар алссам дала доладелла, кисанан маьлиг хьовха, цхьана сонехь а х'умма йитина а ца хилла, ткьа шен ро'г'ехь директор схьакхайкхина хилла.

Вогуш директор а хилла, шайн делкъе йина, чубаха гулбелла латташ районон белхалой а, дуккха а кхечу отдалашкара нах а хилла, цхьац'а хабарш дуьйцуш, латташ.

Т'екхоччушехь директоре аьлла заведуюши волчо:

- Хьенех, хьан гуллакхаш тишо ду хьуна, со наха ца вуьту хьуна.

Деллахь, хІун дер вай, - олуш вахана оцу шадолчу адамашна хьалха заведуюннин "Волгина" цхьана маъӀе тӀевижира бах директор:
ХІокху машенан хІара маъӀиг сан ю-кха, - аьлла.

ИРС ДОЛУ СТАГ

ТӀахІир волчахь гулбелла дукха нах хилла. Уьш гулбалар бахьана ТӀахІиран вешин кІантана зуда ялор хилла.

ЦӀе ялта сання, беш кечамаш а хилла. Цхьаберж зуда еха, захало дӀахьахо баха кечлуш хилла, важаберш схьаьло баха кечлуш хилла, кхозлагІнаш хьуш болу там-хІума кечьеш, боьазлагІнаш стоьлаш, гІанташ вовшахдешташ кечамаш беш хилла. Доцца аьлча, шортта чалх вовшахтоьхна бохкуш уьш а болуш, дехьара Мохьмад шаьш долчу схьакхайкшина, Шемила элира бах:

- Делдахь, Мохьмад, ма ирс долун стаг ву-кха хьо, - аьлла. Иза муха боху ца хуш волу Мохьмад, гуттар качвелла, сеттина дӀавелара бах, хаьттира бах Мохьмада:

- ХІунда боху ахьа и Шемиль?

- Дера боху ша, хІинца хьайна ца лиьча, зуда ца ялон йиш йолушха вай хьо, - аьлла. - Ма ирс долун стаг ву хьо, Мохьмад.

НЕВЦО ХАСТИЙНА ГОВР

Базарахь говр юхкуш хилла воккха стаг. Говр башха бІалгІа, куц-кеп долун а ца хилла. Ткъа киранна пайдenna хиллане хила таро яц-кха иза. ТебогІий наха хоттуш хилла:

- Воккха стаг, муха ю-те хІара хьан говр бохуш, куц-кеп, дикачу говран васт ма дац кхунна тӀехь цхьа а тайпана гуш?

- Дера хаац, куц-кеп суна, амма вайн невцо дика говр ю бах-кха хІара.

- Вайн невцан вазалора вайн невцо вайна харц дерг дуйцур ма дац, ткъа цо хІара дика говр ю бахахь, кхунна дика говр хилар тӀе дужу-кха.

ДАЛА ЛАРДОЙЛА ВАЙ

Молуш, дууш, сакьоьруш Іаш йоккха тоба хилла. Шайн-шайн роґӀехь кад молуш, дош олий базбеш. Царна юкьахь ларамаза нисвелла, хьуьнах эхар, ирзе эхар бен кхин хІуманна корматалла йоцуш, пахана юкье ваьлла хабар дийца а, дош ала а корматалла йоцуш вайнигга а хилла-кха.

ЙоґӀуш, дош ала хан-рагІ кхунна тӀе а кхаьчна.

- Алал, хьенех, ахьа, рагІ хьоьгахь ю аьлла хьала гІаттийна хІара миска: кад схьаьцна лаьтташ хилла.

Алал, алал дош!

Ша ца вуьтий хьча элира бах:

- КІєтний! Дала лардойла вай...

Юха дІатийна хилла, ша хІун эр ду ца хууш.

- Ала! Хьо-м дика вогу! - аьлла жимма ира-кара хІоттош, накьостний а бистхилла.

- Дала лардойла вай... - Юха дІай-схьай хьаьжна чекхдаьккхира бах. - Дала лардойла вай кІєтний: ворда йоьттина глабахаш тІехь а йолуш, ирхонах хьалаваьлта воьдуш, ворданан тІаьхьара ду хєца а белла, и глабахаш тІехьарчачу балех! Дала лардой-ла вай кІєтний!

ТАМАШИЙНА КАДАМ

Стаг веллачу тезетевеана хилла, данманна аренца лєлаш, жа дажош лєлла, кадамашка вахар кІєзиг хилла волу стаг. Велларг дІавоьлшина шикхо де, даьлла а хилла. Кадам дІаоьцуш волчунна тІе а вахана, кадам бєш хилла кхо:

- Ой! Ткьа совсем велла дІавелира и?

- Дєра вала ма велира и.

- Ткьа нштта чІогІа цамгар кхетта вара иза?

- Дєра цамгар чІогІа ма яра цуьнан.

Ой-хІай! Ткьа валале хьалха, нштта и цхьа шийла хьацарш дєтташ варий и?

Вара хьуна и цхьа тамашийна шийла хьацарш дєтташ.

- И дика ду хьуна! - элира бах кадам бєш волчо.

ДАЛОЗА ДИСНА НУСКАЛ

Ши доттагІ хилла вовшийн гєна Іаш. Вовшахкхетча цхьаммо аьлла, зуда ялон дагадєсана вуша, биргалъьяьлла йоІю шєн. Цул тІаьхьа хийла хан аьлла хилла. ДоттагІ волча вєанчо хьттина:

- Ванах, хьєнєх, хьо дикка хьалха зуда ялор ю бохуш цхьа хІума хьєхош ма вара, цунах хьун хилира хьан? Суна кху чохь нус ма ца го?

Дєлдахь, со и ялор ю бохуш ма вара, амма цхьа кІєзиг ши хІума галдаьлла лаьтташ ду-кха сан и гІулаькх.

ХІун ду-тє и жимма долу ши хІума?

- Дєлдахь ду, цхьа хІумма а доцуш долу ши хІума. ХІара дуьнє доьхчи а йогІур яц ша йоІа боху, и йоІєтчи а, йоуьйтур яц ша цуьнан дас а боху.

КАЗАХА НОХЧАШНА АЛЛАРГ

Казах хилла хьажа-хІотта шьаьш долчохь Іийна болчунахє хьошалгІа вєана. Нохчоша дика тІе а лаьцна, даош-малош кхаба а кхаьбна,

дІавахийтина казах. Дукха чІогІа реза хилла, тІекхин а цхьацца совгІаташ дина, казахетийтина а хилла казахана.

Казахстанешайн цІавахача, кхиболу казахаш схьаоьхаш, хоьтгаш хилла, хІун деш бу нохчий, муха бохку, муха Іаш карий хьуна вайн хьеший-нохчий?

- Дера бу, дика Іаш. Даа-мала шортта ду, даккхий а, тІекІел дина а ценош ду, цу чохь шортта мебелл, бахам бу. Амма цхьа тамашийна хІума ду-кха. Кевнна уллехь дина цхьа кегий ценош санна хІумнаш ю, цу чу а хевшина, и шайн бахам ларбеш нохчий а бу-кха.

ЕДДА ЙОЬДУ ПХЬАГАЛ

Пхьагалхилла са ца даккхалуш сахадина едда йоьдуш. ДІасахьожуш цхьа хІума а гуш ца хилла цунна. Дуьхьал кхеттачара хаьттина:

- Ахьа хІун до, пхьагал, хьо ма чІогІа хахкаелла йогІу, хьо лаа-тара юй, аьлла?

- И дІо лаьтгаш берш гой шуна?

- Го дера.

- Уьш эмкалш хедош бу-кха.

- Ой, цара эмкалш хедийча, хьобга хІун бала боьссина? Хедаяйтахь шайна ма луьу, эмкалш яц цара хедош ерш?

- Шу ма тамашийна ду. Ой, схьа а лаьцна, цара хадийначул тІаьхьа, со эмкал яц бохуш лелар ю со, тІаккха сан хІун кхоьчуш хуьлу.

ВЕШЕХЬ БИТИНА ЕТТ

Вашас ша цІера волуш, етт битина хилла шен вешехь. Цунна даа хІума, шортта докьар а, жарж а битина хилла цо. Дехар дина хилла вашас, ледар ма бита етт, дскьар-жарж ма кхоабе, аьлла.

Ваханчара цІавеача, ваша хьаьжна шен атте. Етт азбелла а, гІелбелла а карийна хилла цунна. ТІаккха шен ваша схьа а кхайкхина, хаьттина бах:

- Деллахь аса шортта докьар-жарж ма битинера хьобахь, кхоа ма бе а ма-аьллера. Ткьа хьайна гуш бу-кха хьуна хьайниг а, сайниг а.

- Бакьду, ахьа докьар-жарж а ма битинера, аса кхунна буха диссалц докьар ма латгийра, буха биссалц жарж ма баййра, дох деш бен хи а ца малош, лерина а ма-кхебара. Со суо кху балхах кхеташ а ма вац.

ЧІогІа юьхьІаьржа хІоьттина, холчу вахана хьийзаш хилла ваша. ТІаккха и ша дерриге гуш а, хезаш а болу етт бистхилира бах:

- Дера хьан вашас докьар-жарж шортта ма-латгийра суна, хи дохдиний бен ма ца лора суна, доцца аьлча шен аттал со дика ма кхебира кхо, амма цхьа хІума дара тхан нийсо йоцуш дерг.

- Ой! ХІун дара иза?

- Иза дера дара: хьан вашас Іуьйранна-суьйранна чу веача, хьажош

болу бІаырг шечуынга хъажош берг ша тайнана бара, соьга хъажош берг кхеча тайпана бара.

СВЕРХ ЖИДКИ

Казахстане нохчий бигина шо хилла. Дай, кІантгий, нуссий хилла цхъаьна Іаш, церан кхо бер а хилла. Меца зама яра и. Дас кІантах лачкхъайойюуш, кІанта дехлчкхъайойюуш, шайн сшош хьалхадоху зама яра и. Амма кьонахий болчара иза лелош дацара. Ледара наха лелош хІумнаш дара уыш.

Ткъа хІокху вай юьцучу хІусамехь дуга, я гарза чутосий чорпа еш хилла. И чорпа схъаяьлчи, дІасаюттучу хенахь кІентаи зудчо марчуынга хоттуш хилла:

- ХІун до вай кхунна? - олшй.

- Сверху жидкий наливай, - олуш хилла майрчо оьрсийн маттахь.

ТІаккха хІусамнанас тІоьхлара кочаниг, аьлча а и хи дІадуттуш хилла. Да азлуш, гІеллуш дІавоьдуш хилла. ТІаккха шекваьллачу дас, шайн юьртарчу оьрсийн мотт хуучуынга хьаттина бах:

- Деллахь, яахІума хьалхаюьлтучу хенахь, тхан несо хотту:

"ХІун до вай кхунна?" ТІаккха тхан кІанта "Сверху жидки наливай" олу. Де-дйине мел долу со гІеллуш ву, ткъа кІант а, нус а гІеллуш бац. Иза "сверху жидки наливай" бохург хІун ду-те?

- Деллахь, суна оьрсийн мотт башха дика а ца хаьа хьуна, цхъана кхечуынга хаттахь, аьлла витана юьртхочо.

ТІаккха цхъана кхеча юьртарчу стаге хьаттина цо.

- Иза дера ду, воккха стаг - да воь кьамел, - элїра бах. Воккха стаг кхетта хилла, вуьшта а шекваьлла волу. И хІума ла ца делла воккха стаг гІамаршкахула дІавахана велла.

СЕДА-ЖАЙНА ХЬОЬЖУШ ВЕРГ

Седа-жайна хьожуш стаг хилла эвла юккхехула лелаш. СхъавогІуш жима стаг хилла гІедуьйхина барзакьна а, боларца а дурс-аьлла. Тіе ма кхьачнехь,саца а вина жимчу стаге аьлла седа-жайна хьожуш волчо:

Схъаволахь, жима кьонаха, седа-жайна хьажийтахь хьайна со. ДІадахнарггий, тІехиндерггий, бакьдерриггий бен со дуьйцуш а вац хьуна.

ДІавалахь дІа, бакьдерг-м дера ца дийцара аша цхъаммо.

Ой, хьажийтахь со, кхо кепек бен ма яц аса йоккхуш ерг.

ХІан! Хьажахь хьайна, аьлла куьг дІакховдийна жимчу стага, кхо кепек дІа а елла.

Хьаьжна-хьаьжна куьйган кераюккье, элїра бах:

- Дай бехаш а хилла хьан.

- Иза-м бакъдацара хъан, - элира бах жимчу стага, шайн дай бехаши ца хиллий хууш волчу.

Цхъа-ши хIума пайдабоцуш дерг а даьлла хьобгара, - элира бах седа-жайна хьобжуш волчо.

ХIинца хьобга елла кхо кепек бахий ахъа? - аьлла жимчу стага.

Седа-жайна хьобжуш волчо, гуттар чIогIа дегабаам а бина, элира бах:

- КIант, и некъаш дац хьуна кху тIехъ дуьйцуш дерш.

- Хаац суна цу хъан жайни тIехъ дуьйцуш ду-дац-м, со схъавесанарг-м бу нийса некъ, - аьлла шен куьг паргIат а даьккхина, ша схъавесанчу новкъа дIавахар бах жима стаг.

БУТА ЙОГIУШ ВЕРГ

Дас-нанас вита а ца витина, жима нускал а эцна, кIант асара вахана хилла. Майртупний БIаьчи-Юьртаний юкъахъ хилла церан ирзо. Ткъа оцу дийнахъ БIаьчи-Юьртахъ хила дезаш ловзар а хилла. Нускале аьлла майрчо:

- Зуда, со де дохделча, бута йогIуш ву хьуна, иза суна тIеььча, суний, оцу Мичикний юккъе а хIоттий, и Мичик хи долчу агIор ма вахийталахъ, цу агIор водахъ, соьх тешам бац хьуна.

Кхано-о БIаьчин-юьртахъ ловзар дIахIоьттина, етташ хезаш вота хилла. ДIа-схъа а хъаьжна, майрчо аьлла нускале:

Зуда, суна хIинца тIейогIуш ю хьуна, хьобжуш хилалахъ. Яхана зуда Мичикний, майрчунний юккъе дIахIоьттина, майрчо ши-кхо го ша волччохъ а эккхийтина, БIаьчи-Юьртехъа дIаиккхина, тIап-аьлла вайна.

Сарралц шен ловзаргахъ а Ийна, асар деш долчу шен нускална тIе схъавеана бута еана вахана волумар. Ловзаргахъ хелха вийлина гIелвелла схъавесанчу майрчуьнга дистхилира бах нускал:

- Нана ма яла хъан! ДIаелин хьуна еана бута?

- Яла-м ели, амма аттам ца ели, - элира бах хелха вийлина хьуьхъ воьлла схъавесанчу майрчо.

ТХОБГА ГIОЙ, ВАЛА А ЛАЙ, ДIАВАЛА ВАЙШИЪ

Лечий, Шуддий бохуш ши доттагIа хилла. Шиннен а цIахъ чомахъ кхача хуьлуш а бацара, хилчи а, шен рожехъ бен лур болуш а бацара.

Делкъе санчу заманчохъ вовшах кхетта хилла ши доттагI.

- Волохъа, Леча, тхобга гIой делкъана хIума а кхаллий, схъавола вайпиь, - элира бах Шуддис.

- Деллахъ, Шудди, шобга а вахана, мацал вала Iачуд, тхобга а гIой, вала а лай, дIавалий вайпиь, - элира бах Лечас.

ЭККХИЙТИНА ЕРМОЛОВН ПАМЯТНИК

Генерал Ермолов мила ву ца хууш цхьа нохчи хир вац. Цо нохчашна тIехь латтийна кыизалпий, халой цкьа а нохчашна йицлур яц. Цундела цкьа а, шозза а, кхузза а эkkхийтира цунна гIалитIехь xIоттийна йолу памятник.

Иза лалуш дацара оьрсашка а, Советан Iедале а. Амма иза лоблхуьйтуш бершгуча ца бовлур. ТIаккха КГБ-н а, милицин белхалош-на а дагадеана:

- Вай рентген аппаратураца хьовса деза и лоблхуьйтуш верг мила ву, муьлхачу кьомах ву, аьлла.

Схьавалзийна оьрсий, жуьгтий, нохчий. ДIа тIевалал аппаратана аьлла, оьрсий хьалаваьккхина: коьрта чохь малар карийна, гайчохь кьаьркьа карийна, доIах чохь стуннапа карийна (теша).

ДIа тIеваьккхина жуьгти: коьрта чохь ахча хилла, гайчохь котам хилла, ткьа доIах чохь ОБХСС хилла.

Нохчий ваьккхина аппарат тIе: коьрта чохь гIишлош карийна, гай чохь жижиг-гала карийна, доIах чохь Ермолов карийна.

ДЕХКИНА ЦИЦГАЛ ОНДА АКХАРО ЯЦ

Веданахь райПО-н председатель болх беш хилла Мохьмад. Ткьа Веданан райкоман керла секретарь вайитина хилла гIалитIера жимма мецо стаг. Иза сихвелла белхалой хуьйцуш, цхьаберш дIабохуш, важберш дIахиттош, и сийна кIур эkkхийтина воллуш хилла, ткьа цу хьеран берана юккье Мохьмад а нисвелла хилла.

Райкоман бюро а йина, Мохьмадан отчет а xIоттийна цу бюрохь, хьовзийна Мохьмад, хьовзийна бохург дан а доцуш, хьовзийна. Балхара дIа а воккхуш, партин агIора луьра таIзар деш араваьккхина хилла Мохьмад.

Дукха цара хьизийна мацвина, гIелвина сталови вахана xIума юуш Iаш хилла иза. Улле, хевшина болчаьрга элира бах Мохьмада:

- Районехь ша райкоман секретарь вацахь, куьйгалхо ву баха оьшуш а дац-кха.

ЛУРАЛЛА ТЕХЬ ДОЛУ АСАРХО

Асархо хилла бежа цамза болу топ коча а тесна, хьаьжкIашна асар деш воллуш. Довха де а хилла, хьацар-xIорд хилла воллуш асархо а хилла.

Новкьа боьлхарш салам а делла, хьекьийла хьан а аьлла, бист а хилла. ДIахьаьжча, гехь цхьа метар хиллал цамза ирх а бахана топ йолуш ша и яьлла цIе санна, цела хьоькхуш асар деш а хилла.

ТIаккха цецбевлла, xIокхара аьлла асархочуьнга:

- Къонаха, хьо лортIехь мукъана вуй, и хIун ду ахьа деш дерг, ги топ а йобллина?

- Ай, ца лелйича ма ца йолййца сан хIара топ, ткъа хазахета лелор ма яц и топ, аьлча а и "гIеда хьокха".

- И хьан дожййна хьуна тIе, хьо оцу бале воьлланарг мила ву?

- Ай, спсак, маре яха ю шен, ткъа моллас со вичий бен вIаьлла мах берг бац йоху-кха.

- О-о-о! Иза-м боккха бала бу хьуна тIебеанарг. Дала оцу балех хьалхавоккхийла хьо, - аьлла дIабахана некъахой.

- Баркалла хуьлда шуна! - аьлла кхо дош а кхоьссина, чан эккхийта-на шен асар дIадеш вара бах асархо.

БIАЬЧИ-ЮЬРТАХЬ ХАЬРЖИНА ПРЕДСЕДАТЕЛЬ

Аьрзнаш яз деш виттане а вига ца витана колхозан председатель волу шайн юьртахо дIаваькхира бIаьчиюьртахоша. ТIаккха Советан Iедало атта юьртхо колхозан председатель - ваха а ца вохуьйтура.

Иштта нисделира БIаьчи-юьрта колхозан председатель Веданара райисполкоман председатель хилла волу Гундараев Зайнди вахийтар. Партин обкомо, райкомо сацам бинера Гундараев Зайнди БIаьчи-юьрта колхозан председатель вахийта. Амма БIаьчиюьртахоша хIуьа дича а и тIе ца оьцуш хилла. Обкомера, Министрийн Советера, райкомера нах бахийтитича а, эццане тIе ца оьцуш хилла.

ТIаккха хIегта Москвахь ВПШ чекхьяьккхина волу, юха а шен метте схьавеана райисполкоман председатель вахийтина, кхуо хIун до а хьовсур вай, хIара хIун Iамийна веана а хуур вайна, аьлла,

Гундараев а эцна, райисполкоман председатель БIаьчи-юьрта дIа а вахана, йоккха колхозхойн а, юьртан а собрани йина, дийцаре диллина и цхьа гIуллакх.

Райисполкоман керлачу председатела нах кIад баллацц шайна луьург дийца битина, ша а жигара оцу кьамелашкахь дакъа а лоцуш. Кхано, нах кIадбелла, цIа баха сих а белла. ТIаккха хаьттина райисполкоман председатела:

- ХIан-хIа, шуна хIун лаьа, шуна мила везара шайн колхозан председатель хилла дIахIотта?

- Тхуна цхьа оьрсн аша ваийтитича, иза мегар вара-кха! ТIаккха хьалацккхина Гундараевс аьлла:

- Ой, гена а валаза со гIалIазки ма вара, со мегар вац шуна ткъа?

Юьртхойн маьхьарий бевлира. Райисполкоман председатель во-лчуьнга хаьттира:

- Бакьдуй Гундараевс бохург?

- Дера ду, гена далаза шайн ораман а, гьргара нах а оцу Теркал дехьахь кхуьнан хилар а, хIара ша цIена гуно хилар а.

- Мегар ву, ирх айба куьйгаш, - аьлла маьхьарий а бевлла, Гундараев колхозан председатель а хаьржина.

ЦХЪАБНА МАЪНГИ ТІЕ ВІЙ СТАГ ЦА ТАРЛО

Нохчий арабаьхна шераш хилла. Цу хенахь маса зуда елла висана мар, мар велла йисана зуда яра. Деа-пхеа шарахь вайнах гІеххьа яа-мала нисъелла бара, амма бахамаш, чохь-гІехь нах беркьа бара. Ценош-гІишлош готта, кегийра яра. Яа-мала хилчахьана нах тоам беш бара.

Шелара Шомсу а, цуьнан доьзал а Восточно-Казахстанан областехь Лениногорск олучу гІалахь Іаш бара. Цигахь дукха нохчий а хилла. ШомсугІарна гена боццуш Іаш ламарошха а болуш, зуди-мар хилла. Амма хІора буьйсанна нах дІабийшанчул гІаьхьа, хан йоцчу хсенахь доьдолуш хилла. Іалс-е-елов орца далыйна олий орца доккхий, гІаккха наха бартбой дІасабоьлхапш хилла.

Зудий-мар барт хуьлуш ца хилла, юх-юха буьйсанна нахе орца дохуш, лнетапш, тарлуш ца хилла. ГІаккха Шамсас оьгІаз а вахана хаьттина:

- ХІай Дала дакьаз шу дахарш, аша ма бала беана тхоьга, аша хІун де бах, аша хІун кьуйсу, шуна хІун ца тоьа, даа дац шу, мала дац шу? Аша ма кьиза хьийзабо хІара нах а, тхо а. Шиза балхахь ду шуьшиь, шуна хІун ца тоьа?

ГІаккха собар кхачадина марчо элира бах:

- Ва-а-а, Шамсу, даа а ду, мала а ду, оьшуш хІумма дац тхуна, ам-ма сой, сан елла зудий, хІарий, кхуьнан велла маррий, тхо диь хІокху цхъаьна маьнги тІе ца тарло.

ОЦУ ДІ-О-О ЛАЪТТАШ ВОЛЧУЬННА МЕЛ САН БАЙ

АтагІара Тарамов Іабдул-ВахІаб бохуш вара цхъа вуно бегІийла а волуш стаг. Иза вайн нохчий-дІабирзинчу шерашкахь Девкар-Эвлахь совхозан директор болх беш хилла. Цигара кест-кеста Жимчу-АтагІа шен белхан машенца цІа вар нислуш хилла цуьнан. ГІаккха шайна новкьахь карийна воккха стаг а, йоккха зуда а шаьш доьлхучу агІор дІабуьгуш, шайна мел боккхуш хилла Іабдул-ВахІаба а, цуьнан шофера а.

ДІо-о-о геннахь новкьахь лаьтташ стаг хьалха гинначо олуш хилла: - “Оцу дІо-о лаьтташ волчуьнна мел сан бай” - олий. ГІалара араваьлца охьавогІуш, Чечана дІабоьрзачу новкьахь лаьтташ воккха стаг хьалха Іабдул-ВахІабна гина хилла, и шена гушшехь цо аьлла:

- Оцу дІо-о-о лаьтташ волчу маж йолчу воккхачу стеган мел сан бай! - аьлла.

Яхана машен гІекхьяьчна воккхачу стагана. ДІахьяжча, иза хилла кхеран Жимчу-АтагІара а волуш, мотт тухуш а волуш, бака дІа-боккхуш а волуш цхъа боьха стаг.

Машен герга гІекхочуш, иза шена вевзача Іабдул ВахІаба элира бах: Оцунна мел хьан бай, - аьлла шофере.

КХЕЛ ДІАЯККХИЙТА ВАХНАРГ

ЧІогІа кхел лазаыьлла хилла цхьаьннан. Ткьа генна кхеча юьртахь бен и дІайоккхуш верг а ца хилла. Цига гІаш ваха гена а долун, стунден бен говр а ца хилла, и еха вахана нуц.

- ЧІогІа кхел лазаыьллера сан, хІинца хІара дІаяккхийта ваха ахьа говр лахьара.

Дера ю хьобга лур, кхел лазар чІогІа гІуллакх а, хала гІуллакх-а ду. Же, валолахь, кІант, нуьйр а тиллий, говр кечьелахь кхунна, - аьлла стунда чувахана. Нуц говр тІе а хьйна, кхел дІаяккхийта вахана

Ткьа новкъахь дуьхьала бевллачу обаргаша аьлла:

- ХІан-хІа, схьакхечи хьо, воссал говрара.

- Дера со хІинца а дІа ма ца кхачьна, чІогІа кхел лаза яьлла и дІаяккхийта воядаш вара со.

- Хьайн багарчу кхелана цхьаь дер ахьа, хІара кхел оха схьайоккху хьобгара.

Оззийна кхел дІа а яьккхина, нуц цІа хьажийна. Вояддушехь шена хилларг хайита стунда волчу гІаш керта вахана хІара. Дуьхьал вогІучу стундас хьаттина:

- ХІун хилар хьан, хьенех? ДІаяьккхин ахьа кхел? - аьлла.

- Дера дІа-м яьккхиза.

- Лаза-м ца вира хьо ткьа?

- Ца лазийра, амма асдІа ца елтехь, лазо бохкуш-м бара, - аьлла невцо.

ЖІАЬЛИНА ДІНА ДОБША

Шелара Іаьзиммий, Вахий вахана хилла Хасу-юьрта шайн хьаша волча. Кхеран хьаша цІахь ца хилла. Цуьнан ши зуда хилла цІахь. Шаь-шиннеши говр паргІат а яьккхина, хІара шиь чувахана. АьхкентІехь дика шійла, чохь дика ІиндагІ а долун чохь хилла. ДІахьаьжна Іаьзим, пеша тІехал кхозуш цІарула цІен бакьийна дума гина.

Цхьаьна хенахь схьаеанчу зудчо каттоьхна схьаэчна дума дІабаьккхина, яхна сени чу милташ йогу, маьхкдаьтта дуттуш йолу мане дІахІоттийна, цу тІе яй а биллина и дІаяхана. Іаьзима эліра бах:

- Ваха хІинца-м дум а теси хьуна вайшинна оцу зудчо.

- Теснехь вайшиммо буур бу-кха, - жоп делла накьоста. Маше дІа а хІоттийна, хІусамнана арайоллушехь, вахана Іаьзима машен милташ хьала хьовзийна, яй сихха кхехкийта. Юха шен хьажа чусанчу хІусамнана милташ охьахьовзийна. Иштта кхузза-добазза Іаьзима хьалахьовзош, чуйогІий хІусамнана охьахьовзош Іаш, чусана хІусамнана яй эцна дІаяхана.

Дукха хан ялале муьста берамний, цхьа кІира хьалха йина сискал-

лий яхъаш схъа а еана и хьалха а йиллина, дIайобдуш хилла. ТIаккха Iаъзима и зуда саца а йина элира бах:

Собардехъа, зуда, ахь оцу машен тIехь кхехкийнарг хIокху чурьа дIабаьхъна дума бацара?

Дера бацара.

Ткъа хIун яра ахъа оцу машен тIехь кхехкийнарг?

ЖIаьлина дIна доьша дара-кха, - элира бах хIусамнанас.

Iаъзима обгIаз вахана мохь туххуш элира бах:

- Э-э-э шайн денна наьIалт хилахъара шуна, дахкаделла лай, хъажахь, и милташ хъалахьшIзош доьша кхехкош хилла-кха сокхарна. ХъалагIаттал, Ваха, цхъана минотехь-м Iийр вацара вайшшI кху чохь.

- Iаъзим, собардехъа, дукха сIх ма лохъа, цIа веача Iасадуллана чIогIа новкъа догIур ма ду вайшимма и лелийча.

- Денна наьIалт хилахъара оцу Iасадуллина хIара боьха зударшI а кхобуш Iаш волчу. Схъавала ара, схъавала ара!

Iаъзим шен говрана нуьйр тиллина цу тIе а хиьна дIавахана. ЮьхьIаьржа хIобттинчу хIусамнанас, и дIабаьхъна дума тесна, хьолтIамаш а йина, схъаеара бах Вахина.

ШолгIачу дийнахь и дIадийцича, гуттар кхитIе обгIаз вахар бах Iаъзим.

СУНА ХIОККХУЛ ДЕЛЧА, ШАЙНА МЕЛ ДИТИНА АША

ХIусамехь цхъа доьзалхо хилла ши бIаьрг боцуш. Ткъа яа хIума хьалхайилча, даиманна а шена жижиг кIезиг делла аша олшI, воьлхуш хилла иза.

ТIаккха дас-нанас бартбина, тховса тесна долу жижиг ша дерриге а цунна дIа а делла, хьовса деза вай, цо хIун олу. Сарахь жижиг-галнаш дIна, уьш хьалхадехкина, ткъа жижиг ша дерриге бIаьргаш боццунна хьалха диллина.

БIаьргаш боццо куьйгаш хъаькхна, дийна барз жижиг шена хьалха диллина карийча, элира бах, велха а воьлхуш юха а:

- ХIоккхул суна делча, шайна мел дитина хир ду аша!

АСАР ДАН ВАХАНА МОХЪМАД

Мохъмада шина кIантана, мохк боькьуш, ши беп елла хилла. Цу пиina декъа тIе хъаьжIаш йийна хилла. Ши кIант Казахстане балха вахана хилла, ахча даккха.

ХъаьжIаш хъалаевлла хилла, амма царел а лакха даьлши-те аьлла, хъаладаьлла асар а хилла-кха.

Суьйрешна чудирзинчу хенахь, Мохъмада, ши нус схъа а кхайкхина, царга аьлла, вай дIайийначу хъаьжIашна чIогIа асар даьлла, вай кхана дахана и дIадаьккхича муха хетар дара шуна?

- Члогла бакъахъа г'уллакх хир ду цунах, т'аккха кхана даха а дахана, вай иза д'адоккхур ду-кха, Дала мукъалахъ.

- Дика ду делахъ, аса г'уйре хъала а г'аьттина, метагаш а ирийна, х'ума дийр ду шуна, т'аккха шу схъадаьхкичхъана, вай дахана асар дийр ду-кха.

Иштта барт а бина сарахъ х'орш д'асакъаьстина. Т'аккха г'уйран-на воккхах волчу к'ентан зудчо, чу а хъаьжна, мардега аьлла:

-Дада, цхъа члогла г'уллакх юттаделла, цкъа эцна ц'а иккхина схъайог'у хъуна. Иза д'аяхана. Дукха хан ялалешозлаг'ичуьнанзуда неаре х'оьттина йистхилла:

- Деллахъ, Дада, цхъа к'езиг г'уллакх юттаделлера, эцна Бесал дехъа иккхина, со схъайог'у хъуна, аьлла шозлаг'иниг а д'аяхана.

Кхано-о-ллац шен чай молуш а йийна, коьрта мерех хьокху йовлакх а тесна, метиг белш т'е а йиьлина, Мохьмад вахана бошмаш йолчахъа. Де дохделла хилла, ткъа иши нус еача а, асар дийр долуш воцу Мохьмад цкъа метиг ца тухуш, цигахъ индаг'ехъ садо'уш а йийна ц'а всана.

Кхано-о-о сарахъ ши нус ц'а сана, шайн марда волчу а яхана хъаьттина:

- Деллахъ Дада тхойшиь-м шен хенна ц'а йог'ийла а ца хилла, йисира хъуна, ахъ х'ун дира-те хьобга х'ун дан делира-те?

- Деллахъ ца дира аса-м х'умма а, эцна д'ай-схъай а хьийзина, гурахъ и ши к'ант ц'а всачхъана, цхъаьний даха а дахна дийр ду и асар аьлла ц'а веара-кха со.

БЕШ ЮКЪАХЪ ЛЕЛАЯХЪАРА АХЪА АЬЛЛА ЕАНАРГ

Мохьмад волчу сана хилла церан ненахойх а йолуш йоккха стаг. Мохьмада юкъахъ беш лелорю бохуш хезна еанера ша, аьлла. Аха а аьхна, гонах керт а йина д'акъовлуш х'ума деш и беш ахъа юкъахъ делийча и лелайойтур йолуш дара-кха тхо. И тхайнаш цкъа а бехар болуш бац-кха.

-Э-э-э, иштта ма алалахъ, бара кьор'анора уьш-м бехар болуш: шу мардеда 130 шарахъ ваьхна олуш вара, шун марда Дацаг 140 шарахъ ваьхна олуш вара, шун мардешича 120 шарахъ ваьхна вара.

Собардехъа, Мохьмад, аса-м иштта ца бохий иза.

- Ахъа муха бах-м ца хаь суна, амма уьш х'окху дуьненчохъ шаьш мел буьту йийр болуш-м бара.

ХИ Т'Е ЙОЬДУ МОХЪМАДАН Х'УСАМНАНА

Мохьмадан х'усамнана хилла дукха г'уйрре хи т'е йоьдуш ши ведар а эцна. Оцу деношкахъ кертахъ тезет а даьлла, хъалххе г'аьттина йоьдуш хилла иза.

Ткъа новкъа бог'уш баккхий нах хилла, и йоккха стаг са а хилале ведарш эцна хи т'е йоьдуш гича, цхъаммо эдира бах:

- Деллахъ, йоккха стаг, хьо йоцург кхин хи тӀе ваха стаг вацара-те шун?

Дера хаап, кху заманахъ несариша марнаношпа хи дахьний хӀума деш. Едал а дац, ткъа со ялаеле, кхин цхъа-ши зуда а ялтийна, и тхан чуъра стаг-м вара, кхин тха хи тӀе ваха стаг вацара-кха.

ЗУДИЙ, МАРРИЙ ДІАСАКЪАСТАР

Советан Едал долу зама хилла. Зудий, маррий хилла ялх бер а долуш бехаш. Амма хӀусамехъ барт ца хилла. Даиман а девнаш хилла.

Доцца аьлча, зудчо мар хьийзош хилла, ткъа Советан Едало зуда атта юьтуйтуш яцара, зудчунна тоьхча а, дов дича а могуьтуш а дацара. ДӀавахча а ца вуьтуш, ваха а, Іа а ца вуьтуш хилла мар. Ша хирг хир ду-кха кхунах аьлла, мар Дочу-Борзера Гикало поселке а веана, шена кхин зуда а ялтийна Іаш хилла. Цига а оьхуш и тӀеялтийна зуда а, и шен мар а юха а хьийзо волийна бухарчу зудчо.

Делдахъ, развод йича мукъане вуьтур вари-те ша оцу зудчо, развод йийр а ярий-те суьдо суна, аьлла суьде а вахана, дӀасакъастачу кехаташ а делла Іаш хилла мар. Дукха хан ялале кхуьнан зудчо йоккха концерт а хӀоттийна, тӀеялтийна зуда а, хӀара шен мар а нахана юкъахъ юьхъІаьржа а хӀоттийна.

- Аса хьуна развод лур яц хьуна, - аьлла бухара зуда дӀааяхана.

Цул тӀаьхъа суьдера тӀекхойкхуш кехат кхаьчна марчуьнга. ХӀинца хӀун хир ду-те кхунах бохуш гӀайгӀане воьжна мар а хилла, тахана дӀасакъастор дац-те тхойниш бохуш. Оцу суьдехъ а и толахъ, ма вахар а дац хьо, ян а еана, тхуна и концерт а хӀоттийна, даг тӀе кхерамаш а тийсина, важа ешаш а дӀа ма-дахьний-ца.

ГӀайгӀане вахана, шен белхан гӀийла ойланаш а еш, мар суьде вахана, еана Іаш кхуьнан зуда а хилла бухахъ. РогӀехъ шайн хан тӀекхаьчча, суьдо хӀара шийий, кхаьрца болу накъостий чукхайкхина. Суьдхочо марчо яздина заявлени дӀа а дешна, хаьттира бах марчуьнга:

- ХӀара заявлени ахъ деллера?

- Деллера.

- ХӀара заявлени деллачул тӀаьхъа цхъа бутт дӀабаьлла. Хьан дог-ойда оцу хенахъ хийца елпий-те шуна юкъахъ доьзал а ма бу?

- Дела сийлор ца хийцаелпир-кха, кхин тӀе а чӀагӀаьлар бен. Ца хийца елла хьуна, суьдхо.

Зуда хъала а гӀаттийна, цуьнга хаьттина:

- Ахъ хӀун олу, хьо реза ю дӀасакъаста?

Дера яцар-кха кхо тӀеялпий

-нчу зудчах дӀаса а къаьстина, со йолчу дӀаванвеза-кха хӀара.

Суьдхочо марчуьнгахъ вирзина хаьттира боху оьрсийн маттахъ, шуна юккъехъ дуккха а доьзал а хилча, цхъана гулбйна бахам а хилча, вовши дезаш, вовших кхетта а хилча, юха шайн бартбина, цхъаьний Іа мегар дацар-те шу?

- Оцо хІинца хІун бах? - аьлла гочдархочуьнга хаьттира бах марчо. Суьдхочо бохучух ша кхетийча элира бах цо:

- Дезаш дара цхьана хенахь, амма девзаш дацара. Юха цхьаьна бохучах-м гІуллакх хир дацара, аша со йоккхачу тоьпачу а виллина кхоьссичи а, тхо вовшихь кьастош долу хІума дийцалахь оцу суьдхочуьнга. Улле охьахина йолчу зудчо элира бах.

- ХІаь, дІасакьаста воллара хьо, вада воллара хьо, жима нускал ловзо паргІато езара хьуна, чІинчІ ду хьуна!

- Деллахь, хІинца сан кочахь йиса йолла-те хІара, кхидІа со хьийзор ву-кха кхо, - бохуш, ойланаш еш гІеххьа чам байна воьхна-а Іаш мар а хилла.

ТІаккха суьдхочо шен заседательшка кьайлах дешнаш а кхоьссина, хьала а гІаьттина, цхьана кехат тІе а хьаьжна элира бах:

- Тахана-тховса дуьйна шуйши вовши зудчунний-майрчуннийн декхарех хьалхадутьуш, дІасакьаьстина шуна. Майрчун кхин зуда ялон а, зудчуьн кхечанхьа маре яха а бакьо ю тахана-тховса дуьйна.

Цо дуьйцучух дика ца кхетап волчу майрчо хаьттира бах:

- ХІинца хІун бах цо? - аьлла.

Гочдархочо дІадийцира бах суьдхочо ма-аллара. - Шуйшиь вовши декхарех паргІат дитина бах, дІасакьастийна бах, - аьлла.

ТІаккха мар, хьала а гІаьттина, шен хилла йолчу зудчехьа а вирзина элира бах:

- Усе-е-е, кебела мат!

Судчохь и ценош декош белар цккхина. Суд а, чохь мел долу адам а доьлуш дисина.

ДИТТА БУЬХХЬЕ ВАЬЛЛА ТАПА

1958-чу шарахь шоль баттахь шина кІирнах хаддаза догІанаш ихира, ткьа І2-чу июлехь хиш даккхий даьхкира. Шела чохь цхьаа урам маьрша буй-те аьлла хиш дара. Массо нехан керташкахь а хиш дара. Ткьа цхьаьнца йолчу меттиганкахь кертахь дика дІа-схьа ца лелалуш хиш дара.

Уггаре а дукха хи ТапагІеранкертахь дара, и хи сацо гІерташ Тапин вежарий а, шичой кІадбелла-гІелбелла бисанчу хенахь, дагавсана хилла вежаршна шайн уггаре а жимах волу ваша - Тапа.

- Ой! Тапа ма вац вайца, хино охьа-м ца ваьхьите иза, мичахь ву-те Тапа? Лехарх кара ца вина, мохьбетта болийна вежарша: ва-а-а Тапа, ва-а-а Тапа, бохуш. Цу хенахь нисса уьйгІа юкьахь йоллуш, йоккха туьрк яра, тІехь гІацдаьлла тІе ваьлларг гур а воцуш.

ТІаккха шегга мохьбеттап хаза а хезаш, вистхилла а ца ваьхьаш Іаш волчу Тапас элира бах:

- Ваша, ахьа хІун бах соьга, со хІокху меттехь, хІокху туьрка тІехь ву-кха.

- Ой, Дала дакьаза хьо ваккхарг, хьо хІун деш ву туьрка тІе а ваьлла?

ХЮкху меттехъ тхо гуш дац хьуна кІад а делла, хІитта а хІиттина кІеладуьсуш дохкуш? Хьо хІун ден дакъа ларда ваьлла туьрка буьххье?

Тапа вара вежаршна юккьехъ уггаре ледарнига, осалнига, деналла кІезиг долуш верга. Зударшна тІехийззал воккха хилчи а, буьйсанна чуьра аравала а ца ваьхьаш.

- Э-э-э! Іовдал, хІинца кхидла нахана айхьа лелориг хаале охьавосний, катоххий гІуллакх де хІара хи дІасацонш.

Тапа дитта тІера охьавоьссина, гІодаюккьах кхаччалц хичу дІахІоттийна. Воккхах волчу вашас хьаттира бах:

- Дала дакъаза ваккха хьо делаІ, хьо хІунда ваьлла туьрка буьххье хьайн вежарий а, зуда а, бераш а хичохъ а дитина, тентак ю-кха хьо, эх ца хета хьуна хьайн берех?

- Ва-а-а сан ваша! Вай массо а оцу хино дІадаьхьчи, хІу доло стаг воцуш ма дуьсу вай.

- Хьай делла хІу, дахкаделла хІу! Хьоьха схьадаьлла хІу стенна мегар дара, боьхаллин тІе дилла а мегар дацара хьоьха даьлла хІу, жІаьла, вуо жІаьла!

МА ЙОЛАХЬА, ХЬО ТХАН ДЕГА МАРЕ

ЙоІстаг хилла шен доттагІа йолчу хьажа хІотта яхана. Хабарш дуйьцуш Іаш, йоІа шен доттагІчуьн кІант хьовзава ша аьлла йнстхилла:

- Со шун дега маре ян йолду-кха, хьуна муха хета иза, Аслан?

- Дера хета, хазнеха санна хьаштдоцург. Тхан дега ца сача, кхин яха меттиг боцуш ю хьо? Тхан да а витий, хьайна кхечхьа маре гІохьа.

- ХІан-хІа, суна шун да дукха веза, цундела суна цуьнга яха лаьа.

- Ой, тхан ден зуда а ю, тхо кхо бер а ду, хьайна кхин зуда йоцург а лахий, маре дехьа тхо а дитий.

ХІети-вети, тховса со шун деца дІайоьдуш ю-кха.

Аслан хилла 5 шо долуш. Ша виттане ца витича, хІети-вети иза шен дега йогІу аьлча, Аслана элира бах:

- Деллахъ, ю-кха хьо Іовдал!

ЗУДА ЯЛИЙЧА ХАЙИТА ВАХНАРГ

Зуда ялийначу шозлагІчу Іуьйранна, я цу буссехъ хайита воьдуш Іедал ду-кха вайнехан.

Ялийна зуда хилла, хайита вахана стаг вистхилла:

- Иштга и шун йоІ тхан кІанте сана тхуна нус а хилла, шуна кІант а хилла-кха, - элира бах, - хала а ма хета, новкъа дайита ма хьовза.

ЙоьІан дас ладоьгІна хайита веанчу стаге элира бах:

- Деллахъ, халахеттий, новкъа деаний хІун дир дара цунна, цкъа маре ца яхча ер йолуш иза а яцара, шоьца и гергарло тасаделла дикахо

кетара суна-м, амма селхана сарахь и йоI яхчахьана йолаелла и йоьIан
наша яц-кха йоьлхачара туйш.

ЙоьIан дега ла а доьгIна, хаййта веанчо элира бах:

- Иза-м хаац суна, селхана и йоI шен кIанте сапа аьлчхьана
елхайолаелла кIентан пана хIинца а йоьлхачара тийнам яц.

ДОГIАНО ЯХЙИНА КЕТАР

Ахьмад хилла шен цхьана гIудлакхе ваха араваьлла. Де шийла а
нисделла, кетар юьйхинна хилла Ахьмада тIе. Шен гIудлакх чекх а даьккхи-
на, ца воьгуш чIогIа догIана кIел нисвелла хилла Ахьмад. Ткьа догIано
яшийна кетар манте санна яхьелла хилла. Ахьмада ойла йнна.

- Деллахь, со куй боцуш ма ву, ткьа оцу кетарх юх схьа а хадийна,
куй бан ма безара аса, - аьлла дагадеана Ахьмадана.

Кетаран юх схьа а хадийна Ахьмада дика боккха шена куй бина.
ТIаккха кхано-о кетар а, куй а чохь якьаелла. Кетар яцелла, куй хаба а
хьбна дIабаьлла. Кетар а мегаш ца хилла, куй а коьрта тIе а ца тиллалуш
дIабаьлла.

ТIаккха ладовьгуш Iаш волчу Ахьмада элира бах:

- И цхьа беркате догIа а деана кетарх куй а, кетар а хилла суна.
Хинца хIара цхьа беркат доцу малх а хьаьжна кетарх а, куйнах а вели-кха
со.

УЙТIА НУЙ ХЬОЬКХУШ ВОЛУ МАР

Сатасле дуйна хьала а гIаьттина, уйтIа нуй хьоькхуш хилла
цIийнда. Араяьллачу хIусамнанна гинна шен мар, цIе яьлча санна хьацар-
хIорд а хилла уйтIа нуй хьоькхуш волтуш.

Цецьаьллачу хусамнанас элира бах:

- Ой, стаг, хьо хIун деш волту, хьо ма чIогIа волтуш ву?

- Со дера ву нахана хьо зуда йоций хоуйтуш.

- Деллахь, стаг, и нуй оцу дIо-о-о новкьа а, кIетIа а хьакхий, нахана
хьо стаг воций а хаййтахь!

АХЬМАДАНА ДАЛИЙНА НУСКАЛ

ГIеххьа хан-зама дIаяьлла хилла Ахьмад, амма зуда яIаяр нисделла
ца хилла цуьнан. Ахьмад реза верг йогIуш ца хилла, шегIа йогIучунна
Ахьмад реза хуьлуш ца хилла. Иштта хан-зама дIайоьдуш хилла, коьртан
хье тIера чоьш дIадаьлла, кIунзул а хилла, чухаьжча сурт галл кьегина
гучубаьлла.

Малх кхетга хазчу цхьана дийнахь шен накьостапца Соьлжа-гIали
тIехь проспектехула дIавоьдуш хилла Ахьмад. Ткьа чIогIа безамсхь жима
зуда хилла ша-а-а хIоьттина дIайоьдуш. ЙоI гичи, цуьнга безам бахана

корта хъевзина, дог тохаделла, т'аьхъа х'юьттина Ахьмад. Ахьмадца цуьнан доттаг'ий т'аьхъа д'абуьйлабелла.

Гена ялале йо'лана шена т'аьхъа х'иттина бог'уш нах гина, т'аккха х'орш шена т'аьхъа х'иттина бог'уш буге аьлла йо'ла болар т'етоьхна. Ахьмад хьалха а волуш т'аьхъа бог'уш болчара, а болар т'етоьхна. Йо' юяхаьажна, уьш чехкка бевлла гичи, кхин а чехка болар дина, т'аккха едда. Ахьмадаг'ар а т'аьхъа бевдда.

Т'аккха шегара йо' яларна кхеравелла, накъосташка элира бах Ахьмада:

Ма яхийталаш и д'а, ма яхийталаш и д'а.

Т'аккха т'аьхъакхийна йо' схьалаьцна, амма и д'айига машен а ца хилла кхаьргахь. Схьалаьцна лаьтташ йо' а йолуш схьайог'ла цхьа хьалхалера тиша, "Москвич" а сацийна, шофере аьлла Ахьмада:

- Деллахь, х'ара зуда ялийна дог'уш дара т'хо, х'инца ахьа д'акхетадахьара т'хо.

И йо' оцу машенчу а хаййна, шаьш чу а хевшина йоссо бахана х'орш. Т'аккха новкъахь аьлла Ахьмада накъосташа:

- Деллахь, жима зуда, ахьа бехк ма биллахьара тхуна, х'окху тхан накъостана Ахьмадана хьоьх б'аьрг кхеттачхьана, хьо езаелла, хьоьга безам бахана и саца а ца велла хьуна т'аьхъа девлера т'хо. Т'аккха т'е Ахьмад хьуна телевизор чоьхь, театреьх гина хила а там бу, х'ара г'арваьлла вайн нохчийн театреьх артист ву, ша ч'ог'ла оьзда, г'иллакх долуш, ювдал воцуш стаг а ву хьуна. Хьо а Ахьмадана ч'ог'ла езаяларна т'хо г'иллакхах доьхна хьовза-м хъевзи. Дела дуьхьа тхуна кьинт'ера ялахьара хьо.

Ткьа и кьамел накъосташа деш Ахьмад охьатаь'йна, корта когаш юккъекхочуш, жима волчун т'е а хаба хебна, буйнал бен ца вуьсуш д'аваьллера.

Кхаьрга хьоьжуш, ладоьг'уш, ойланаш еш йо' а хилла:

- Ванах, х'орш-м хьсра бевлла нах а ма бац, кхара лелориг лор т'ехь х'ума а ма дац, да мукъане х'ун ду-те х'ара?

Д'ахьаьжна йо' Ахьмаде, гутгара а ч'ог'ла бехкала вахана, бирдолгал, бен ца вуьсуш д'ахьаьрчина лаш волчу. Ойла йина-а-а-а, йо'ла элира бах:

- Дера хаац, т'ехьаьжна а, дуьйщучу хабарца а шу хьсрдевлла нах ма дац, амма аша ялийна кеп хьалха заманахь, х'инца йолчу хенеюьстича, дукха наха лелош йоцу кеп а ма-ю. Ткьа суна-м ца хаьа, тахана шу юьхьаьржа муха х'иттор ду, цхьаь хирг хир ду-кха кхунах.

- Вай Дела яха хьо дукха, Дела де хьан Дала сий. Дала мукъалахь дохко-м ер яц хьуна хьо, - олуш бистхилла невцан накъостий.

Ахьмадана чу са а деана, корта г'аш юккъе кхаьчначуьра хьалаай-бина, ши б'аьрг белла-белла, юьхь т'е ций хьаьдда, т'е бос беана д'ах'юьттина.

Иштга геехь барт а хилла, бахана цара Ахьмада доттагIа волчу йоI йоссийна.

Цул тIаьхьа нускал цIа а дигна, там-тов а дина, шадерриге дIанисделла. Нуц ваха везаш а хилла, зуда цIа яха езаш а хилла. Ткъа оцу гуллакхах жимма а доцуш, дикка кхоьруш вайн нуц Ахьмад а хилла: шайн неведе а хьаьжна шегара нускал цуьнна наха цIахь сацорна кхоьруш. Амма мухха делахь а, цкъа певцалха ца вахча а ма ца волийца.

ТIаккха невцан накьосталпина шайн дешича а эцна, шен доттагIа Салман а волуш, мариспан меттана шен йиша а эцна Ведана баха новкъа бевлла АхьмадагIар. Ахьмадан дешича цхьа ког боцуш, хилла.

Иштга вовшахкхетта хIорш дIабоьлхуш цIе Ведана кхачначу хенахь, машен йоьхна бисина, тIаккха кхин легкой машен а ца нисьелла грузовой машен тIе а хевшина, дIабоьлхуш Ахьмадан коьртара шляпа мохо ядийна дIо-о-о гена Инчу яьхьна, и шурула кIайн кIунзул берзана а боккхуш. ДIасахьаьжчи, цхьа а вьода-вевзарг мичара карор ву Ахьмадана коьрта тилла куй баккха. Дан хIума а ца хилла, и берзана кIунзал а эцна Ахьмаддий, ког боцуш волу астагIа дешичий, шина а агIор ша и бад санна техкаш йолу Ахьмадан йиший боьлхаш кхачна Ахьмадан стунцхой бехачу урамс.

Ахьмадан стунда а хилла кетIа ваьлла хьна Iаш, цIеххьана дIахьаьжначу цунна гина и тоба йогIуш. Шекваьллачу стундас ша шегIа элира бах:

- Деллахь, ма тхоьга йогIуш хила там бара и тоба,-- аьлла, сикха чувахара бах стунда. Кел чохьха а ваьлла, шен зудчуьнга мохь туьйхира бах:

- Же, ялалахь, оцу новкъа схьайогIуш цхьа декъаза бригад ю хьуна, цу тIе хIинца дуй биьчи, уьш вайга боьлхуш а бу-кха хьуна.

Яхана стуннана кетIа яьлла, тIаккха инзаре цец а яьлла чу хьаьдира бах:

- Ва-а нана, эвлаяш, астагIнашший, кIунзулш бершший бен кхин кхуза вайга ван стаг ца карийна-те оцу нахана.

Уьш шайн кевнекхачале нахана магахьара аьлла, стуннанасков дIа а дилпина, чубигира бах хIара беза хьеший. ХIора ког мосазза боккху гIарт-гIартнехь ког дIабетташ Ахьмадан дешичий, бад санна, агIор техкаш, шун ца далуш, хала йогIуш йолу Ахьмадан йиший, ша и тас санна, шурула кIайн кIунзул оцу маьлхехь ша и куьзга санна лепаш Ахьмаддий, оцу грузовой машен тIехь и ченаш тIейиттина кьарзийна йолу хIара тоба кертал чохьаелира бах.

Делдахь, кхарна дан мукъане хIун дийр дара-ге, аьлла холчу бахана хьийзаш стунда а, стуннана а хилла дIа-схьахьийзаш. Бахка мукъане муха баьхкина хIорш дийна-делкъахь, нах санна, буса бахка мукъане мегар дацара хIорш?

ХIусамнана дехьа чу а кхайкхина, стундас элира бах:

- Делдахь, зуда, хIорш йоI яхана захалш бу аьлла нахана гучубоху-

чохь ма бац, хІакхарна хІун дийр дара-те? Ойла йнна-а-а, стунпанас аьлла:

Стаг, суна-м ца хаьа хьуна, кхин нахана ца хоуьйтуш, Іаржъяляалц битана, иштта гулаьх даьлла цхьа тезет ду, шу оха хьалке дІадохуьйтур ду, шундекхар чекхдаьлла аьлла, дІабохуьйтур бу-кха вай и хьеший. Кхин дан хІума суна-м ца хаьа.

Иза мегар ду, и говза дагадеана хьуна.

Хьешанна яа хІума а слла, уьш буза а бина садовншпехь, шашь барт ма барра, хьеший новкъа а баьхна дІахьовснийна, цу тІешайн гергара кІант мащенца хІорш шайн-шайн цІа кхаччалц дІасабуьгтур бу ахьа аьлла вахїїтина.

ТІаккха Ахьмадан корта охьабахана хилла.

- Деллаьх, соьгара и шайн зуда цІаьх сацо бохка-кха хьуна хІорш, - аьлла шекваьлла. Иштта гІайгІане ойланаш еш масех де дІадаьлла, ткъа Ахьмадан нускал шен заманчохь кхунна ца моьтгачу кепехь цІа деана.

Нускал цІа деанчохь сакьобранш а Іийна, накъостий дІасабахана. Ахьмада нускалца ша висчи, шен пско дІайнїцина. Нускало элира бах тІаккха:

- Бакьду, стаг, хІара долалушпехь дуйна а дацара лортІехь амма ахьа соьца лелийна гІиллаккхий-оьздангаллий зен йїа йнш яцара. Стаг, тахана-тховса дуйна нах санна зудий-мар хир ду-кха вайшпш.

Ахьмад тховсалера буйса тІскхаччалц нускал долчохь вижина а, вахана ца хилла. Ахьмад ша а хилла шена реза воцуш, шен новкъа дІайобдуш йолу нехан йоІ схьа а лавина дІайигарна. Цунна бехкала вахана а волуш, тІаккха ша йоІ йовза а йовзаза, вовши дезаделла, безамбахана боцуш и ядийна йигарна бехкала вахана хилла Ахьмад.

Иза ша-дерриге хууш, цунах кхетта йолчу Ахьмадан нускалан Ахьмаде безам бахана хилла, оццул йолчу хенахь цкъа куьг ца тохарна шех, безам а бахана цІа сана хилла Ахьмадан зуда.

Цул тІаьхьа цкъа дар-дацар ца олуш, бертахь а, вовшийн дукха дезаш, вовший сий-пусар а деш, шортта бераш а долуш, баха хевшира уьш.

БОЖАРИЙН, ЗУДАРИЙН ДЕКХАРШ

Зудчо марчуьнга бохуш хилла:

- Хьайн декхарш кІирнах цкъа мукъане а кхочундехьа. Марчо бохуш хилла зудчуьнга:

- Аса дІахьедо хьобга: марчунна хьалха хьай декхарш хІора дийнахь кхочуш дан деза ахьа.

- Ой, хьажахь, - элира бах зудчо, - хІора дийнахь кхочуш де бохийца соьга сан декхарш, кхаа баттахь цкъа ша уьш кхочуш дийр доцїї хуьушехь!

ГУЛЛАКХ ЦА ДЕЧО ЦА ЮУ

Дас шен йоІ йигина хилла шен доттагІа волча хьошалгІа цхьа жимма хан-зама яккха. Амма йоІана ша цигахь йоккху зама эрна йохуьй-туш ца хилла хІусамдассий, хІусамнанассий. ТетаьІина гуллакхаш дойтуш хилла.

ЙоІ цІа а ялош, хьажа хІоьттина вогІур-кха со аьлла вахана да шен хьеший болчу.

ХІусамехь кхехкош деш жижиг-галнаш хилла, ткьа йобІан да, ша хьаша хиларе терра, агІорваьлла Іаш хилла. ТІе а яхана, йоІа элира бах:

- Дада, дада, саьрмсекх цІанбай а, цхьа гуллакх делахь, кхара болх ца бинчунна яахІума ца ло хьуна.

ДЕА ДЕКТЪЕ ДЕКТЪНА ЮРГІА

Дубин-эвлара Бава хилла МартангІе шен хьаша волчу вахана. Оцу буса кхуьнан хІусаман да волчохь кхин а кхоь хьаша нисвелла. Жижиг тесна жижиг-галнашІина, дуккха а сакьоьруш Іийна хьеший, дІабийшина. Хьалха заманахь мотт-гІайба нехан жимма кьен хуьлуш яра. Цундела хІусамнанас пурхалнехьа гоь а йишІина, пурхалла виа хьешана цхьа юргІа тІе а тесна, дІабийшІина уьш.

Амма набьяр хуьлуш ца хилла хьешийн. Шина йисте вижина волчу шина хьешо цхьана агІор дІаозош, вукхо вукха агІор дІаозош, эццахь гІовгІанаш а йолий, важаберн сама бохуш.

И дов кІорда а дина, юккьехь вижана Іуьлгуш волчу Бавас хьалаик-кхина шен и, гІалакх санна йолу, шаьлта схьа а якккхина, юргІанах дий дакьа а дина, массарна а цхьацца дакьа дІадепира бах:

- ХІан, кІентий, хІинца массара шайн-шайн дакьа тІе а тосур ду аша, лар а дир ду аша, - аьлла.

Іуьйранна мотт-гІайба дІа боккхуш, чу нуй а хьокхуш, хІума де ша аьлла, хІусамнана чу яхана. ДІачоьхьа яьлча, кхераелла юхаелира бах.

- Іалс-е-елай, стаг, оцу чохь дерг! Кхеравеллачу хІусамдас элира бах:

- Ой, хІун хилла оцу чохь?

- Хилларг, лелларг-м ца хаьа суна, оцу наха вайн юргІех, гІайбанех кала-кнйсаг дІатасийгина, кьаьхьа де ду-кха цу чохь дерг.

- Ой, хІун ду хилларг, схьадийца мегаш дуй хилларг?

- Хилларг хІун ду-м ца хаьа суна, вайн юргІа цистана дий дакьа дина охьадилІина ду, и чоь мел ю баржийна гІаргІанаш а бу-кха.

- Зуда-а! - элира бах марчо, - ахьа кхин гІовгІа ма елахь. Схьадийца-рехь, ахьа царна цхьа юргІа бен делла а дац, гІаккха цу чохь буьйса йоккхуш Дубин-Эвлара Бава а ву-кха. Цо хьайн гоьнаш-гІайбеш ца цестарна йоккха а еш тапп-алий Іад Іелахь.

ХЪЕШО АРАБАХНА ЮРТАХОЙ

Ваха вахана хилла Кула хьошалг Ia, шен говр йоьхкина долу декхар схьадоьхар ду-кха ша аьлла.

Ваха дIахьачна, ламаз дIна паргIат волтушехь хIусамнала дакъий-на жижиг ечу а тесна, текх цаций а эцна, охьахиьна галнаш ян. ХIусамнанас телочух шекваьллачу Вахас аьлла:

- ХIусамнана, ахь хIун до? Хьо текх-цаций эцна охьа ма хии?

Дера йолгу вайна галнаш ян.

- Ой, и жижиг вайна тесна дуй ахьа ткьа?

Дера ду, Ваха, хьо веана аьлла тесна-м.

Делахь, дуйхьуна, и текх-цаций дIадаккха, жижиг кхехкийта.

- Ой, Ваха, хIинца охьара хьаша веана аьлла и ша берриге а юртахой схьа а баьхкина вайга жижигах хIума кхочуйтур ма дац цара.

- ХIусамнана, уьш аса сайна тIелоцу хьуна, уьш аса дIахьовсор бу хьуна, жижиг доххалц кхехкийта ахьа.

Дукха хан ядале схьачубаьхкина юртахой, цхьаь-шнъ пондур а бахьаш.хьешан самукьадаккха.

Мерза Iaь гIаьттина кхехкаш дакъийна жижиг а хилла, и хазахе-таш, самукьадаьлла, ша и котамаш хьобкху мIараш санна, цхьанне чомахь и лакха ца хууш, тIе илли олу шаьш бохуш и цхьа вуо угIумаш беш, кулаяьккхина хилла Вахина.

Жижиг кхихкина даллалц царна са а диттина. Вахас юртахошка элира бах:

- ХIан-хIа, кIентий, юрта хьаша а веана, вайн цуьнан самукьадак-кха, могуш-паргIат а хатта аьлла даьхкина хир ду-кха шу?

- Даьхкина дера-кха, хьан самукьадоккхур долуш ма ду тхо.

- И Дела резахуьлийла шуна. Баркалла шуна. Аша дика самукьа а даьккхи, дика гIиллакх а лелпий. Дала дукха дахадойла шу, хIинца паргIат хила, шун декхар чекхдаьлла.

- ГIур дац, дера-кха тхо-м, - аьлла дуьхьал бевлира бах юртахой шайн жижигана сатесна цергаш ирйина Iаш болу. Дуьненахь гIур дацара тхо дIа!

- Дера гIур ду, - элира бах Вахас, - тхан вовшашка дистхила гIуллакх хила а там бу, гIовттал хьала, аша сан дика самукьа а даьккхи, амма кхин цхьаьна минотехь вай вовшашца яккха хан ца йисина. Баркалла шуна, Дела реза хуьла шуна.

Юртхойкхиндан хIума а ца хилла, хьалагIевттина дIабахана.

ТIаккха элира бах Вахас:

- ХIусамнана, хIинца и хьайн текх-цакий схьа а эций, вайна оцу жижигца яа галнаш е ахьа.

- Иштта хилча-м ша дара и, - аьлла текх-цакий схьаэцна, галнаш ян охьахира бах хIусамнана.

АТХЪАМЕ ДИНА ХАТТАР

- Атхъам, дийцахъ хъайна хетарг. Велла волу Ахъмад цла вогуш ву бохуш ма дуйицу Зейнала.

Дера хаац суна и бакъду даща-м. Амма цла веача, бухахъ шена Зайнап юй хаахъ, и цкъа а цла вогуш воций-м хаара суна.

МОХЪМАДАН УММАТЕХ МЕЛ ВОЛЧУННА ТАСАХЪ И СУЪЛХЪА

Воккхачу стеган хусамнана елла хилла, ткъа цунна кхин цхъа йоккха стаг зуда ялийна хилла. Ткъа йоккха стаг марех дика боларш дина хилла.

Гуьйранна хъалаг'евттича, хусамда шен б'е суълхъа доккхий волуш хилла, т'аккха х'ара зуда шен суълхъа даьккхина яллац, мацалла валла цуьнга хьожуш Iаш хилла.

- Деллахъ, зуда, ахъа ма дукха доккху и б'е суълхъа. Ялахъ, зуда, чай дехъа вайшнина.

Зуда йолуш ца хилла, юх-юха а хыйзош хилла суълхъанаш.

- Ой, зуда, и х'ун ду ахъ дийриг со-м тохар ма-ваьлла и б'е суълхъа даьккхина, хьо ма дукха Iаш ю?

- Ой, х'ай стаг, х'ай, ахъа ма схъалаьцна сан са. Са-м массо а хиллачу марчунна цхъацца б'е суълхъа даккха дезий.

Дала дакъаза яккха хьо делаI, Мохъмадан умматана аллий тасахъ!

ШАЙН ХЪАЪКИМ ВОВЗА

Гуьмсе горкоман партин керла секретарь вайитина хилла. Ткъа массо а юрт цунна йовзуйтуш, иза ярташкахъ болчу бахархошна вовзуйтуш чекхвоккхуш, уш бахана кхаьчна Элий-Юьрта, цигахъ а йоккха собрани а йина, д'авовзийтина керла секретарь. Ткъа и вовзуйтуш волчо оьрсийн маттахъ аьлла:

- Вот вам новый секретарь горкома партии, прошу любить и жаловать, - (х'ан х'ара ву шуна вайн партин горкоман керла секретарь, веза а веза х'ара, лара а лара).

- Х'аь, жалобаш кийчча дара тхан, цуьнан фамили схъайийцахъ, - элпра бах залчохъ хиьна Iаш волчу Iаббаза.

КХАА ДИЙНАХЪ УЪРСАХ ЧАЙ ДАЬККХИНАРГ

Мачин пхьеран Лечин, Iаьржа т'аьрсиг хьарчийна, айраш а, т'аьрсиг а хадош лелош долу пхьеран урс дайна, кхо де а хилла ца карош.

Ткъа оцу кхаа дийнахъ юх-юха т'е хи а дуйттуш Лечин нанас чай деш хилла, т'е хи мел доьтти басар долуш хилла. Иштта чугосуш басар а доцуш, юх-юха а басар дуйлуш, х'ара ма тамашийна х'ума ду аьлла

Лечин нана чайник чу хьабжна, цу чохь карийна-кха, тлехьарчийна тлаьрсег, кхехкийна буйнал деста а дистина, машин пхьеран урс. Иштта кхаа дийнахь уьрсах басар доккхуш чай милийна хиллера Лечина цуьнан нанас.

ДЮВШ КЕЧДЕШ ВЕРГ

Партийни собрани хилла дайобдуш совхозехь. Директор хилла кьамел деш, цхьацца совхозехь йолу ледарлонаш юьйцуш, шен куьйгал-лехь болчу белхалонша доведи, юьхь йохуш. Парткоман секретарь хилла цунна уллехь хьйна Iаш, тlетаьIина мочхалш вовшахдетташ, цергашца цхьа хIума охьуш санна. Цуьнга хьобжуш Iаш трактористаш а, белхалой а хилла.

Парткоман секретаре хьабжна-хьабжна цхьаммо элира бах:

- Дlахьовсийша оцу дlо вайн парткоман секретарь волчуьнга, и хIун деш ву-ге, ма чlогlа и мочхалш детташ ву и?

Уллехь хьйна Iаш волчо элира бах:

- Иза дера ву хIинца вайна тоха дlовш кечдеш.

И бохуш лаьтташехь, директор кьамел дlна ваьлла, тlаккха парткоман секретарь верг хьала а гlаьттина дlаволавешира бах:

- Кху юьртара нах болх беш бац, гlуллакх деш бац, шаберриге а обаргашший, кьуй, жоьлкашший ю.

- Хlан схьалаца хьайна, и дlовш дара хьуна цо вайна тоха кечдеш дерг, - элира боху гулбелчара.

КХОЫШ ЙИЪНАРГ

Махкlе базар воьдаш хилла Ваха. Еарин дийнахь араваьлла, пlераскан дийнахь цигахь хирриг, аьлла. Цу хенахь базар пlерскана дийнахь хIуттуш яра. Хlургон йоьттина базара йохка хьош баганан дечкан полстенаш хилла цуьнан.

Юккьерачу юьрта кхаьчча, делкьана ламаз а деш, шен хьеший болча вахана чай-хIума мер аьлта сечна Ваха. Оцу юьртахь Вахин хьаша хилла Сайда бохуш. Ваха Махкатlе воьдуш вуй хьичи:

- Ваха, хьо тховса хьалаваха гlерташ хилча, ахьа буьйса Тойзнара Хьумайдволчохь йоккхурю, хьуна цара мерза яа хIумнаш лунш Iалаш виьр ву, со а вайтахьа хьайца, - элира бах Сайдес.

- Дера воуьйту аса-м хьо, волахьа.

Хlара шиь цхьаьний Тойзана дlавахана.

Хьумайд Тойзана дlакхачале, шен чаьрхаш а, хьера а йолуш Iаш вара, цигахь Вахий, Сайдий а сечна. Хьумайд цlахь ца хилла, ткьа цуьнан хIусамнанас, йоккха нlаьна йийна, хьешашна кхача кечбеш хилла, ши хьаша сов цlа чохь агlорваьлла наб озийна Iаш хилла. Цхьана хеннахь хIусамнанас чусана карахь, сахь санна, цхьа бога а дахьаш.

- Хлалаг'аттийша, вай яах'ума схайолдушехъ, х'окху кхоышка хъажийша, - аьлла и бога хъалха а диллина иза д'аыхана.

И кхоыш хилла, ша и б'араш санна, оцу боги чохъ яга а яьгна, кхехказа. Цъха буйртаг схъаэцна, иза шен церга юкъах т'ох аьлла эккха а эккхийтина, Вахас элира бах:

- Сайди, со х'ара кхоыш цкъа а юуш вац хъуна, хьо хъайна лаахъ хъайга х'ун дало хьожур ву-кха.

Сайдес т'естаг'иша оцу боги чубра уыш чекхъяллалц д'а ца волуш д'атуыйхира бах.

Юха а шаьшпинне д'атевжина х'ара ший х'усамнана чохъха яьлла тассий, хий, гатий дахъаш.

- Же, шайн куыйгаш дила, вай яах'ума схъаяьлла, - аьлла.

Кхаьрга куыйгаш а диллийтина, д'аыхана х'усамнана, цъха доккха шун а дахъаш, чохъхаелира, кхехкийна котаммий, галнашций, бераммий бахъаш. И г'ирс хъалха а биллина, х'усамнана г'оза яийла аша х'ара, аьлла араяьлла. Дика товелла ши хъаша котам яа охъахиша.

Бисмилла даьккхина гала берамчу а юьттина бага д'акхачалс Сайдис аьлла:

- ЭхI, Ваха, х'инца схъавог'у хъуна со, - аьлла гайх ка а тоьхна, арахъаьдда. Ваха меллаша х'ума юуш йийна, амма иза х'ума йиьна а ваьлла, т'е чорпа а, чай а мелла ваьлчи а, Сайди чу ца веана. Х'инций-х'инций х'ара схъавог'у бохуш лаш Ваха хилла, х'усамнана хилла хъалхара х'ума д'а ца йоккхуш лаш. Амма Сайди оцу буйсанна ца веана, шолг'ачу юыйранна а ца веана.

Ваха шен х'ургон д'а а йьжна, д'аваха новкъа ваьлла. Дукха гена валале, цъхаьна коьллаш юккьера барула маж а велла, вистхила карх а ца долгуш Сайди х'ургонна дуьхъал ваьлла. Халла х'ургон т'е хъалаваьлла, гай лаьцна цъхана куьгаца, Сайдис элира бах:

- Ваха, хъуна ма хаьара, и кхоыш а йиьна, сахилалц коьллапина юккьехъ буйьса яьккхина со-м оцу котаман велира, ахъа мукъана а х'ун дира-те цунах?

- Дера ца дира хъуна аса башха доккха х'ума. Хъуна ма хаьара со х'ума башха дукха яалуш ма вац. Эцца сайна хъалха диллина цъха г'ог' а дира, хъуна хъалха дилпинарг а дира, кхин цъха букъ-накхий ши т'аммий биира-кха, - элира бах Вахас, вела ца луп.

- Дели кьор'анора ца йирира, оцу са бойнчу букъ т'е тим туьйсуш волту-кха, - элира бах Сайдис.

САГИН ДАКЪОШ ДОБКЪУШ

Нуц Нур-гела волчу уьйг'ахъ бежан дийна саг'адоккхуш хилла. Дакъош нисдеш верг стунваца Ширвани а хилла. Т'ех'юьттина хьоьжаш Ширванин йиша а хилла, и цъха дакъа к'езиг хетац, цо шен веше Ширванеге аьлла:

- Хьажахь, Ширвани, оцу дӀо декъа тӀе тасахь жижиг.

Ширвани, кхуынга ла а ца дугӀуш, шен дакъош дӀанисдеш хилла.
Юха а аьлла йишас:

- Ширвани, оцу дӀо декъа тӀе тасахь и жижиг.

ТӀаккха оьгӀаз вахана Ширвани, цӀарула цӀий а велла, тӀечевхира
бах:

ДӀаялахь, хӀай зуда, ахь ма гӀад-амал дайина сан! УлтӀхь Ӏаш
волчу невцо элира бах:

-Ой, хьо ма холча вахана, цхьана сохьтехь и хьайн йиша ца лалуш,
хӀокху 40 шарахь и ловш Ӏаш волчу аса хӀун дан деза?

ТАТНАХ ВЕДДА АСЛАМБЕК

УьйтӀахь хӀургонна тӀе дӀатесна ежаш ши говр хилла, ловзуш
генахь дощущ бераш а хилла.

Говро хьоршум тоьхна тата даьккхина, ткъа гена воьщущ ловзуш
волу Асламбек дӀаиккхина ведда, тӀап аьлла вайна. И гуш цуьнан дева-
пий, дешичий цунах воьлуш хилла. Кхано Асламбек схьа-веана, девапаш
тӀаккха хьаттина:

- Ва, Асламбек, оцу говра тата даьлчи хьо ма чӀогӀа дӀаиккхира?
- аьлла.

- Дера веддера ша, аша и тата суна тӀетоттур дуй хууш, -элира бах
Асламбека.

БАШКХИ МУЬЛХА ЧОХЬ ВУ ВЕХАШ?

Башкхи пхи кӀант хилла, кхоь шайна ваьккхина хилла, шиь Баш-
кхица хилла. Йоккха керт хилла, чувогӀуче кевнна шина агӀор цӀенош а
дина, охьахайна хилла ши ваша, ткъа Башкхий, жимах волу ши кӀанттий
кертахула генна дӀавахча Ӏаш хилла.

Цхьаьна дийнахь керта веана воккха стаг цхьа хаза, йоккха шурула
кӀайн маж а йолуш, цо хьаттина:

- Башкхи муьлха чохь ву? - аьлла.

Башкхи уггаре а воккхах верг хилла, уьйтӀахь дечигах диг а детташ,
шен цхьа гӀуллакх деш.

- Башкхи хӀокху метте чохь ву-кха, - аьлла цо хьаша шен жимах волу
ши ваша волчу вигана. Иза цуцохь витина, воккхах верг дӀавахана.

Кхано сарахь жимах волу ши ваша цӀа веана, хӀара воккхах верг а,
важа ши ваша а чубаьхкина воккха стаг хьаша веана аьлла, чугулбелла
охьахевшича, воккхачу стага хьаттина:

- Шух Башкхи верг-воцург муьлха ву?

- ХӀара а, хӀара а, дӀора а - тхо Башкхин ду, ткъа хӀара воккхах
волчунна тӀе пӀелг а хьажийна тхан лулахо ву. Воккхах верг холча вахана,
хьевзира бах:

- Вац дера со-м лулахо, со уггаре а воккхах верг ву-кха Башкхи, - аьлла.

Тлаккха воккхачу стага элтира бах:

- Дели кьорланор вац хьо Башкхин, ткьа хлорш Башкхин а ма бу. Хьо Башкхин хилча, со Башкхи хаьттина керта всача, кхуза схьа хлунда валийра ахьа, хьо волчу дла ца вуьгуш, хлорш цлахь боцний хьайна хуь-ушехь. Вац хьуна хьо Башкхиниг!

ЦХЪАНА ХЮИЙЦА ХЮМА ЮУШ ВЕРГ

Суьйранна клета бевлла пхьобглане хевшина лаш болчара хабар долнира боху, юучу хлумах лаьцна. Массара а шаьш-шаьш хлуманан сийдеп юучух гледакх деш юу бохуш, кыйсалун хилла.

Цхьаммо элтира бах:

- Цхьа хлоа а кхехкадой, цуьнца цкьа охьа хунй хлума юу- кх аса.

- Эс-с-с, хабар дийцар ахьа-м, - элтира боху шозлагIчо. - Цкьа хлума юуш суна-м ах хлоа тоьа иза-м.

- Уьш-м башха даккхийчарех а дацара аша дуьйцуш дерш-м, - элтира бах кхозлагIчо, - аса-м дло хлоа дан хинна йолчу котаме а хьобжуш юу яа хлума.

ШИМА ВИНА 60 ШО КХАЧАР

27-чу ноябрехь 1997-чу шарахь вайш нохчийн кьоман телевидени чухуда схьагойтуш яра Окуев Шимин 60 шо кхачарна сийина гулйина йолу яздархойн, поэтийн суьйре.

Окуев Шима Шелахь болх беш ийина а, ткьа суна лулахь хлусамехь ийина а вара. Ша дика клант, хаза хлума дагадагIуш, дашна члогIа говза стаг вара Шима. Бакьду, тхойшиь со волчохь дукха сакььруш хабар дуьйцуш ийина а вара. Цундела а цунах лаьцна цхьа-ши хлума дийца лаьа суна.

Шелан юккъехь, райкомний, райисполкомний хьалха цхьа аннаш доху чарх яра хлоттийна. Сийна Iеха гIелаьцна, и цхьа Iаьмнаш хлиттина, цу Iаьмнаш чохь дийнахь а, буса а пхьидаш екаш, цхьа члогIа сурт дара хлоьттина. ДIаахнийша хIара уьшалш, хIара ярийн арснаш аьлча: Iале-с-лов одий, оцу чарха тIехь волчуьнан мохь болний: райком, обком юкьа а гIоьртий “витийша и стаг, Даймехкан тIеман зIаьапхо вар-кха иза” одий. Ткьа Шима вига а вигана, оцу полу тIе дIахлоттийна, аса шегма-дарра и дIа дийцича, хIокху полах лаций цхьа члогIа хлума язъехьа аьлча, Шимас кхозлагI-чу дийнахь районни газета тIе фельетон туьйхира иштта корта а болуш: “Быткомбинат аьлча а - пхьидкомбинат”, - аьлла.

Оцу фельетонан корта а тоьаш хилтира райисполкоман сацам а бина, и дIаяккха.

10 МИНОТНА ВАХАНА ЮЪРТДА

Юъртансоветсхъ хевшина Іаш хилла юъртдай, депутаташший, кхин чубаьхкина баккхий наххий. Хабарш дуйьцуш Іаш, цхьаммо элира бах:

- Нийсса 10 минотехъ юъртда велтира-кха со, - аьлла.

- Ой, хІун данволтура хьо, хІун нисданволтура хьо цу 10 минотехъ?

- Дан хІума-м суна карор дара, велара со оцу 10 минотехъ юъртда, - элира бах цо юха а.

Тіаккха юъртда волчо шен меттера хьала а гІаьттина, сехъа а ваьлла, элира бах:

- ХІан, ву-кха хьо оцу 10 минотехъ юъртда.

- ХІан-хІа, собардел, схакхайкхал оцу сан секретаре, -элира бах юъртда воьдуш волчо.

Кхайкхина секретарь схаваллийна дІахІоттийра бах. Юъртда воьдаш волчо элира бах секретаре:

- Хьайн кьолам-кехат схъа а эций, охъа а ханий, дІаязде:

Оцу 10 минотехъ сан заместитель дІаваоккхуш решени дІаязйа хьо кхнахъ, сан заместитель дІаваьккхина ву хьуна, ца кхналахъ, хьо ву хьуна дІаваьккхина.

ОБАРГ ВАЛА ДАГАДЕАНАРГ

Асар дай, латта ахка ваха, колхозан кхелли кхехъа ваха-даго а ца вуьтуш, йозанца болх бан, хьаьким ваха хьекъала, говзалла а йоцуш хІун дер-ге ша ца хууш, кхин гІуллакх хир дацара-ге бохуш, ладоьгІуш Іаш хилла Ахьмад. Ша берриге а цхъа егтий, пхи-ялх котамний йоцург кхин бахам ца хилла цуьнан.

Наха дуйьцуш цхъацІа хІумнаш хезаш хилла Ахьмадана. Лаьмнаш-кахула, хьаннашпахула лелаш обаргаш бу, цара йолчуьнгара говр, герз, ахча схадоккху, цунах шайн бахам а, наппагІа а до цара, бохуш.

Ахьмадана дагадеана хилла, ша а веза-кха шен етт а боьхкина, топ, шаьлти-хІума а эцна, обарг вала.

Базар бигана етт дІа а боьхкина, циггахъ шалго топ а эцна, цІахъ цхъа боккха кхакхана куй а бина, харцахъа яьккхина цхъа тиша кетар тІе а йоьхна, яккхий неІаран мачаш чу шортта ча а диллина, дехачу бахтар-пца уьш дІа а йнхкина, хьуьнчу-ламчухъа дІагІерташ хилла керла ваьлла обарг - Ахьмад.

Хьуьннапюккхехула дІавоьдуш, Іаьржачу буьйсанина, бІаьрга Іоьтти-ча пІелг а гурбоцуш, Ахьмадана дуьхьалкхетта говраш тІехъ схавогІуш ши бере.

Дуьхьалваьллачу Ахьмада элира бах, шен шалго тоьпа мажар дІа тІе а лаьцна:

- Собар де, охъавосса шиэ а говраш тІера, схакхечи шуьшиь!

- Собардехъа, накъост, хьо мила ву хӀинца?

- Ой, со вуьйцу ца хезна шуна, со ву-кха обарг МӀома! Воссa пни а говраш тӀера охъа!

Хьо обарг МӀома велахъ, со БӀоба ву хуна. Схъая хъайгара и тоьпа кӀечӀалг, хуна кхин оьшар яц и, - аьлла, оззийна шалго мажар схъа а яьккхина, цхъа мийра а тоьхна, ца хъажийра бах хилаза висана волу обарг.

НАННА МОХА ЙИНАРГ

Кхин цхъа йоккха обаргийн тоба хилла вайн махкахъ малхбузехъа йолчу агӀонгахъ шайн хирг деш лелаш. Буре-гӀала боьлхий, банк йохош, Мазлаке боьлхий, туькнийн кассанаш хьош, пачхьалкхан дохнан керта боьлхий, шайна дой далаш, гӀарбевлла цӀе яхана лелаш.

Оцу гӀуллакханка ладоьгӀуш Ӏаш, цӀергашца бага шавлта а лаьцна, пни бӀаьрг кӀарзийчхъана, кийчча волуш Ӏаш хилла Цаген. Оцу кӀеззагчу наха интта хӀумнаш а лелош, со хӀун деш Ӏийр ву хӀокху метте чу охъа а хиьна. Со а веза-кха аравала, - аьлла базар вахана цхъа типша верта а эцна, бархӀ са болу мажар а эцна, неӀармачашший, царна чухула духа довха пезагашший эцна, кечвелла Цаген. И барзак тӀе а дуьйхина, шен бархӀ са болу мажар пурх ерзош коча а тесна, Ӏаьржачу буса дика дӀаваха а ца ваьхьаш, обаргини новкъа ваьлла вайн керла ваьлла обарг.

Воьду-у-уш, буьрсачу новкъахула дӀа цхъана нахана тӀекхаьчна иза. ХӀа-а-а, хӀорш бу-кха суна безарш, аьлла дуьхьал а ваьлла. Цагена элира бах:

- ХӀан-хӀа-ане, вошина вир, дӀакхаьчна шу, дисса охъа шайн говраш тӀера, - бархӀ са болу мажар дӀа тӀелечира бах Цагена.

- Ой, вошина вир, хьо мила ву хӀинца?

- И бохург хӀунду? Хеза деци шуна, Буре-гӀалахъ банк яьххъа бохуш, хеза деца шуна, Мозлаке кассаш, туьканаш яьххъа бохуш? Хеза деца шуна хӀирин рема йигна бохуш? И ша дерриге динарг со ву-кха, - элира бах Цагена.

- Ай, вошийшна вир, и ахъа дийцадерш дерриге а леладаьчул тӀаьхъа, шен нанна моха йина бохуш хеза дарий хуна?

- Дера иза-м хеза дар суна, - элира бах Цагена, ша харцахъа нисвелший хиьна.

- ХӀета йосса бӀиж говрара охъа. Хьо тайпана нах говр тӀехъ дела хъакъ бац, - аьлла говрара воссийра бах Цаген.

ХӀАЙ, ЖОЛУМ Я, ЛАКХАХ МА ЦА ХАЬИЙ ШУНА

Нохчий Казахстанехъ болу зама. Цигахъ цхъана чохъ нохчий, вукха чохъ оьрсий, кхозлагӀчу чохъ немцой, казахаш хуьлтура Ӏаш. Цу хенахъ клубаш, театраш башха болх беш а йоцуш хӀора сарахъ-буьйсанна цхъана

кетIа дIагултой, пондар локхуш, хелхарш дора оьрсийн кегийрхоша.

Шелара воккха стаг Ахьмад хилла оцу оьрсашний, немцонший юкьахь Iаш. Ахьмад Висхьаьжи муьрдех а волуш, ламаз-марха а долуш дика бусалба стаг хилла, амма хIора сарахь оцара и оьрсийн эшарш локхуш, лортIехь Дайла гIуллакх дан вуьтуш ца хилла иза.

Оьрсашка хIумма а дIаала йиш а йоцуш, аьлчи а, цара лаа дугIур доцуш, йишийоьхна Iаш, Ахьмадана дагадеара бах:

- Хьажахь, оццул дукха цара и пондар лекхарх, хецна и лакха-м ца Iеми царна и. TIаккха гIеххьа хазахеташ элира бах Ахьмада:

- ХIай жолум яI, цхьа дика и пондар лакха-х ма ца хьийш шуна, - аьлла.

Ахьмадан кхетамехь и пондар нохчийн эшаршкахь ца лекхча, и лакха ца хаь моьтташ хилла.

КХОР ОХЪАТОЪХНА МОХЪМАД

Лулахошка говр-ворда а ехна, дечге воьдуш хилла Ахьмад. Лаьмнашкарчу хьуьнан улле мел воьду, кхерам дагIехь чIагIуш хилла цуьнан. Хьуьнчу хьалакхачале, цхьана боккхачу кхоре бIаьрг бетташ хилла иза. Шен ворда улле а яхийтина, дIа а хецна, кхор охъатоьхна цо.

Ткьа хьуьнах боьлхуш а, цIа богIуш а болу нах тIехIуьттуш хилла Ахьмадана.

- Хьажахьа, Ахьмад, деладуьхьа ма мерза хуьлуш кхор бара иза, - бохуш.

СхьатIевогIуш хилла важа: - Хьажахь, Ахьмад, гурахь хичу биллача, ма мерза хуьлуш кхор бара хIара, - олуш хилла. СхьатIевеана кхозлагIинг: - Ой, Ахьмад, гурахь лахьабинна, тхов тIе дIабишшича Iаьнера болуш дика кхор бара-кха хIара, - олуш хилла.

- Ой, - элира бах Ахьмада, - хIара аса охъатоьхнарг бен кхин кхор хилла а бац кху аренца-м. Иза кхор ша болтаче а битана, цIа веара бах Ахьмад.

Ткьа бIаьстана юьххьехь Ахьмад хилла кетIа хьйна Iаш, нах а хилла кхаштIера цIа богIуш.

Цхьаммо олуш хилла: - Хьажахь, Ахьмад, ахьа гурахь охъатоьхна кхор тIесийна гIа а даьлла, кIайн заа а даьлла, Iуьллуш бу-кха. СхьавогIуш хилла важа, шен ворда а сацайой изаа олуш хилла.

TIаккха Ахьмада элира бах:

- Дела кьорIанора дац хьуна и гIа а, заа а цунна тIе кхор а лато, цунах нахана гIуллакх а хилахьара аьлла даьлла, алаза дисначуьнга суна наьIалт алигта даьлла хир ду-кха, даьлlexь.

ХЬО ВОВЗА МА ВОВЗИЙТАЛАХЬ МОЛЛИНА

Кхо кIант вахийтина нанас молла волчу воьазлагIинг эцна цунна молле дарба леладайта аьлла. Ткьа и воьазлагIинг хилла жинин цамгар ю олуш. Ткьа нанас хьехар дира бах кIанте:

- Варлахь, цигахь гуча ма валалахь.
- Вер вацхьуна со,мама, - аьлла кІант дІавахана. Кхано молла волчу дІакхаьчна, моллас хаьттина:
- Муьлхара ву шух цомгаш верг?
- Вала-м со валийна, амма дерриге а цхабосса ду хьуна тхо, - элира бах цомгуш волчо, молханаш цхабосса леладелахь тхуна.
- ЦІабаьхкнча нанас хаьттина:
- КІант, схьадийдал, хьо Іовдал вуй-м ца хайитира ахьа цигахь?
- Аса хаам ца хайитира, амма царна шайна хаа-м хиира.

МА ЧЕХКА БОЬДУ-КХА ХЬО, ПАРОВОЗ...

Нохчи хилла, итт шо хан а тоьхна, этапехь Магаданехьа дІавуьгуш. Шен нахьостагша хабарш дуйцуш Іаш, корехула арахаьжна нохчи: "Делдахь, стенга вуьгу-те кхара со? ХІун лелор ду-те аса цигахь? Муха хир ду-те цигахь?" - бохуш ойланаш еш хилла цо. ТІаккха цІеххьана дитташка а, лаьтта а охьа хьаьжча, поезд дукха чехка йоьдуш юй хиьна-кха. ТІаккха элира бах тутмакхо:

- Це хьеле е ахьа, сан дІакхаьчча, цигахь доцучу гІуллакхе хьаьжча, ма чехка боьду-кха хьо, паровоз!

"ШИЛОВАТО, ШИЛОВАТО"

Боьдуш дІакхаьчна тутмакк Магадане, Советан махкахь уггаре а шийла йолчу. Шалон тІехь берш, кхечу шалонашкара тутмакхаши дагулбина хилла дІасакъасто. Бовхачу махкара схьабаллийна шийлачу метте охаьбиссийча, шело а муха ца хаало.

ДІай-схьай хьаьжна нохчи, цхьа а вайнехах стаг ца вайча, элира бах:

- Шиловато, шиловато!

ДІо-о дехьахь Іаш волчу вукху нохчичо элира бах:

- Нынче зама такая, - аьлла.

- Ой, мичхьа ваха а, нохчи бухахь воцчу метте кхочург-м ца хилла, - элира бах лаьцначо.

ОЙ, ХЬО СОЬЛ ВОККХА ХИЛЧ, ХЬО СОЬЛ ЖИМА ХІУНДА ВУ?

Ши стаг хилла вовшахкхетта хабарш дуйцуш Іаш. Цхьаь воккха хилла кьанвелла стаг хилла, важа жима стаг хилла. Воккхачу стага жимчуьнга хаьттина:

- Хьенех, маса шо ду хьан? - аьлла.

- Сан 62 шо ду-кха, - элира бах жимчо.

- Ткъа хьан маса шо ду?

- Сан 45 шо ду-кха, - элира бах воккхах волчо. ТІаккха воккхах ву бохург цецвелира бах:

- Ой, и хІун ду? Со хьоьл шозза воккха ву ма эр ду, ткъа соьл І8 шо воккха ву хьо. И ма тамашийна хІума ду? Ткъа хьо иштта жима муха лаьтта?

Оцу гІулакхан сан цхьа кьайлею, - элира бах хІокху воккха а волуш жима лаьттачо.

- ХІун кьайле ю-те и хьайниг? Тхуна а дийцахь, хьо санна, жима лаьтташ йолчу кьайленех лаццй.

- Халахетар хилча, сайна Деле собар доьху аса, холча воедий сайна хало ца йо аса. Хазахетар хилча, и кхийкхош, и айбана ца дела со. Дика а, вон а цхьабосса лалуш хила веза кьонаха.

РАСКИС ЛЕХНА ШАЙН КЕРТ

Вайн юьртахь хилла иза Раски бохуш хан яьккхина-а-а волуш. Раски дийнахь шен хІусамненаца базар вахана хилла. Базарахь адам дукха а долуш, ткъа оццул адамаш ган Іемина воцуш волу Раски, оцу адаманна юкьахь шен хІусамненах дІасакьаьстина. ДІахьаьжча, схьахьаьжча кхин хІусамнана кара а ца йина, Раска цІа ваха араваьлла.

Хоеьттуш вогуш хилла иза РоІсин Раска мичахь Іаш ву бохуш, наха новкъа а нисвина цІа веана. Амма шайн кетІа кхаччалц схьавсача а, шайн чуваха, шайн цІенош девзаш ца хилла Раскина.

ТІаккха ловзуп долчу берашка хьаттина Раскис:

Бераш, Раска муьлха чохь Іаш ву хьий шуна? - аьлла.

Бераша жоп делира бах:

- РоІсин Раска хьо а ву, хьо хІинца шайн цІеношна кхо го баьккхина а ваьлла. Уьш ду хьуна хьан цІенош, дІачугІо хьо.

ХЬО КОМИССАР А, ХЬО ЖУЛИК А ЦА ОЬШУ СУНА

Казахстанехь цхьана метте балха ваха гІерташ ши нохчи хилла. Ваха гІерташ йолу меттиг хилла тракторни бригаде МТС-н цІарах учетчик.

Цхьаь вахана І946 шарахь цІена кожанка а юьйхина, хромови эткаш а юьйхина, бухари холхазан куй а тиллина.

Важа вахана цхьа мазоташа юьзина тужурка а юьйхина, цхьа типша хурашка а тиллина, цхьа типша калош а такхийна.

Директора, ши а чу кхайкхина, элира бах:

- Хьо комиссар а ца оьшу сунa, хьо жулик а ца оьшу сунa.

Ши а цІа вахийтина бах.

ВИЕТА КХАЬЛЛИНА ГІАЛГІА

ГІалгІа хилла нохчи болчу хьошалгІа веана. Нохчийн хІусамехь, дика кечдина виста дайина хилла ГІалгІачунна. Хьешана чІогІа чам тайна хилла нохчаша кечбинчу кхачанах.

Цул т'аьхьа дуккха хан яьлла, г'алг'а г'алиг'е вахана хилла, цигахь базарахь духкуш долчу виетана т'екхьаьчна г'алг'а.

- Х'ара-м дика к'ача ма беца, сх'айоттал суна цхьа ши-кхо банка, - аьлла ах'а киснара сх'аозош дийна л'айг баьхьна к'хаьллина г'алг'ачо.

Виета т'хап аьлла бага а летта, вист ца хилалуш, бага г'атта ца луш, висина г'алг'а, са ца да'алуш хорам хилла волгуш хилла вайн хьана. Цхьажимма г'алг'а метта а ванийтина виета духкуш йолчу зудчо элира бах:

- Кьонаха, ахьа х'ун до, виета иштта дууш ма дац.

- Ой, муха дууш ду хьара т'кьа? Аса нохчашкахь дь'нарг дика к'ача ма барий-ца.

- Ой, даьтта а, шекар а тоьхна к'харза дезаш ма ду виета.

- Даьттий шекаррий-м х'ара чорха даьтта юкьа ца доьттача а ша а к'ача ма беца! - элира бах эцархочо.

ГОВРАШ ЯЖО ВАХАНА НУЦЦИЙ, СТУНДАЙ!

Нуцций, стундай вахана хилла буьйсанна говраш яжо, буьйса еха а хилла, когаш д'а а бихкина, - д'ахецна говраш халла бап'ха оцу дежийла т'ера д'а а яьлла д'аяха г'ертар йоцуш. Т'акк'ха стундай, нуцций а х'унда йи'р ву ций а уш лар'еш. Стундас ойла а йина, элира бах:

- Хьенех, сахилалц вижа ца вуьжуш йина вайши' х'ун дан волгу. Вайши' ро'г'ана д'авижа веза.

Мегар ду, - элира бах невцо, - и декаш долу ч'об хезий хьуна?

Дера хеза.

- И ч'об д'ателлац со д'авуьжур ву хьуна, и тийча со хьалаг'оттор ву ахьа, т'акк'ха хьо д'авуьжур ву.

- Дика ду.

Нуц вахана и'ена к'еда мотт а биллина д'авижна, и ч'об терга сатуьйсун, и лардеш стунда а хилла. Амма ч'об те долгуш-м ца хилла сахилалц. Са а хилла, ч'об декачара д'а а тийна, т'акк'ха стундас т'е а вахана цхьа мерза наб еш йуьллуш волу нуц хьала г'аттийра бах:

- Г'атта хьала сан нуц, ч'об а тийна хьуна, са а хили хьуна, - аьлла.

ЦИГАЬРКАНАН К'УР

Цхьаь хилла цигаьрка йитина ши-кхо шо а долгуш. Т'кьа цхьаний сакь'оруш л'ап, вук'ха накь'осташна цигаьрка оза дага деана хилла. Т'акк'ха х'окху йитана волчуьнга аьлла:

- Хьенех, аса х'ара цигаьрка оз'ча, хьуна к'ур новкьа-м хир бац?

- Новкьа-м хир ма бацара суна иза, мох муьлхачу аг'онхьа бу а хьажий, цу аг'ор а вайий, озахь иза, и к'ур суна т'е оцу мохе схьа а боуьйтуш.

БОВХАЧУ МАХКА ДІАДОБЛХУ ЧІЕГІАРДИГАШ

ТІаьхьо-о яьхна шен кІорнеш а эцна, бовхачу махка дІадоьдуш хилла чІегІардиг. ХІурдах довла дезаш нисделла церан. КІадьеллачу кІорнено эліра бах:

- Сан нана, хьайн букъ тІе а хааяй, дехьаяккхакъ со, чІогІа кІадьелла-кха со. Юхашарахъ вай хІорд тІехула довлуш, аса хьо а ма доккхур ду сайн букъ тІехъ дехьа.

- Иза-м бакъ дацара хьан, - аьлла хІордчу йोजийтира бах шен кІорни.

- ШозлагІчу кІорнишо эліра бах: дуьххьарлерчо санна. Иза а хІорд чуйожийтира бах нанас: - Иза-м бакъ хьаха дацара шу, аьлла.

ТІаккха уггаре а жима кІорни, кІадьелла, шен нене йнстхилира бах:

- Мама, хьайн букъ тІе а хааяй, дехьаяккхакъ со, аса юха шарахъ кхузахъ хІорд тІехула сехьайолуш сайн кІорни йоккхур ю хьуна, кІадьелча, сайн букъ тІе а хаййна.

- Хьо сехьайола, сан букъ тІе хаа, ахьа бен бакъдериг на дийци суна, - аьлла шен букъ тІе а ханна, дехьа яьккхина чІегІардаго шен кІорни.

НЕКЪАНА АХЧА ДЕХА ВЕАНА ІУБАЙД

Йоккха юрт хилла, ткьа юьртара некъаш, тІайиш доьхна хилла. Цу юьртахъ вехаш, оцу гІуллакхашна чІогІа доглозуш воккха стаг хилла Іубайд бохуш.

Іубайдана дагадеана, деллахъ, иштта нахе аьлла кІезигдукха ахча тесна хІума дийр дацара-те и некъаш, тІайиш тодан. Дагадеанарг кхочут-деш шена улие ши накъост а ваьккхина, массаран керта воьдуш, нахе, долчуьнга, ахча тосуйтуш, схьавогІуш хилла Іубайд. Ткьа цхьаьна йоккхачу керта кхаьчна иза. ХІан-хІа, кху кертахъ жимма алсамо хІума йожа мега вайна бохуш, керта бахана уьш. Цу кертахъ массарелла а воккхакъ верг хилла Ахьмад, дика таро йолуш стаг а хилла иза. Ахьмадан вешин бераша, шичоша, ши-чойн бераша гІеххьачул шай-кай тесна, тІаккха Ахьмадан вешин ши кІант а эцна, Іубайд Ахьмад волчу вахана.

Шаьш беана некъ Ахьмаде дІа а бийишна, Іубайда эліра бах:

- Хьажакъ, Ахьмад, хІокху хьан вешин бераша ма дика дакъа леци аса арадаьккхинчу гІуллакх тІехъ. Мохьмада ши туьма дели, Сайдес - 15 сом дели, Алас - ши туьма дели, Іаббаза - кхо туьма дели. Иштта дІа багар би́на Іубайда эліра бах:

- Ахьмад, ахьа-м цхьа иттех туьма лург хир дара тхуна. Шайн беллачу дайшна-наношна тІера а, хІокху хьайн хІусамненан дена-нанна тІера а луш, царна массарна а тІера сагІа а хир ма ду хьан иза.

Пеша хьалха цІе а нисъеш, сискал ян межаг хьакхош хІусамнана а хилла. ЛадобгІуш Іаш Ахьмад а хилла. ЛадобгІуш йолчу хІусамнапас эліра бах:

- ЭхI, тхан нанний-дений тIера сагIа хуьлий хиьча-м дера лур дацара кхо иза.

- Ой, хьан да-паний даккха Дала дакьаза, со нтхешан нанний-дений тIера а душ Iаш вацый, - элира бах Ахьмада.

КЪОЛА ДАН БАХАНЧАРА ДИНА ЛОВЗАР

Туйканнакъола дан бахана хилла къуй. Тхов тIехула Iуьрг а даьккхина, дIа чу а бевлла, ахча, кIади, бедарш вовшахьсттап, шеддан деш хилла кIентий. ХIумнаш лобхуш дIавовдуш, цхьаь къаьркъанна тIекхачна. Къаьркъа дукха дезаш волчу кхо аьлла:

- Цхьа жим-жим къаьркъа малый вай?

- Мегар ду-кха иза аьлла пиша дIа а даьстина, стаканаши сха а гудина, дIа чу а доьттина, дIамелла. Кхин цхьа пиша а кхаа стаканчу а доьттина дIамелла. Молу-у-уш, кеп хилла церан. ТIаккха цхьаммо аьлла:

- Иштта цхьа тата-гIар а ца доккхуш, цхьажимма хелхаран бал баккхий вай. Иза а мегар ду-кха. Шиммо тIараш а тухуш, кхозлагIчо хелхаран чинг яхийтина.

РогIехь кхуьй а хелха ваьлла, самукъа а даьлла, цхьаммо хечни борчах йовдшина йолу тапча, оззийна сха а яьккхина элира бах:

- Меллиш-меллиш хIара тапча кхосса мегар дарий-те?

- Мегар дара, хIунда ца мегара иза.

Яьхьна даргI-даргI-даргI - аьлла туйканчохь тапча кхоьссина.

- Iале-е-с-лай, орца далалаш, вайн туйканчохь кхуйсуш герз ду шуна, - аьлла милици дIахьевдда.

Ткъа шайн дика дууш-молуш, сакьобруш Iаш болу къуй меллаш-меллаш дIабигна КПЗ-н чубоьхкина.

ИРС ДАЙНА ЛОБРАН ТIЕ ВЕАНАРГ

- Схьадийцал хIун хилла хьуна, стенна латIкъам беш ву хьо, - элира бах лоьро шена тIевеанчу помгаш волчу стаге.

- Хьажахь, лор, тIом балале хилларш шадерриге а дагадогIу суна, амма цул тIаьхьа хилларг цхьа хIума дага ца догIу-кха суна. Сайн ирс дайна моьттуш ву-кха со, - элира бах помгаш волчо.

- Иза ирс дар дац хьуна. Иза хьайн ирс ду хьуна хьан, - кхетийра бах тIевеанарг лоьро.

УГГАРЕ А ХАЛАННИГ!

Советан Iедал тIедеана хан хилла. Серлонан министрествехь гудбина хилла республикера массо а ярташкара директорп, школе балха баха ойпанаш йолу нах. Царна хIоттийна хилла экзамен. Ткъа Гермьнгара вахана хилла директор вахийта ша аьлла стаг.

Берринге а баьхкинарш чу а гулбина, билеташ стол тге охьа а дехкина схьакхайкхина:

- Х!ан-х!а, шайна билет схьа а эций, - жоп дала кечло.

Гермчигхо шен билет схьа а эцна, охьахьна. Шен билет цхьана аг!ор дерзош, вукху аг!ор дерзош, хьоьжуш хилла, цу т!ехь дерг а, хьоттуш дерг а х!ун ду ца хууш.

Т!аккха шена юххехь хинна - !ан волчуьнга д!адэлла цо и:

- Хьажахь, х!окху т!ехь яздинарг х!ун ду-те? - аьлла. Вукхо кхуьнан билет схьа а эцна деша а дешна, элира боху:

- Кху т!ехь дера ду, хьайн фамили, ц!е, ден ц!е а д!аязье, -аьлла.

- Э-э-х!ей, дела даса хьо хьайн давелла, уггаре а халаниг суна муха кхочур дара н!

И АЛБЕГАРШ-М ХААРА СУНА, И АЛГЕБРАШ ЙИЦЙИНА-КХА

Нохчий Казакстане биганчу шерашкахь дуккха а юкьабевлира дешарна. Цера бахале доьшуш хилларш, юхадеша баха таронаш ца нислун дукха шернаш юкье дуьлира, деша баханчарна шайн классакх деша ца хаара. Иштта дукках берш шайн дешарх д!ахедира, биснариш дешарца д!а а ца нислора. Амма деша а, !илманах кхета а лаьара, и лууш берш дукха а бара.

Царахцхьавара Мартанг!ера Увайс бохуш. Соьлжаравара Шарудди бохуш кхин цхьав а.

Шарудди ц!ахь волуш дуьйна оьрсийн маттах а, дешарх а дика кхеташ хиларе терра, 1951-чу шарахь ворх! класс а яьккхина, сельхозтехникуме ваха кечлуш вара. Ткьа Мартанг!ера Увайс ц!ахь долуш ворх! класс яьккхина хилла, амма хууш х!умма а дацара. Хууш хилларг а диделлера, ткьа башха ч!ог!а нохчанна юкьахь !амош а ца хиллера.

Шарудди техникуме деша ваха кечамбеш ву аьлла, Увайс vor!y и волчу, цуьнца цхьаьний ша а бийр бу-кха и кечам олий. Шина-кхаа дийнахь а Шаруддис кьахоьгу Увайс кхето г!ерташ, амма цунах г!уллакх хирдоций хьна цаьршинна. Шен деша ваха кечлуш волчу Шарудина а новкьарло ю Увайса еш ерг. Т!аккха Увайса Шарудега олу:

- Деллахь, Шарудди, и албегарш-м хаара суна, амма и алгебраш йицелла-кх, ахь хьайна хууш дерг дерриге х!окху теграда т!е д!аяздича, аса т!аккха и шадерриге а, хьуна новкьарло а ца еш, айса !амор дара.

Т!аккха Шаруддис ойла йира оцу белхан. Варх! шарахь !амийна долу х!умнаш шадерриге д!а а муха яздийр ду, уьш яздина а маца вер ву, варх! шеран !илма ша х!ун дина теградъ т!е яздийр ду. Ойла йинна-а-а, Шаруддис шаерриге а ворх! шеран книгаш схьа а лахийина, д!аелира Увайсе:

- Увайс, х!орш ю хьуна ворх! классан !илманан книжкаш, цу т!е соьга кхарна т!ехь санна, дика язлур а дац хьуна. Х!орш мах-бол а боцуш, д!а а ло-кха аса хьуна, х!орш !амасхьа хьайна.

Шаруддис, деша а вахана, техникум чекхьяьккхира, Увайс висира деша вахаза.

КОГАШ КІЕЛА ГІАЙБА БИЛЛИНА ХЪАМЗАТ

УьссапІачу классехь дошуш хилла Хъамзат. Ткъа математикехь дика кхеташ ца хилла иза. Цуьнан гергара а волуш, иза воллучу шкоলেখь доьшуш а волуш хилла Махьмуд. И волчу а вахана, цо теорема а, цуьнца юьзна йолу задача а, Хъамзат кхетталц, цунна дІа а йийцина, юх-юха цуьна и карла а яьккхина, дІавахийтина. Амма некъ а хадийна, дехъавала бен дезаш воцу Хъамзат, чукхачале шадерриге а дидцелла, задача ца ялуш висина. Мел чІогІа и ян гІертарх а гІуллакх ца хилла. ТІе корта лаза а баьлла, дІавижина Хъамзат. Амма вижар тамашийна нисделла хилла цуьнан.

Всана Махьмудан ваша чохъаваьлла, цунна гина вижина Іуьллуш волу Хъамзат, когап кІела биллина гІайба хилла, коьрта кІела диллина жима гІант хилла.

- Ой, Хъамзат, хІара хІун ду хІинца ахъа динарг. ГІайба когап кІел а, гІант коьрта кІел а дилпина ма вижина хъо?

- Деллахь, Вахийта, Махьмуд волчу вахана, цо коьртачу дижжалц и задача ян хъехна схъавайитинера со, амма оцу некъах сехъавалале, шадерриге а дидцелла, и задача ян а ца елла, корта эккха боьлла дІавижнера-кха со. Ткъа хІокху Іовдалчу коьрто хаькхина лелош болчу хІокху когашина богІу-кха хІара кІеда гІайба, аьлла хІара гІайба когап кІел а биллина, хъо Іовдалчу коьртана хІара гІант сов долуш ду-кха аьлла, коьрта кІел гІант а дилпина-кха ша.

МОХЪМАДДИЙ, ЭЛАХХИЙ, МАХЪМУДДИЙ МОСКВАХЬ

Элаххий, Махьмуддий, Іамарбеккий Москвахь аспирантурехь доьшуш хилла, ткъа церан доттагІ волу Мохьмад райбыткомбинатан директор хилла.

Балха тІехь шен кера шай-кай ма-еъанехь, и ахча а оьций Мохьмуд Москва тІаьхъа воьдуш хилла. Ахча ахча долчу хенахь, цхъа ши бІе туьма вовшах а тоьхна, Мохьмад Москва вахана. Ткъа и ахча чекхдаллалц муьйлуш лелчи, кхеран дешар кІелма дуьсу. Дикка ойла а йина, Махьмуда элїра бах:

- КІентий, вай тховса "Ўзбекистан" ресторана даха деза, ткъа цигахь дан дезарг шена дика хаъа шуна.

Мохьмад а эцна бахана ресторане дІакхаьчна кІентийн гІайра. Меню схъа а эцна, Махьмуд охъахиьна, цу тІехь мел йолу уггаре еза яахІумнаш, уггаре деза долу маларш заказ дина, хІокху дуьнен тІехь мел болу стоьмаш, шоколад, конфеташ стоьлтІе яхкийта ойланца.

Кхуо заказ дина даар-малар стол тІе тар ца луш хилла. ТІаккха Махьмуда официанткашний, ресторан чохь болчу наханий дІай-схъай доькьуш хилла и даар-малар, стоьмаш, шоколад, тоьлла йолу конфеташ.

Элаххий, Іамарбеккий цецваьлла хилла Махьмуда лелочух. Цара хаьтгина Махьмуде:

Махьмуд, хІара хІунду ахьа делориг, тхойшиь ма ца кхета ахьа бечу кІуьрах?

Таккха Махьмуда элира бах:

- Дера хІета, Мохьмада деана ши бІе туьма чекхдаллалц вай туькнара кхо сом душ кьаьркьанаш оьцуш, тІе наьрс-помдор кхоллуш и чекхдаьккхина девра ма дац. Я дешар дита деза вай, я хІара Мохьмад, паргІатваьккхина сихха цІавахийта веза вай.

- Дера иза-м бакьду хьан, - олуш, тІетайіра бах Элаххий, Іамарбеккий.

ШозлагІчу Іуьйранна хьалагІаьттина Мохьмад, кисанакх кепек ахча а доцуш, хьербавлла лозуш корта а болуш.

Мохьмада элира бах:

- КІентий, сан киснашка тапча ялийтина хІокху барзо (Махьмуде а хьаьжна). ХІинца суна цІа ваха билетана а новкьана ахча ло.

- Дера хІета, хьо а, хьан ахча а ловзош Іа йиш ма яц хьуна тхан. Тхо деша дезаш ду, - авлла Махьмуда.

- ВаллахІн хаац, - элира бах Мохьмада, - шу дешна а девлла, цІа а даьхкина, цхьана лакхарчу балха дахана цхьа аьтто ца хилахь, суна хуьлуш берг тешнабехк-м бу.

ІАМАРБИЙ, БОРШИГГИЙ

Ростове деша бакхийтина бара вайн нохчийн республикера нахьостий, партийни белхалой Эмий, Таккий, Боршиггий, Іамарбий. ЦІахь балхакх болуш дуьйна вовшийн бевзап а, доттагІалла долуш а хилла уьш. Ростовхь гуттаре чІогІа делон хилла цара гергарло, вовшийн сий а деш, лара а лоруш.

Вайнама-хаьара, студенташ гуттара кьен нах хуьлуш бара, стипенди дукха деача а, кІезиг деача а, цкьа а тоьаш ца хилара доьшуш болчу нахана. Бутт чекхболуш гуттара а нехан кисана хьоьжуш, я цІера перевод ца йогІу-те бохуш, сатуьйсусуш хилара.

Ткьа иштга цІера перевод йогІу бохуш, цуьнга хьоьжуш, иза ларьеш Іаш хилла Боршиг, дийнахь мосуьйттазаа воьдуш, зІенан яьшка ларьеш.

Іамарбий веана Элси волчу сагатделла. Цхьацца хабарш дуьйцуш Іаш, Боршиг хьахавелла. Элсис авлла Боршиг пекьар-цІера перевод ян еза шена бохуш, иза ларьеш Іаш ву-кха.

Іамарбис авлла Элсега, цхьажимма ваьшна дела хІума даккха вай.

- ХІун дина даккха волду хьо вайна дела хІума?

- Аса Боршигна почте вахана, перевод кехат-бланк язйина, цуьнан цІарах схайоуьйтур ю. Боршиг иза эцна почте шен перевод схьаэца гІур ву. Цигахь иза жулик ю хьо бохуш, эккхор ву, тІаккха жимма доьлур ду вай цунах.

- Јамарбис почте вахана перевод-бланк схъаэчна, и язйина ткъа туьманна, почти чохъ йолчу йоле тле печать тохийтина, ша ян а еана, адресни яьшки чу тесна общежитехъ.

Перевод кхачарга сатуьйсущ Іаш волу Боршиг и кехат а, шен паспорт а эчна почте вахана, перевод-бланк юьззина массо а реквизициш дла а язйина. Боршиг йоккхачу очартехъ а лаьттина тлехъачна, паспорт юккъе а диллина, перевод кехат дладелла.

Кехат схъа а эчна, цуьнан бух лоьхуш хилла кассир, амма боцу бух карор буй ткъа мел лехчи а. Кассир лерина переводан бланке длахъажна, тлетохъначу печате а хъаьжна аьлла:

- Ты аферист, обманщик, жулик, ты что мне подложный перевод дасеш? Шен хаза клайчу куча тлехула Іаьржа костюм а юьйхина, Іаьржа галстук а йихкина, куц-кеп долуш волу Боршиг почте баьхкина болчу дуккха а нахана хьалха юьхьІаьржа хІоьттина.

Каттоьхна кассира карара шен паспорттий, переводан кехаттий схъа а даьккхина, Боршига, цла а веана, чухула догла а тоьхна, ара ца волуш, ши-кхо де даьккхина.

ТІака, веана Элси волчу ахча хьашт хилла.

- Элси, стипенди схъадаллалц ши-кхо туьма ахча лохъа соьга, - аьлла.

- Деллахъ, ТІака, соьгахъ тахана цкъа дан ма-дац хьуна ахча. Боршигана перевод еана бахара, цуьнгахъ дуй хъажахъ хъайга дала ахча, дукха ахча ма дацара иза.

- Ахъа баккъала а боху. Делахъ цо-м шехахъ делахъ, лур дара, перевод еанехъ-м муххале а.

ТІака вахана Боршиг волчу. НеІ етташ хилла, вукхо йоьллуш ца хилла.

- Ой, Боршиг, дІаеллахъ неІ, ахъа хІун до, хьо лортлехъ вуй? Боршига неІ дла а йиллина, ТІака чуванийтина. ТІакас шениг, ша деанарг дІадолийна.

- Боршиг, хьуна перевод еана бохуш хезнера суна, ахча кхачийна а вара со ши-кхо туьма ахча лохъа соьга стипенди схъадаллалц.

- Э-э-э нохчоьлг, соьгахъ перевод ца еача а ду ахча, шунохчаша бина суна и тешнабехк. Суна и хуур дац моьтташ дина хир дара аша иза. Со лехало шоьга? Со и шпаргалка эчна почте гІур ву моьттуш хир дара шу? Цига а вахийтина со юьхьІаьржа хІотто гІерташ хир дара шу? Суна тІема-хъаьжнехъ ма ххира иза харцо юй. Вала кху чуьра ара шадерриге цхъаь ду шу!

- Ой, Боршиг, ахъа хІун дуьйцу, ахъа дуьйцучух со-м ца кхета хьуна. Суна хьуна перевод еана бохуш хезнера, со цунна веанера, амма ахъа дуьйцучух ца кхета со.

- Баха а бахана, сан цІарах харц перевод язйина, вайн адресни яьшки чу тесна-кха, со иза эчна, перевод схъая аьлла почте гІур ву моьттуш. Шу ду-кха и динарг. Чехкха аравала со волчуьра. Къемата перевод ца еача а ду соьгахъ ахча, - бохуш лата чугІерташ, ТІака араьккхийтина Боршига.

Тіака вагийча санна, іоха Элси волчу веана цуьнга бехк баккха,
- Деллахь, Элси, хьайна хуьушехь вахийтина-кха ахьа со и хьер-
ваьлла стаг волчу ахча деха. Веза хала кІелхьара ваьлла вогуш ву-кха со
Боршиг волчара. Вайшимма харцкехат а яздина, иа иза а эцна почте гу
ву моьттуш яздина хир дара аша иза бохуш, со иштта Іовдал ву моьттура
шуна бохуш со-м чога хьийзи цу кьонахчо. Те, лата гІерташ, хала
сецоп вайитина со схьа а.

- Делахь дика ду, суна хуур ду хьуна, иза почте вахана ца вахана,
- аьлла Элси ваха кечвелла Боршиг волчу.

- Собар делахь, Элси, цунна тІера и моха даялаалц, иза-м
кьІорІанора ву шен дех а латар волуш, оьгІаз вахана.

- Дикка ду, кхано-о сарахь гуру со.

Сарахь вахана Элси чуваьлла Боршиг волчу.

- Ассаламу Іалайкум, Боршиг, суьйре дика хуьлда хьан! ХІун деш
ву хьо? ХІун ду керла, Боршиг?

- Хьуна ца хаьа хІун ду? Шу дац суна кехат яздинарш?

- Ахьа хІун кехат дуйну, Боршиг? Со ма ца кхета ахьа дуйнучух.
Тіака а вара ахь ша дов а дина, араваккхина бохуш. ХІун ду хьуна
хилларг? Дийцахь суна.

- Суна кхача езаш перевод ма-ярий тька шуьнчара суна язйина
харц переводан кехат диллана адресни яьпки чу. Со и кехат а эцна, почте
а вахана, ахча схьада бохуш чугІертар ву аьлла ма-дина цара, аша иза.
Ас-м иза схьа ма эцанехь, хаа а хьйна, датІа а дина, дІа ма кхоьссарийца
и кехат харцо.

- Э-э-э Боршиг, ахьа иза датІа а во датІийна, дІа а вон кхоьссина.
Суна кхузахь болчу массеран а почерк майовзара, суна хуур ма-дара, и
хьан яздина. Ма вон кхоьссина ахьа и дІа. Гой хьуна, вовпашна иштта
тешнабехк бан мегар ма дац, вай дукха а ма дац хІокху оьрсашна юкьахь.

Корта охьабахийтина, ладугуш хилла Боршиг. Тіаккха аьлла цо:

- Билгал и хьенан хатІ ду хуур дарий хьуна, Элси?

- Дера хуур дара.

Вахана Боршига шен пиджака чухларчу киснара паспорт схьа а
эцна, Элсега дІаделла, юкьах кечйина переводан бланк а йолуш. Элсис
бланк вукха агІор а ерзиина, хьаьжна паспорт тІера дерриге а дІаязйина
хилла.

- ЭхІ, Боршиг, хьо-м бланк язйина, ахча схьаэца вахана ма-хилла?
Ахьа айхьа кехат датІа а дина, дІакхоьссина ца бохура? Иза а олуш, Элси
аранккхина дІавахана, Боршиг яппарш егташ а витана. Элсес и кеп
ялийча, Боршиг гуттар а дог доьхна, оьгІаз вахана, дарвелла хилла, ша
и ча санна.

Элси волчу чохь дІавахаз а Тіака а хилла, тІе веана Іамарби а хилла.
Вагийча санна, Элси чувеана, тІехь бос а боцуш.

- Ой, хІун хилла хІинца хьуна а? - олуш Тіака вистхилла. Элсис
дІадийцина Боршига шена хІоттийна йолу кеп. ЛадобІна, ойла а йина,
Іамарбис аьлла:

- Хинца сан хан-зама тѣкхачна, кхидла дерг аса айса дийр ду Боршигна, кхин цкъа-а-а вайна хьалха цо корта хьала ца уйбучу аглор. Хинца со глур ву и волчу.

Іамарби вахана Боршиг волчу наІаре. НеІ егташ хилла Іамарбис, амма неІ длайоблгуш ца хилла. Таккха Іамарбис аьлла:

- Боршиг, со Іамарби ву хьуна, хьуна бина и тешнабехк толгуш а ву хьуна со. Суна карор а ву хьуна и динарг. НеІ длаелла суна.

Боршига за-акъ аьлла неІ длайиллина, Іамарби чувайитина. Салам луш чохьаваьлла Іамарби охьахьна.

- Суна хезна, хьуна тешнабехк бина бохуш, схьадийцахь. Хлун ду хилларг-лелларг?

Боршига юьхьанца дуьйна шадерриге Іамарбина дладийцина. Те аьлла:

- Іамарби, и суна тешнабехк бинарг схьа а караве, цунна юха бан тешнабехк а бийца суна, итт туьма ахча лур ду аса, литар къаркъа а, яхлума а оьцур ю аса хьуна.

- Дика ду. Тахана-тховса дуьйна аса и болх длаболор бу, ахьа ахча акъаркъа а кечде, - аьлла, Боршига жимма дог а эцна, Іамарби длавахана.

Шозлаглчу дийнахь Іамарбина Боршиг вайна, цо аьлла цхьацца долту хлума шена гучудаьлла, тахана я кхана цунах цхьа йист ер ю хьуна, аьлла.

- Инна Аллах! -- аьлла Боршиг деша длавахана. Кхана делкъахь гича Іамарбис Боршиге аьлла:

- Глудлакх хуьлуш ду хьуна. Таллам чекхбаьлла хьуна, тешнабехк бинарг схьакарийна. Ахчий, столпий кечъяй, хьо кийча хила, со сарахь давоглур ву хьуна.

Сарахь ахча вовнах а тоьхна, литр къаркъа а эцна, дика тѣкхалла хлума а кечийна Іаш Боршиг а хилла. Веана салам-маршалца Іамарби чохьаваьлла Боршиг волчу. Стол кийча хилла, къаркъанан ши шиша буххьера тлус длабаьккхичьхана кийча а долуш.

- Іамарби, хирий хьуна суна и тешнабехк бинарг мила ву?

- Дера хиира, амма цкъа вайшинне и кад длабогтахь. Шозлагла шиша чекхдолучу хенахь, дика шена хлума а йинна, шайгІанан хи а мелла, кеп хиллачу Іамарбис аьлла:

- Боршиг, хьуна и тешнабехк бинарг мила ву хаа дезаш а цунна юха длабан тешнабехк а бийца безаш варий со хьуна?

- Ай, дера дийца-м иштта дийцина вайшимма, хІара итт туьма ахча ду-кха, аса ма-аллара кечдина.

- Боршиг, юха дуьххьал бан тешнабехк хьуна дика хуур ду, шу и тайпа хлума хуучарех ду, цунна лерина и итт туьма ахча а хьуна дуьту аса, ткъа хьуна и тешнабехк бинарг со а ву-кха хьуна. Іодика йойла хьан, Боршиг.

И дешнаш а дуьтуш, воьхна, цецваьлла Боршиг ша волчохь витина, Іамарби ара а ваьлла, длавахана.

МОЛЛА-НЕСАРТАНА ТІЕРА ДЕКХАР

Молла-Несартана тіехь цхьана стеган декхар хилла - цхьа эппаз, иза дела денна вогуш дадоьхуш хилла.

Суьйренна заманахь ламаз оьцуш волтуш Молла-Несарт а хилла, шен декхар дадеха вогуш Ахьмад а хилла.

Дукха цо бIарзвина волчу Молла-Несарта аьлла шен зудчуьнга: - Духьал гIой, кхин иза схьа ца воуьйтуш, со велла алахь оцу Ахьмаде..

Духьал яьлла зуда: - Ахьмад, ахьа хIун леладо-те, - аьлла.

Со-м оцу сайн декхарна сагатделла ма вагIар, чохь вуй Молла-Несарт?

- Чохь-м вара иза, амма велла ву-кха.

- Ой, ахьа хIун дуйцу. Дала гечдойла цуьнна, Дала декьал войла иза, аьлла, кадам бан хIоьттира Ахьмад. Делахь, дика ду, со хIинца нах а гулбина схьавогу хьуна, вайна садайна, ткьа дакьа буйсанна чохь дита мегар дац, иза чехкка маьждаге дадахьа деза.

Нахе орца аьлла, уш гул а бина, барам а бахьаш Ахьмад керта веана Молла-Несарт волчу.

- Ой хIара-м бакьалла а лелаш ма ву, со хIинца велла аьлла дацавалахь вер ма вац, аьлла Молла-Несарт кIайн шаршо тIе а тесна охьавижана.

Чубаьхкинчу наха иза барам тIе а виллина, маьждаге ваьхьна охьавиллина. Гуьлтуш Молла-Несарт а хилла маьждаг чохь, цу чу кьуй а баьхкина, шайнкьола декьа, кху чохь вацIй аддам а новкьа гIерта, аьлла. Кьола динна еана хIумнаш йоькьаш хилла. Ткьа цхьанна тур кхаьчна, и тур баттара а даьккхина, цо куьйгаш хьаькхана "керло-о-о деана дакьа муьлхара ду-те кхарах", аьлла. Ткьа куьг цIе санна вовха Гуьлтуш волчу Молла-Несартана тIе нисделла.

ХIан-хIа, хIара дукха шел далаза дакьа, кхунах тоьхна хьожур ву-кха шена кхаьчначу туре, аьлла цо тур айбина, ткьа и тур шена тухуш-воллий а хьйна, Молла-Несарта мохь хьаькхана: - Ва, делча мукьана а дитийша, тхо-аьлла.

Кхерабелла кьуй ара а лилхана, юхахьажа ца баьхьаш, эвлах бевлла.

Молла-Несарт Ахьмад волчу а вахана, иза а валош маьждаге схьавеана. Хьажал, Ахьмад, иза хьан декхар бахьана долуш хIоккхул хилла вайшинна хIонс, хIара нийсса йоькьур ю-кха вай-шиммо. ХIара ший хIонс екьа хIоьттина.

- Ткьа бевдда болу кьуй эвла йистехь совца а севцина, кхаж таса охьахевина, кхаж баьлларг юха маьждиге а вахана, цигахь хIун ду хьожур ву, аьлла.

ХIонс йоькьуш Iаш Молла-Несарт а, Ахьмад а волуш, кхаж баьлла волу кьу хилла корехула корта чохьа а баьккхина, хьожуш кхаьршин-га.

Хіонс екьна воллушехъ, Ахьмада аьлла:

Молла-Несарт и сан эппаз схьалохъа.

- Ой, даватла делаI, оццул хонс хилча а, и эппаз дита мегар дапарате ахъа.

Шен холча вахана длахьаьжначу Молла-Несартана гина, литта санна боккха куй тиллана, корта чохъа а баьккхина, шайга хьожуш волу стаг.

Тлаккха Молла-Несарта катохна цуьнан коьртара куй схъа а баьккхина, длабелара Ахьмаде.

- ХІан, Ахьмад, оцу хьан эппазана дуьхьал хІара куй бу-кха хьуна, аьлла.

ХІун ду хьажа всана кьу, кхеравелла дІаиккхина вахана шен пакъосташна тІе. Цара хаьттина: - хІун дара цигахъ, оцу маьждигехъ?

- О-о-о! ДІадовла, оцу чохъ мелволу велла стаг хьала а гІаьттина, и вайн хІонс йоькьуш бара, ткъа цхьаьнна дуьнен тІехъ дисанчу декхарна оззийна схъа а баьккхина, сан коьртара куй дІа-м дера белира.

МОЛЛА-НЕСАРТАНА ГИНА ТАМАШИНА ХІУМА

Маьждиган буьххье хьала а ваьлла, мохъ тоьхна, нахе, кхай-кхина, адам схьагулдина Молла-Несарта.

Схьаоьхуш гулгуш адамаш хилла, цхьаболчара хоьттуш хилла:

- Схьадийцахъ, хІун ду хьуна гина долу тамашина хІума?

Собарделаш, массо а схьагулдалийталаш. Дукха адам деана дІахІоьттина.

Маьждиган буьххьера охьавоьссина, Молла-Несарта элпир бах, цхъа шина дехка Іуьрга тІе пІелг а хьажийна:

- Хьовсийша оццул доккха хІума дан а дуй, оцу Іуьргара схъа а баьлла дахка оцу вукха Іуьрга бахар-кха!

"БІАРАШ ДОЬКЪУ ШУНА"

Леккха хьалаваьлла юьрте мохъбегташ нахе кхойкхуш хилла Молла-Несарта:

Іалелай, схьагулдолаш, бІараш ду шуна доькьуш, - бохуш.

Схьагуллуш, адамаша урамаш дІабuzuш хилла, амма цхьанне а бІараш гуш ца хилла.

- Мичахъ ду, Молла-Несарт и хьан бІараш?

- Ой, иштта хьалагІол шу, аьлла, пІелг хьажийна урамехула дІа. Адамаш цу новкъа дІахьевдира.

Іина-а-а Молла-Несарт а царна тІаьхъа дІаиккхина хилла:

- Там бара, цигахъ доькьуш бІараш хила, - аьлла. Ведда воьдуш волчу Молла-Несартана бІарзан пхьаж байна, шен сихвелла, и бІарах

тарбеллачу Молла-Несарта каттоьхша схьаэцна. Цуьнца улле хиттина бевдда боьлхачу наха аьлла:

- Хун до ахьа Молла-Несарт пхьожах ка ма детта ахьа?

Пхьаж новкьахь дика бац, аьлла, кхоьссина длабахийтира бах цо.

МОЛЛА НЕСАРТАНА ЙИТТИНА ВОРДАНАН СЕМА

Молла-Несарт хилта боккхачу кхор тле а ваьлла, ша тлехиьна лаш волу гонна диг детташ, иза хадон волуш, уллехула новкьа длавоьдучу стагана гина иза. Цо аьлла:

- Хьо хун деш ву Молла-Несарт, хьо тлехь волу га ма ду ахьа хадон дерг, иза хадийна доллушехь чувужур ма ву хьо, лаза а вен.

- Хьуна хун хаьа со чукхетар ву-вац а, хьайн новкьа длаго хьо.

И стаг шен новкьа дла а вахана, амма дукха хан ялале Молла-Несарт ша хадийначу шен гонца чу а всапа, дикка лаза а вина.

Тлаккха метта веана Молла-Несарт шен вир хаьхкина тлаьхьа вахана оцу стагана.

Тлаьхьа а кхиьна Молла-Несарта хаьттина:

- Схьадийцал, хьуна хун хаара со охьа кхетар вуй? Со цу тлера охьакхетар вуй хиьна волчу хьуна, со маца лийр ву а хаа деза, аьлла хьовзийна кхо и некьахо.

Вала меттиг а ца хилта, некьахочо элира бах:

- Хьо дера лийр ву, ламанах хьалаваьлла воьдуш, хьай оцу ви ро кхузза тата даьккхича.

И стаг длавахана. Молла-Несарт а кьайлаваьлла. Цхьана дийнахь шен гуллакх хилта ламчу хьалавоьдуш хилта Молла-Несарт, виран тата даьлла:

- ЭхI, - элира бах Молла-Несарта, - Цхьа са дладелира хьуна.

Хьала воьд-д-душ, ви ро шолга тата а даьккхина:

- ЭхI, - аьлла Молла-Несарта, - шозлагIа са а дладели хьуна.

КхозлагIа ви ро и дича Молла-Несарт вира тлера охьа а воьссина, некьан йистерчу хорша охьавижина:

- ХIан, хIинца со велла ву-кха, аьлла. Вордан тлехь шайн кха тлера хорбазаш-пастанаш яхьан йогIун ши зуда хилла, Iуьллуш волчу Молла-Несартана генахь йоцуш вордана чIург а кагьелла, уьц бисана.

ДIай-схьай хьаьжча, царна гина некьа йистехь хоршахь Iуьллуш Молла-Несарт. Тле а бахана, аьлла цара Молла-Несарте:

- ХIай стаг, хIай, схьаволахь, Iо дехьа тхуна, ништта чIург кагьелла йисна-кха тхойшиь кха тлера йогIун.

- ДIадовла, соьца хабар ма дийца, со велла ву, - бохуш Iуьллуш Молла-Несарт а хилла.

- Ой, дера вац хьо-м велла, велла хилча хабарш дуйцуш хуьлу?

Цунах гуллакх хир доций а хиьна ши зуда шайн цIа а яхана, марош

балош схъабаьхкина, шайи ворда тояйта. Дѣхъаьжча, кхеран шайолу хорбазаш-пастанаш, йоха а еш, дѣсакхиййсина хилла.

- Ой, хѣара хѣун ду хѣинца, хѣара гѣуллакх хѣан дина-те? - аьлла мароша.

Тѣаккха зударша аьлла:

- Дѣра хаац, хѣоккхузахъ гѣна воццуш гѣуьлтуш велла ша бохуш цѣха стаг вара, ша цо ца динехъ. Дѣабахана хѣевсина Молла-Несарт гѣлтинчиге.

Молла-Несарт юха оццу хорнахъ гѣуьллуш хилла шадерриге гѣйтгѣхуда и хорбазаш йиьна муттанаш охъа а ихѣа.

- Ой, хѣара ву-кха вайи хорбазаш-пастанаш хѣаллакйинарг, - аьлла и кагъелла йолу ворданан сѣма йиттина цунна гѣнба валлалц.

Сарахъ Молла-Несарт цѣа веана, шаверг ворданан сѣма йиттина, вѣста а вистина, хорбазаш-пастанаш йиьна, цавевзарг а хилла.

- Ой, Молла-Несарт, хѣара хѣун ду хѣуна тѣехъ динарг?

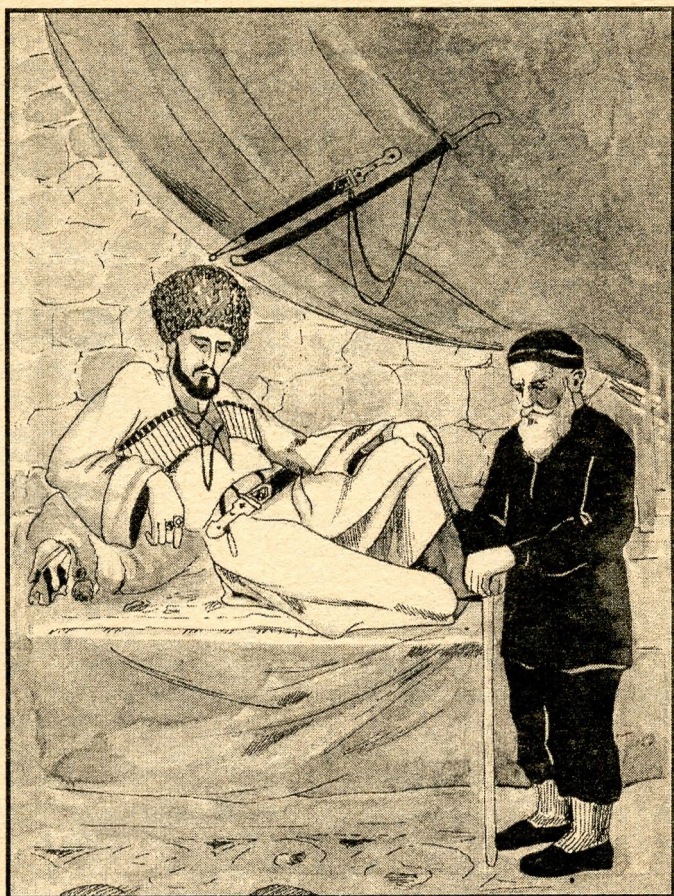
- Со велла ма вара, - аьлла Молла-Несарта.

- Ткѣа дийцахъ: хѣун дара, муха дара эхартѣахъ? - аьлла хаьттина.

Тѣаккха Молла-Несарта элара бах:

0-0-0! Дѣра дара тамашийна: жоьжагѣатехъ еттан ворданан сѣма яра, ялсаманехъ юуш хорбазаш-пастанаш яра-кха.

ТЕШНА БЕХКАХХИЙ,
ЯМАРТЛОНАХХИЙ ДАЛА
ЛАРДОЙЛА

ЙИНА ЯМАРТЛО МАЦА ЙОБДУ-ТЕ?

Говрахъ д'лавоьдуш, делкъан ламазан хан а хилла, говр яжа д'ла а хецна, ламаз оьцуш воккха стаг хилла. Салам а делла, т'ех'юьттина цхъа жима къонаха. Ламаз эцна а валлийтина, жимчу къонахчо хьаттина воккхачу стаге:

- Дийцахъ воккха стаг, йина ямартло сихха йобдий йинчух, я цхъа зама яьлча йобду? - аьлла.

- Мелла а зама яьлча йобду-кха, - элира бах воккхачу стага.

Воккха стаг шен ламаз дихкина д'лах'юьттина, жима къонаха мелла-ша цуьнан говр т'е а хьйна, д'лавахана.

Кхано шен ламазаш дина а ваьлла, воккха стаг шен говр яханчу повкъа т'лаьхъа д'лавахана. Гена валале, говр хоттала а яхана гонах хьийзаш жима къонаха а волгуш, воккха стаг т'ескхьачна

Башха ч'лог'ла воьхна а воцуш жимчу къонахчо элира бах:

- Воккха стаг, ахъа йина ямартло цхъа зама яьлча йобду ца элира, хьо суна-м сихха т'лаьхъа ма-кхечи.

- Цхъацца йолу ямартло сихха йобдуш хуьлуш ю-кха! - аьлла шен говр хъала а яьккхина, т'е а хьйна д'лавахара бах воккха стаг.

СУЛТАНА ЕЛЛА СПРАВКА

Нохчий Казахстанера ц'ла баьхкичхъана, говраш ца лелайойтура цаьрга, йедалан белхалой т'ескхьачни, уьш д'лайохура. Нах йедало хьийза-бора, даиман шптта сага гдеш.

Шеларчу Вахин а хилла говр, цкъаа говр кертара хьадча, мегаш а воцуш. Кхин хайр деш лелош а яцара цо и, амма наггахъ шен ц'ов бан дечиг-х'лума ян а дезаш хилчи, хьуьнах воьдий, иза яхъаш, лелош яра цуьнан и говр.

Ткъа Ваха и говр йобжна эвлах воллушехъ, дуьхьал а воллий, отделенин управляюши волчу йели-лумара сацавой кехаташ хьоттуш хьийзош хилла-кха Ваха. Вахеггахъ цхъа а кехат ца хилла. Цо хьийзош вита а ца витана, Ваха шен гергара стаг Ахъяд а эцна, заготконторан директор волчу вахана. Заготконторан директор Султан Ахъядан ч'лог'ла гергара стаг хилла.

Вахей, Ахъядей ла а, доьг'йна, Султана дика язйина, зорба-тохийтина справка схъаелла.

- Х'лан, Ваха, х'лара д'лагайтахъ, кхин хьобга кехаташ хьоттур дац хьуна оцу хъан йели-лумара.

Справки т'ехъ яздина хилла: "Х'лара справка д'лагойтуш волу Ваха Шелан заготконторан белхало а ву, цуьнга елла пачхьалкхан говр а ю, расха, а йолуш". Султанна баркалла а аьлла Вахий, Ахъяд ц'ла вахина.

Шн-кхо де даьллачу хенахъ Ваха шен говр а йобжна, ц'ов-х'лума бахъар-кха ша аьлла, эвлах араваьлла.

Дукха хан ялале Јели-Јумар тІехІюѳтгина:

- Ассалам Іалейкум, Ваха, угтар хатІдопчара хуи йохош волту-кха хьо, тІаккха и кехаташ хІумнаш нисдирий-ге ахьа, Ваха, хІокху говрана.

Вахас деза схьадаьккхна кехат дІагайтгина: - ХІан, дуй хуна, хІара ду-кха хуна кехат - аьлла.

Јели-Јумара, кехате хьаьжна-хьаьжна, элира бах:

- Ваха, кехат-м дара хьогхь, амма бух, - болуш дац-кха хІара, олуш юхадела кехат. - Тахана дІагІо, кхин юха и кехат дахьаш ма волалахь.

ШолІачу диннехь Ваха Ахьяд а эцна юха а Султан волчу вахана.

- Деллахь, Султан, хІара кехат-м дика ду бахара, амма бух болуш дац боху-кха.

Кехат схьа а эцна юх-юха деша а дешпа, велавелла Султана элира бах:

- Деллахь, Ваха, оцу дІо-о-о Несар-Коьртар дуьйна схьавсана волчу аса бехказлонна хуна хІара кехат делча, хьан юьртхо оцу буху ца хьаьжча мегар дацара-ге?

ДАДА, СО ЮЬХЫАРЖА МА ХІОТТАВЕЛАХЬ

Да цІенош-гІишлош еш хилла, ткьа цхьаьна Іуьйрашна машен гІум эцна цІа веана, иза охьа а яссийна, маше дІаяхитгина волгушехь, милищехь балхахь волу кІант тІехІюѳтгина.

- Дада, хІара гІум мичара са ахьа, хІара хьан сана хуна? - Иштга чІогІа и хитгина кІант балха дІавахана.

Дена шен кІант вевзаш хиларе терра, и дІа а вахитгина, чувахана массо гІаж такхолла болу шайн доьзалхой ара а баьхна, гІум массо а метте дІай-схьай кхоьссина, дІа-схьа яьккхина, кечам би́на.

- И кІант хІинца хІара гІум мичара яьлла хуна, хІара хьан сана хуна бохуш хитгина дІаваха, и юхавале, аьлла би́на кечам бу-кха хІара, - аьлла дас.

Дукха ца хьелуш, шен накьостгий а балош, кІант цІа кхьачна. ДІахьаьжчи а, схьахьаьжчи а гІум лаьтгина меттиг а ца гина кІантана а, цуьнца баьхкинчу милдошна а. ТІаккха кІанта элира бах шен дега:

- Хьайи дела дуьхьа ма хІоттавесо юхьаьржа, кхузахь хІинца гІум ма яра, и стегга яхьна ахьа?

ХІИНЦА ЗУДРЕХ ВАЛАХЬ

Лаьмнаш юккьехула богІучу новкьа охьабогІуш Іедалан белхалой хитпа. Меллаша хуьнчуьра арабевлачу обаргаша сацийна.

- ХІан-хІа, хьенех, вай хІун деладго? Вай стегга сихделла доьлха?

- Деллахь сихвелла-м вацара со, амма шу гур дацар-ге бохуш паргІатваьлла-м ца вагІар со.

- ХІумма а дац, Ахьмад. Хьан дешпашна кьурд ца бича бер бац.

Амма хелхавала хьуна дика Йемана бохуш хезнера тхуна. Ткья гайтахь тхуна а хьайна Йеминарг.

- Делдахь, ма коча а баьхкина-кха хIорш, кхара бохург ца дича дер дац-кха, аьлла, гобоккхуш бохь а бугIуш, хелхар бал дIабахийтира бах Ахьмада.

- ХIан, тоьар, ду, хIинца зударех валахь.

- Ой, и бохург хIун ду? Волавелчхьана а дац хIара зудрех?

ИИМРАНА ЙИЙНА СУЬДХО

Казахстанехь дара иза 1947-чу шарахь. Берджелара Имран бохуш хIетта кхиана вогIуш жима стаг вара, Текели гIалахь Iаш. 16-17 шо долуш жима кхиана вогIуш стаг вара иза ФЗО-школа чекхьяьккхина, хIетта балха вахана, шен наний, жимах волу ваший кхаба дIаволалуш, шен балхах вокхавеш а вара и. Шен балхара аьлла цIа вогIуш Имран а хилла. Цхьа йоккха бууш болчу кхачин туька яра и цIа вогIучу новкьахь. Цу туьккана хьалха гудделла дуккха а адамаш хилла, вовшехлеташ цхьабо-лу кегий нах а хилла. Уьш хилла оьрсий, казахашший.

- Ой, хIорш хIунда лета-ге, - аьлла Имран тIеволавелла. ХIара тIекхачале, цхьаь охьавоьжна, казахин жима стаг. Ткья цунах легаш болу оьрсийн кегий нах дIасабевдира, тIап аьлла байна, цу тIе милици а кхавьчна, биснарш дIасабаьхна, оцу Iуьллуш волчу казахана гIодан гIерташ волу Имран схьа а лаьчна, милцоша дIа вигна.

Милице дIакхавьча, Имран саца а вина чувобллина, и казахан кIантапа урс ахьа тоьхна аьлла бехке а веш, вен оьрсийн кегийчу наха вийна, амма цу ултIехь нохчи а волуш, оьрсийн милцоша шайниг ца вуьгуш, нохчи дIавигна.

Дов толту шавш бохуш, цхьа бахьанаш а лелийна, Имранан бехк а бина цу тIехь чекхдаьккхина и дов, суьде дIа а дахьийтира. Цу хенахь нохчий хилчхьана, цхьана кепара дов ца телпича а мегаш дара. Оьрсий а, казахаш а цу шернашкахь массо а нохчех обартий, кьуй бина, и цIе дIаяйитина а бара.

Цхьана тайпана бехк-гуьнахь а доцуш вийна казах Имранна тIеуьйжира, цунна 25 шо хан а кхайкхийра.

Имрана чIогIа дехарш динера суьдхочуьнга а, прокуроре а мато-хахьара шена и хан, шен цхьана тайпана бехк бацара оцу девнна тIехь бохуш. Хан дIа а кхайкхийна, Имране тIаьххьара дош делла: суьде дехар дуй хьан, аьлла.

- Дац! - элира бах Имрана. - Амма цхьа бакьду-кха, гIуьнжур зуд, со хIинца а жима ву, аса и хан йоккхур ю, со цIа а вогIур ву. ХIинца со бехк боцуш 25 шо даккха вохуьйту ахьа, гIуьнжур цхьогал, со юхавоьдуш, хьо еа йийна бехк а болуш гIур ву 25 шо даккха.

Имран лакхарчу суьдо 10 шо тIера дIа а даьккхина, 15 шо тIехь а дисина дIавахийтира Волго-Донан канал доккхучу стройке. Цигахь болх

дика барна а, лакхара зачет хиларна 4-5 шо зама яьккхина Имран цIа веара.

Кхаа дийнахь-бусий метта ца вогуш, кьаьркьа молуш, зама яьккхира Имрана.

Тлаккха суьдхо йолчу ваханера, гIалакх санна, доккха дика ирдина урс а эцна. Суьдхо йолчу дIа чу а ваьлла хаьттира:

- Со виц-м ца велла хьуна, - аьлла.

- Суна дага ца вогу, мила ву хьо?

- Со ву-кха ахьа бехк-гуьнахь доцуш 25 шо хан а тоьхна, вахкало хьайна цигахь, аьлла шай оьрсий кIелхьара а ваьккхина, дIавахийтинарг. Дага ца догу хьуна, гуьнжар цхьогал, аса хьайга аьлларг? Аса ма-элира хьобга: со хIинца а жима ву, со и хан яьккхина цIа вогуш ву, тлаккха со хьо ен а йийна бехк а болуш гуш ву хан яккха.

Суьдхо кхераелла телефон тоха гIоьртира милице, амма телефон тоха ца кхира. Имрана тIе а вахана нисса оцу догах урс чекхдаьккхира. Циггара шен урс а эцна Имран ша милице дIавахара.

Амма цхьа бакьду. Имрана ша чохьволтахь цхьацца дуьхьалонаш еш, хенаш тIеетташ дукха зама лагершкахь яьккхира. Оха цкьа охьа а хевшина цунна тоьхна хенан ягарйича, 80 шо сов зама хилира. Имран кхин цIа ца веара.

Иштта декъазчу новкьа баьхна дукха нохчий бара арабаьхначу шерашкахь. Имран кхин хуьлийла а йоцуш дика, оьзда гIиллакх долуш, дуьне дукха дезаш кIант вара-кха. Амма харцоно дуьхьал араваьккхина, цIийнах, ненах, вежрех дIаваьккхира. Иштта хала а, кьиза а гуллакх дукха стагана тIехь харцо кхоллар.

ПХЫДАН А, ДЕХКАН А ТАСАДЕЛЛА ДОТТАГИАЛЛА

Гайрсолта Шеларчу совхозехь директор волуш, СаьИндйол-докьар гулдечу бригадехь бригадир хиллера. Совхозана задани тоьхна хилла эца а эцна пачхьалкхана хIоаш дIадала. Гайрсолтас шен бригадираш схьа а гулбина, царна и совхозана тоьхна задани екьна, совхозан кассира ахча делла и хIоаш эца.

СаьИндшена тIе акхайкхина, Гайрсолтас аьлла: - ХIоаш карор дуй хьуна эца?

- Деллахь, са-м бац уьш эца меттиг.

- Делахь дика ду, ахьа хIун дей?

- ХIун де ша?

- Хьо ваха а гIой до-о Ботьча-Борзехь ву хьуна тхан ваша Чирсолта бохуш, дахьа а хьой, цуьнга хьайгара ахча дIало, цо вайна хIоаш а эцна, уьш схьадоуьтур ду. Цу Ботьча-Борзехь юьртда а волуш ву хьуна и.

- Дика ду, со гуш ву цига, и ахча аса дIа лур ду хьуна цуьнга.

ШолгIачу дийнахь совхозера маше а яьккхина, лаьмнашчу хьалава-

хана СаьИд, Бояча-Борзе мичахь ю кхузахь бохуш хойттуш. Юьртада мичахь карор вара-те шена, хайттина СаьИда.

- Дю пхьохана юккьехь хьйна Iаш ву хьуна, - аьлла юьртахоша тIехьажийна СаьИд. Пхьоханна тIе а вахана, салам а делла, СаьИда хайттина ЧIирсолта.

- Со ву-кха ЧIирсолта, - аьлла цхьа стаг хьалагIайттина, - шаверг вала а вайлла, цхьа вуо, чамбоцуш морзгала мьонаш а долуш, гIуьнжаро-о ши бIаьрг а болуш, генина дIадахана олладелла гай а долуш, волавелча астагI телаш, цхьа ЧIи жаргIа.

- ХIун гIуллакх долуш вара хьо, схьадийцал? - аьлла вистхилла ЧIирсолта.

- Ой, чуваха контор а, вехаш Iаш меттиг а яд хьан, хIокху массо а пахана хьалха аса муха дуьйцуш ду хьуна, кьайлаха хIума хила а мегар дац сан?

- Вало хIета, - аьлла цхьана когана астагI а телаш, ЧIирсолта хьалхавайлла дIа волавелла.

Юьртан Совета дIакхаьчча, хIара шиь чувахана охьахаале, - ЧIирсолте хайттина, хьо мичара ву, аьлла?

- Со Шелара ву.

- ХIа-а-а, суна хаьа ахьа деанарг, хьайгара ахча схьа а лой, хьо дIагIо, хьан гIуллакх хилла-чекхдаьлла хьуна.

- Ой, собардехьа, шу кхузахь хьаша веача, чукхойкхуш а, чувеача, охьахаа олуш а дац?

- Охьахаал, охьахаал, - аьлла СаьИд охьахайина, амма ши бIаьрг ЧIирсолти СаьИдан кисана хьобжуш хилла.

- Аса хIара ахча дагардешпехь, ахьа эцца цхьа распискин цуьрг язъехьа суна.

- Ой, и бохург хIун ду, соьх, сан вшех ца теша хьо?

- Теша-м тешара со, делахь а хIара кехатийн хан-зама ю, тIаккха суна дIавижчакхь, ахчанан расписка киснахь хилча, наб дика а кхетар юькха.

- Ой, ткьа тхьох ца теша хьо?

- Ой, теша, амма расписка хилча, ахчанан догIа дара-кха. Хьо ма чIогIа вазвели и кехат цуьрг язъан, оха-м эцца вир-варша яхча а ма ло уьш. Схьаязъехьа и цхьа кехат маьIнг, айхьа кхоа ца яхь.

Язийна расписка схьакховдийна. СаьИда хьаьжа-хьаьжна юхадIаелла, тIетохахь кхушна и хьайгара мохIар аьлча а, вирберг, аьлла.

- Ой, мохIар тоха бохург хIун ду?

- ДIа тIе тохахь, хьуна ма чIогIа язъели и, оха эцца жеро сакьера яхана олий а кехат тIе етташ лайтташ йолу.

Распискина дабб аьлла мохIар шеп оьгIаз а оьхуш, ЧIирсолгас тIеяхийтина. И расписка кисана а йиллина, ша деана ахча ЧIирсолте дIа а делла, СаьИд цIавеана.

Цул тIаьхьа 5-6 бутт зама дIаяьлла, ткьа СаьИд Шеларчу суьдхочо

тЕкхайкхина хилла, ахьа хьайна тЕра декхар охьа хIунда ца дуьлту аьлла. СаьИд лергаш таIина Iаш хилла, совхозан директора шег аХумма ца аьлча.

- Сан кIант, и хIун ахча ду-те совхозо суна тЕхь ду бохург?

Цецваьллачу суьдхочо аьлла:

Ой, СаьИд, и бохург хIун, ду? Совхозера хIоаш оьцу аьлла, ахча эщерий ахьа?

- Дера эщера.

- Ой, и ахча ду-кха хьуна тЕхь. Ахьа хIоаш эцна совхозана дIаделлий ткьа?

- Дера ца делла. Иза-м хала доцург дара хIета. Со цкьа цIа вахана схьаван мегар дуй?

- Мегар ду.

СаьИд цIа а вахана, ша ЧIирсолтера яьккхина расписка а яхьаш, схьавеана. Суьдхо а хилла кхо хIун до-те бохуш ладоьгIуш Iаш.

- Сан кIант, аса цхьа хIума дийца хьуна.

- Дийцахь, СаьИд, хьо хаза хIума дагадогIуш ма-вара, -аьлла суьдхочо.

- Пхьиддий, дахкий хилла доттагIа тасаделла. Шаьшшиь вовшахкхетча, сакььоруш а Iай, дахка Iуьрга боьдуш хилла, пхьид хи чу йоьдуш хилла. Кхано-о вовшин ган сагатделча, пхьид дехкан Iуьрга хьалха хьийзий, дIайоьдуш хилла. Иштта дахка пхьид ган лиьча, хIийистехула бедда а лелий дIабоьдуш хилла.

Иштта хIорш Iа-а-аш, дехко аьлла:

- Пхьид, вайшиммо цхьахIума дан деза.

- ХIун дан деза вайшиммо?

- Дера еза вовшийн когах цхьа тIийриг ехка. Хьайна со ган лиьча, ахьа тIийриг озор ю, тIаккха со Iуьргара схьа а баьлла, вайшиь вовшахкхетар ду. Суна хьо ган лиьча, аса тIийриг дIаозор ю, хьо хичуьра хьала а яьлла, вайшиь вовшахкхетар ду.

- Делахь, иза-м мегар ду, - аьлла пхьид резахилла оцу гIуллакхана.

Дехко еха тIийриг а сана, вовшийн когех и дIа а йихкина, дахка Iуьрга бахана, пхьид хи чу яхана.

Мацца а дахка яахIума лаха арабаьлла хилла, ткьа, и санна, ижо лобхуш лелаш долчу куьйрано, тIекхетта дахка лавьца хьала-баьккхина дIахьош хилла, ткьа цуьнан когах дIайихкина йолу пхьид а хичуьра хьала а яьккхина, тIийриган буьххьехь хьийза а еш, хIаваэхула дIахьош хилла.

И болх гинчу кхечу пхьидаша цецевлла хаьттина:

- Пхьид, ахьа хIун леладо? Хьо лортЕхь юй? Пхьид тЕма йолуш ма ца хилара?

Куьйрано хIаваэхула дIахьош йолчу пхьидо элира бах:

- ХIу боьхачу нахаца гергарло аша тасахь, хIинца суна хилларг хир ду-кха шуна а.

Сабида мелаша киснара расписка сха а эчна, суьдохочуьнга длаелира:

- Сан кІант, и кехат дладешахь, - аьлла. Суьдохочо расписка длайсхай хьпїзїйна, элира бах:

- Сабид, хІара фамили вайн директор волчу ГІайрсолтиниг ма ю, хІара мила ву?

Иза цуьнан ваша Чирсолта ву-кха. Соьга и ахча схьалуш цуьнга дІало аьлларг. Амма и расписка яккха ца аьллера. Делахь, чІагІонна дика ду-кха аьлла и аса Чирсолтера яккхира.

- Сабид, хьо дІагІо, Гайрсолтаца дерг аса айса кьастор ду хьуна, - суьдхо хьалагІаьттира.

- Собарделахь, сан кІант. Шу дуккха а ду, со цхьаь бен вац. Кхана прокуроро, милицин начальника, КГБ-хь волчо, райкомо дІа-кхайксахь, хІара кехат соьгахь цхьаь бен дац, шу дуккха а ду. Секретарь чу а кхайкхий, хьайна оцунна тІера копи яккхийтий, сан расписка соьгахь йигахь.

Суьдохочо шена копи яккхийтира, Сабид шен расписка а эчна, дІавахара. ШозлагІчу дийнахь суьдохочо директор волу ГІайрсолта сха а वालीна, совхозан ахча цуьнга охьадиллтира.

ХАРЦ АХЧАНАХ ЕТТ БОЬХКИНАРГ

ЦІахь кхин дан амала ца хилла, чІогІа ахча эшна шайн етт дІабохка базар вахана Ахьмад. Кхин башха оьцуш нах а боцуш, сагатлуш Іаш хилла Ахьмад.

Тевеана дуьззина гали гехь а долуш цхьа стаг, хаьттина цо етт бухкуш волчуьнга:

- ХІара етт бухкуш буй хьан?

- Дера бу-кха бухкушу-м аса хІара.

- Ткъа хІун доьху ахьа кхунах?

- Суна-м дуккха а ахча ма дезара, ахьа хІун лур дара аьлча, хуур дара-кха.

Деллахь, кьонах, хІара гали дуьззина ахча делча тоьар дарий-те хьуна оцу хьайн аттах?

Дера тоьар ду-кха, ахьа забар ца яхь-м.

- Аса забар а ца йо, хІан, хІара гали ахча ду-кха хьуна оцу хьан аттах.

Гали ахча Ахьмаде сха а делла, шен етт а эчна, важа дІавахана, тІаьхьа хьобжжачохь Ахьмад а витана.

Гали дуьззина ахча а дахьац, Ахьмад цІа веана. ЦІахь берш пенбуьйлуш хилла: гали дуьззина ахча муха лур ду цхьана аттах бохуш. Гали сха а даьстина.чу хьевсина, чохь дерг харц ахча хилла.

- ХІа? -а, Ахьмад, хьо Іехийна, хьуна харц ахча а делла хьан етт дІабигна.

Юьхь!аьржа хьоттина Ахмад, юа базар дийнахь и стаг шена карор вац-те аьлла базар вахана хилла. И ша левишарг доьхуш иза цхьана динна жа духкуш волчу стагана тЕкхьаьчча. Д!ахьаьжча, жа духкуш верг хилла-кха Ахмадера етт эшнарг. Те а вахана, Ахмада хьаьттина:

- Х!ара жа духкуш ду хьан, - аьлла.

- Дера ду-кха духкуш аса х!ара.

- Ткьа х!ун доьху ахьа кхунах?

- Суна кху. жах цхьа гали ахча деза-кха, - аьлла жа духкуш волчо.

- Х!ан, х!ара цхьа гали ахча ду-кха хьуна, аса ийци-кха хьоггара х!ара жа.

Гали дуьззина долу ахча д!а а делла, жа д!алохкуш Ахмад а хилла, ткьа гали чу хьаьжча, шена делларг харц ахча дуй а хьйна, т!еведира бах жа дерг.

- Х!ай, кьонах, х!ай! Х!ара харц ахча ма ду ахьа суна делларг, х!ара х!ун ду ахьа лелориг? Со Юовдал ву-м ца моьтту хьуна?

- Х!ан-х!а ца моьтта, амма хьуна моьттинера-кха со Юовдал ву. И ахча даханчу базар дийнахь ахьа суна аттах делла ахча ду-кха. Хьуна хьайн тешнабехк хьевззина ц!а кхьаьчна-кха, кьонаха. Кхин д!аала х!умма а-м дацара хьан, кьонаха?

- Х!ан-х!а! Х!умма дац, хьайн жа а эций д!аг!о хьо.Нахана тешнабехк ма бе, иза шех боьду бохург и ду, етт эцначуина хилларг.

ТОП ТОБХНА ДАХКА БИЙНАРГ

Ахмад хилла к!адвелла чувахана аг!ор а ваьлла, пондарх п!елг а туьйсуш !аш. Тхов т!ехь дахка хилла гуттар харт-харт деш, Ахмадан сагатдеш. Тийнне а дахка да ца тийча, Ахмада шалго топ схьа а эцна, даб-даб аьлла оцу дехко харт-харт деччу метте топ тоьхна. Дахка д!атийна.

Ткьа чохь шозза топьялча, х!усамнанассий, берашший орца даьккхина. Кергара а, гонахара а нах схьагулбелла.

- Х!ун ду хилларг, х!унда етгаш ю топ, бохуш чубахана, Ахмад хьерваьлла, я эг!йна моьттуш кхерабелла хьоьвзина.

Со эг!ийна а вац, тилвелла а вац, аса хууш кхоьссина топ, - аьлла Ахмада.

- Ткьа х!ун хиллера хьуна, чохь аг!ор а ваьлла, гоьлт!е ког а баьккхина, топ кхуьссуш? Х!ун ду хилларг-лелларг?

Цаьрга хьаьжна, жимма воха а воьхна Ахмада элп!ра бах:

- Оцу тховт!ехь, д!о-о-о ма!ехь дахка бар-кха харт-харт деш, цунна тоьхна-кха аса и топ.

- Ой, дехко харт-харт дина олпий топ етгаш хуьлу ткьа? Дахка бен барпий иза?

- Ой, суна х!ун башха ю цигахь берг дахка хилча а, черчий, берзлой хилча а, сан сагатдеш хилча? - элп!ра бах Ахмада.

ОЦУ САН ГҮЛЛАКХАХ ХІУН ХИЛИРА-ТЕ?

Ахьмад хилла Советан пачхьалкх йолчу хенахь, лакхарчу гҮллакхе вахийтина. Амма гҮллакх галдаьлла хилла, женотделе а, райкоме а даьлла. Денна схьаохуш Ахьмад а хилла, ткьа кlorда дина дика хан яьлла хилла. Ахьмадана гина хилла райкоман белхало:

- Деллахь, хьенех, оцу сан гҮллакхах хІун хилира-те? - хаьттина Ахьмада.

Ткьа Ахьмад ма хилла шаберриге лелийна гIурташ а буьй-цуш газета тIе тоьхна. Ахьмадана иза хууш ца хилла.

Райкоман белхалочо элира бах:

- Хьан гҮллакх газета тIе даьлла-кха! - аьлла.

ІАБДУЛКЪАИРА ХАДИЙНА "ПХА"

Жимчу АтагIара вара Іабдулкъаир бохуш, эгIазе а волуш, лохачу дегIахь а волуш, данман сельсоветехь балхахь а волуш. Нохчий арабахалс Іабдулкъаир КГБ-хь балхахь хилла, хаза куц-кеп долуш эпсар хилла и. Иза санна, эпсар а волуш, цхьа кхин а хилла кхуьнца "Кавказ" ресторанехь сакъоьруш Іаш. Дууш-молуш сакъераделлачу хенахь, кхуьнан накъоста ша хасгош элира бах: "Ши пха болуш ма вий со".

- И хІун пхенаш ду, - элира бах Іабдулкъаира.

- Ши нохчи вяа ву-кха ша, - элира бах накъоста.

Ой, и пхенаш-м аса дIахедор ду хьан, - олуш хаьнтIара тапча схьа а яьккхина, тоьхха вийна цо шеца хилларг.

Гарт-гарт аьлла чулилхинчу милшошка элира бах:

- ДIаяккхалаш и боьха хIума, хьожа кхетале, "враг народа" вара и, - олуш шен удостоверени милшошна дIа а гойтуш.

ХIара хилла долу бакъдерг ду. Вайн гIалитIехь 1943-чу шарахь. Ткьа Іабдулкъаир велла дукха хан а яц. Дала гечдойла цунна. Дала декъал войла и.

СЕМА ХИЛА ВАЙН ДАЙН КИЦАНАШ

Вайн дайша аьлла: хьалха а хьажий бен ког ма баккха, тIаьхьа хьажий
бен, дош ма ала.

Кхайкхаза даханарг - доттаза деана.

ЛадобгIаш Iийначу хьакхо хьаьжгIаш ца йиьна.

Пайхамаран дош ду (Делера салам маршалла хуьлда цунна)-кхайкхин-
чу метте гIо аьлла.

Сиха дахана хи - хIурдах ца кхетта.

Гуьйре цIийелча кхоллар кечье - суьйре цIийелча кхаллар кечде.

Дуьне хьайна тIеххийзо ма гIерта - дуьненна хьо тIеххийза.

ДIааьлларг дети делахь - алаза диснарг деши ду хьуна.

ВорхIазза юста - цкъа хадае.

Хьо ца тоьла волчу девнах, вада.

Нехан сакхташ ма дагарде, хьайчаьрга хьажа.

Нехан кертарчу нехашка ма хьежа, хьайн кертара яраш дIаяха.

Нехан бIаьргара кIай ма го - хьай баьллачу бIаьрге хьажа.

Кха дагахь а малх тоьла, кхерч багахь а цIе тоьла.

Йовхоно букь ца лазабо.

Массо а юьртахь цхьацца гIала йогIа - иза бохург ду - массо а юь-
ртахь цхьацца хьаша лаца.

Воккхачух ма кхарда - кхана хьайна тIекхочур ду хьуна.

ХIуманан сий ма дайна, ахьа сий дайанарг Дала ша дIаоьцур ду аьлла
хьуна.

Іуьйранна гІаьттанчу жаІун жий шала бехкана олу.

Хабар, дукха ма дийца - дап тІехъ галвер ву хьо.

Хих веддарг хьера кІела иккхина боху.

Цкъа а лийр воцуш санна дуьне лаха - кхана лийр волуш санна эхарт
лаха.

Айхьа йийнарг бен бешахъ хьала ер яц хьуна - айхьа йнна Іамал бен
коша йогІур яц хьуна.

Буса бинарин сацамаш бац - дийнахъ кхочуш беш бацахъ. Цундела
аьлла и да велла диса хьо Махьин дукъ - буййсанна аса хьокхуш -
дийнахъ наха хьокхуш хьаькхна дІадели-кха хьо.

Мах биїр бара ша аьлла бах Мохьмад Пайхамара (Дели салам мар-
шалла хуьлда цунна), юха а мах биїр бара ша - дохко ваьллагхуна мах
юхаберзорхьама, мах биїр бара ша.

Дуьненах ма Ісхало - эхартах ваьлла карор ву хьуна хьо.

Нахана дина дика а, вон а хьо цІа кхачале цІахъ карор ду хьуна.

Ден сий ма дайалахъ - тІекхуьуш доьзал а болуш, уьш хьобга хьожур бу
хьуна.

Хьо вегахш дІахІоьгтінехъ, гІийлачух ма кхардалахъ.

Нахана вуо хилча, халахеталахъ, дика хилча хазахеталахъ - цу шиннех
а дакъа хир ду хьуна.

Нехан белхарх ма велалахъ, нехан беларх ма кхардалахъ - цу шиннех а
хьо ваьлла вац хьуна.

КІорггера хьекьал ду хьуна нехан хьекьалх пайдаэца хаар.

Дика а, вон а шен чуьра дуьйна дІахуьлуш ду.

Доьзална вон волу да а, дена вон болу доьзал а нахана дика хуьлийла
дац.

Уггаре ледарволчу стеган а сий ма даїа, цхьана дийнахъ стаг хилла
гІоттур ву и.

СовгІатана беллачу динна бага хьѡжуш ца хуьлу - олуш вайн дайн
кица ду.

Бѡрштагана безамал а,кхидолчу массо хІумнал а дезнаг -
сий,тешаммий хилар ду.

Безамо а массо хІуманна бакъо ца ло.

Цхьаь бен доцу бьакъдерг - хьан даго хьуна хьѡхаш дерг ду.

Баханчу безамо стаг талхош ву.

Сихаллехь дина хІума байтамалеший бен доьрзаш дац.

Доггах вилхинчунна бІаьргех цІий даьлла.

КІант Іодара кхѡссина тІулг бу, тІулгана тІаьхьа кхилар вац.

Къен ваха дукха хьекъал ѡшуш дац.

Хьа бах латта делла-иза тебна.

Нахах хьегаро - бала кхуллу.

Нуьцкъаца нехан дог дастлур дац хьѡгга.

Темло вийча леш вац, иза вицвича леш ву.

Тоьлчеран чевнаш лозуш ца хуьлу.

Дела цкъа а дикаллина вицлуш вац.

Адамашна юкъахь уггаре диканаш, мерзанаш - баккхий нах, бераш ду.

Ницкъ тола там бу, амма цуьнан толам дукха лаьттар бац.

Адамийн уггаре дика агІо, коьрта агІо кьинхетам бу.

ЧУЛАЦАМ

Имран Ирнхянов. Дешхьалхе	3
---------------------------------	---

Даима хьекъаллий,кхетаммий тоьлу

Паччахьан йоI	6
Хьаьжигла вахана вогу Мохьмад	7
Халад волчу вахана Мохьмад Пайхамар (Делера салам-маршалла хуьлда цунна!)	8
Хьаьжа хьаьжигла вахана вогуш	9
"Пурстоп"	10
Лергана чогуо ву шуна со	10
Делан деза салават	11
Диттах хьаьрчина саьрмак	11
Етт бохка ваханарг	13
ЛанлахIа ИллахIаI-Мохьаммаду РасурулахI!	16
Шина вапсас кIа декьна меттиг	16
Элий, оьзда наххий, лай мичара бевла?	17
Наьртэртхой	18
Ловзаргахь тIара тоьхча, делла сом	19
Кхетаммий, хьекъаллий кьевсина ши паччахь... ..	19
Цомгаш хилла паччахьан йоI	22
Деша вахийгина кIант	23
ХIумнаш хуу ялхо	24
Мальсаговс стаканчуьра дIакхоьссина хи	26
Паччахьа йина кхел	27

Гиллакхий, оьздангаллий йоцург - адам дац

ТIаккха хьо ца хуьлу соьх а?	30
ХьошалгIа вахана Ахьмад	30
Зудчунна тIе зуда ялон дагадеанарг	31
Мерседесца вир хаьхкинарг	31
Несо марвеше аьлларг	32
Кхаьрзина картолашший, нуцций, стунваший	32
ДIадалахь, Цициг	32
Оццул жимачу кьоман мел хьекъален Iадаташ ду	33
Дукха веза нуц	33
Гиллакхах вoьхна стаг эшна ву	34
Берзан болар долу говр	41
БIаьрг баьлларг	41
Эппаз совнах а долуш	41

СаьИддий, Хьасанний, Доккий	41
Гиллаах долу мози	42
Цхьа автомат эцахь суна.	43
Кхин лозур дац хьан гай!	43
Ламаз карара даьлларг	44
Тлул тоьхнарг мила вара?	44

Шелахойн бегашаш

Тхан машенаша новкъарло-м ца йо хьуна?	46
Туьхан маштено дурдаза дисина Орга.	46
Хьотассий, Салахийй доьхкина ахьар	46
Хьотас жлаьлина кхоьссина даьлаахк	47
Рузбане воьлуш верг	48
Дуккуза хийцана шаьлта	48
Вайн ялташ стенга доьлхуш ду?	49
Хьеран тлулгаш юккъехула йолу чхьавриг	49
Шамсас нускална дина совлат	50
Абубакара АгIточуьнга аьлларг.	50
Абубакара агитошка аьлларг	51
Абубакара милиции начальникана аьлларг.	52
"Дала хIутгутах бина кьинхетам"	52
Абубакара Мохьмадан мерах тоьхна кхема	53
Машен тлаьхьа тасвелла веана директор	54
Германа-директорна аьлларг	54
Худар тIе тесна кIалддий, цуй.	55
"КIа юккъс даха мегар дари-те тхо а".	56
Трактор чу йоьллинарш	56
Хьера йинарш	57
Исрапила Харина ялина зуда	58
Исрапила топ тоьхна чуванийтина мозгIар	61
"Сталинна" коча тесна муш	62
Со мила ву хабий хьуна?.	63
Оцу Китайс вайца хIун кьуьйсу?	63
Дацагов Салманан эшар	63
Лабаза ша араваккха баьхкинчаьрга аьлларг	64

Вайн дахарера хабарш а, забарш а

Говр лачкъийна кхо кIант	65
ТIетоха тапча!	65
Справка схьая хIара справка нийса ю али	66
Цициган бIаьрг	67
Кхело кхачийна бахам	67

Чолхен гIуллакх	67
Бохьа нах схьагулбе	68
Стага аблларг бен ца деш иолу зуда	68
Собранера цIа богIу нах	69
Хьо биси, со бели, хьо бели, со биси	69
Хьешана йина гарзанаш	69
Цхьа цуьрриг могошалла яхьа суна	70
Са ца гуш волу Ахьмад	71
Ахьмадана тIера декхар	71
Ахьмадан эранш	71
Шина галпин юкъахь хуьлуш болу пIавлдиг	72
Хьабжин цIа даха кечделла циниг	72
Зударша булту сардам	72
Со а вогIур ву-кха тIаккха цIа	73
КIуьрца леларг	74
ЗехIарг кхочушдеш вогIург	74
Напсат хIобттина ткье цхьаь	75
Утгаре дика кийгарло — бакьдерг дийцар ю	76
Велла Iаьржа "Никкиз"	77
Къанделла цхьогал	78
Эла ЧIоьпалг	78
Таркхойн Шавхаллий, эла Дудий	80
Маре ца тайна жеро	82
Машенан хIара меттиг сан ю-кха	82
Ирс долу стаг	83
Невцо хастийна говр	83
Дала лардойла вай!	83
Тамашийна кадам	84
Далоза дисина нускал	84
Казаха нохчашна аблларг	84
Едда йобду пхьагал	85
Вешехь битина етт	85
"Сверх жидки"	86
Седа-жайна хьожуш верг	86
Бута йогIуш верг	87
Тхьогга гIой, вала а лей, дIавала вайшиь	87
Эккхийтина Ермоловн памятник	88
Дехкана цинигал йоккха акхаро яц	88
Луралла тIехь долу асархо	88
БIаьчи-юьртахь хаьржина председатель	89
Цхьана маьнгн тIе виь стаг ца тарло	90
Оцу дIо-о лаьттанш волчуьнна мел сан бай	90
Кхел дIаяккха вахийтинарг	91
ЖIаьлина дина доьша	91

Суна хЮккхул делча, шайна мел дитина аша	92
Асар дан вахана Мохьмад.	92
Беш юкьахь лелаяхьара ахьа аьлла всанарг	93
Хи тIе йоьду Мохьмадан хIусамнана	93
Зудий, маррий дIасакьастар	94
Дитта буьххье ваьлла Тапа	95
Майолахьа хьо тхан дега маре	96
Зуда ядийча хайта ваханарг	96
ДогIано яхийна кетар	97
УьйтIа нуй хьокхуш волу мар	97
Ахьмадана далийна пускал	97
Божарийн, зударийн декхарш	100
Гулдиакх ца дечо ца юу	101
Деа декье декьна юргIа	101
Хьешо арабаьхна юьртахой	102
Атхьаме дIна хаттар	103
Мохьмадан умматехь мел волчунна тасакх и суьлхьа	103
Шайн хьаьким вовза	103
Кхаа дийнахь уьрсах чай даьккхинарг	103
Довш кечдеш верг	104
Кхьош йиьнарг	104
СагIаш дакьош доькьуш	105
Татнах ведда Асламбек	106
Башкхи муьлха чохь ву вехаш	106
Цхьана хЮаца хIума юуш верг	107
Шима вина 60 шо кхачар	107
10 минутна вахана юьртда	108
Обарг вала дагадсанарг	108
Нанна моха йинарг	109
ХIай, жолум яI, лакха-х ма ца хаьий шуна	109
Кхор охьатоьхна Мохьмад	110
Хьо вовза ма вовзийталахь молпина	110
Ма чехка боьду-кха хьо, паровоз	111
Шилогато, шилогато	111
Ой, хьо соьл воккха хилча, хьо соьл жима хIунда ву?	111
Раскис лехна шайн керт	112
Хьо комиссар а, хьо жулик а ца оьшу суна	112
Виета кхаьллина гIалгIа	112
Говраш-жон вахана нуций, стундай	113
Цигаьркан кIур	113
Бовхачу махка дIадоьлху чIегIардигаш	114
Некьана ахча деха веана Iубайд	114
Кьола дан баханчара дIна ловзар	115
Ирс дайна лоьран тIе веанарг	115

Уггаре а халаниг	115
И албегарша-м хаара суна, и алгебраш йиңйиша-кха	116
Когаш кѣла гѣйба биллиша Хьамзат	117
Мохьмаддий, Элаххий, Махмуддий Москвахь	117
Іамарбий, Боршигтий	118
Молла-Несартана тѣра декхар	122
Молла-Несартана гина тамашийна хІума	123
БІарац доькъу шуна	123
Молла-Несартана йитгина ворданан сема	124

Тешна бехкаххий, Ямартлонаххий Дала лардойла!

Йиша ямартло маца йоьду-те?	127
Султана еша справка	127
Дада, со юьхьІаьржа ма хІоттавеллахь	128
ХІинца зударех валах	128
Іимрана йиша суьдхо	129
Пхьидан а, дехкан а тасаделла доттагІалла	130
Харц ахчанах егт боьхкинарг	133
Топ тоьхна дахка бийнарг	134
Оцу сан гІуллакхах хІун хишира-те?	135
Іабдулжъаира хадийна "пха"	135

Сема хила ваїн даїн кицанац	136
--	------------

Литературно-художественное издание

Баснакаев Махма Вахидович

ЧУДЕСНЫЙ ИСТОЧНИК

Притчи, юмористические рассказы, пословицы
(На чеченском языке)

Редактор *И.А. Ирисханов*

Художник *А.Х. Сапаров*

Технический редактор *Л. Е. Гермашева*

Корректор *А.Х. Джамалханова*

ЛР № 010037

ИБ № 1663

Сдано в набор 14.09.2000. Подписано в печать 25.10.2000. Формат 60х84/16.

Бумага типографская № 2. Гарнитура Таймс. Офсетная печать.

Усл.печ. л. 8,37. Усл.кр.отг. 8,66. Уч.-изд. 9,2.

Тираж 2000 экз. Заказ № 2990. "С" 012. Заказное.

Калмыцкое книжное издательство
358000, г. Элиста, ул. Ленина, 243, Дом печати.

АПП "Джангар"
358000, г. Элиста, ул. Ленина, 245.

56-00

Калмыцкое книжное издательство